

UCHWAŁA NR XLIII/483/2022
RADY MIEJSKIEJ W NOWYM DWORZE MAZOWIECKIM

z dnia 6 grudnia roku

**w sprawie przyjęcia Gminnego programu opieki
nad zabytkami dla Miasta Nowy Dwór Mazowiecki
na lata 2023-2026.**

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2022 r., poz. 559, 583, 1005, 1079 i 1561) oraz art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r. poz. 840) Rada Miejska w Nowym Dworze Mazowieckim uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny program opieki nad zabytkami miasta Nowy Dwór Mazowiecki na lata 2023–2026, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

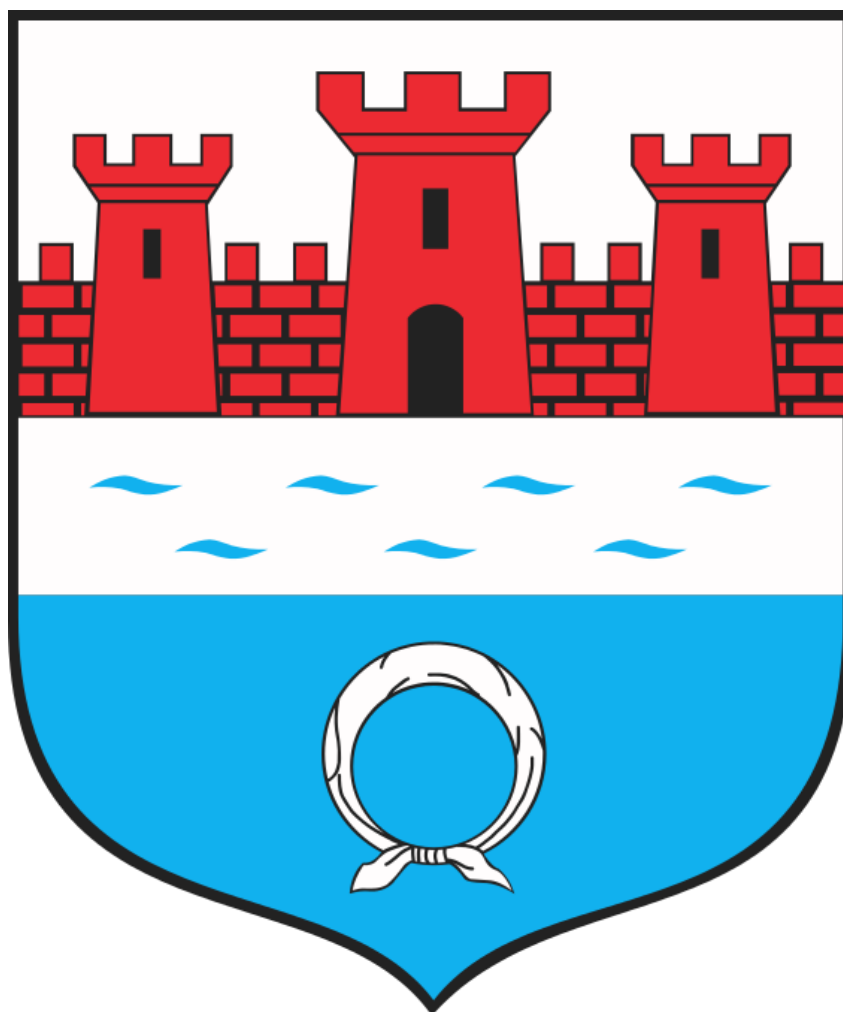
§ 2. Odpowiedzialnym za wykonanie uchwały jest Burmistrz Miasta Nowy Dwór Mazowiecki.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego.

Przewodniczący
Rady Miejskiej

/-/ Krzysztof Bisiański

**GMINNY PROGRAM OPIEKI
NAD ZABYTKAMI
MIASTA NOWY DWÓR MAZOWIECKI
NA LATA 2023-2026**

OPRACOWANIE:
Jakub Danielski, Marta Danielska
gez.wroclaw@gmail.com

WRZESIEŃ 2022

Spis treści

1. Wstęp	3
2. Podstawa prawna opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami	3
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	4
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	9
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	9
4.2. Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu	13
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	15
5.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie miasta ..	15
5.2. Charakterystyka krajobrazu kulturowego miasta Nowy Dwór Mazowiecki ze wskazaniem obszarów i obiektów o szczególnym znaczeniu	19
5.2.1. Charakterystyka miasta.....	19
5.2.2. Zarys historii obszaru miasta.....	22
5.3. Krajobraz kulturowy – dziedzictwo materialne	27
5.4. Dziedzictwo niematerialne	37
5.5. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	41
5.5.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków	41
5.5.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków	43
5.5.3. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego	44
5.6. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	46
5.6.1. Stanowska archeologiczne.....	49
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego miasta – analiza SWOT	52
7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami.....	54
8. Instrumentarium realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami	57
9. Źródła finansowania Gminnego programu opieki nad zabytkami.....	58
9.1. Dotacje.....	58
9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe	60
9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego	62
9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – pozostałe	63
10. Bibliografia.....	65
11. Spis tabel i rysunków.....	65
12. Załącznik	66

1. Wstęp

Przedmiotem Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Miasta Nowy Dwór Mazowiecki na lata 2023-2026 (GPOnZ) jest problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego miasta. Niniejsze opracowanie sporządzono zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 840) oraz z wytycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa. GPOnZ sporządzany jest przez Burmistrza, następnie po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zostaje przyjęty przez Radę Miejską. GPOnZ ogłaszany jest w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego. Sporządza się go na okres 4 lat, natomiast co 2 lata Burmistrz przedstawia Radzie Miejskiej sprawozdanie z wykonania GPOnZ.

GPOnZ to dokument uzupełniający do innych aktów planowania. Jest dokumentem polityki administracyjnej w zakresie podejmowanych działań dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Głównym odbiorcą GPOnZ jest lokalna wspólnota samorządowa. Obowiązkiem władz publicznych w tym względzie jest z kolei pobudzanie i usprawnianie mechanizmów regulujących kwestie tej opieki oraz tworzenie i wspieranie inicjatyw mających taką opiekę na celu.

Niniejsze opracowanie stanowi kontynuację Gminnego programu opieki nad zabytkami miasta Nowy Dwór Mazowiecki na lata 2018-2021, który został przyjęty uchwałą nr XXXV/413/2017 Rady Miejskiej miasta Nowy Dwór Mazowiecki z dnia 5 grudnia 2017 r. GPOnZ został zaktualizowany w zakresie potencjału dziedzictwa kulturowego i źródeł finansowania oraz dostosowany do zmieniających się realiów dotyczących opieki nad zabytkami w części analizy SWOT, celów i działań.

2. Podstawa prawna opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawę prawną opracowania GPOnZ stanowi ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 840), która mówi o obowiązku sporządzania przez samorządy wojewódzkie, powiatowe oraz gminne na okres czterech lat programu opieki nad zabytkami.

W świetle ustawy, ochrona zabytków to aktywność administracji publicznej, która ma na celu stworzenie sprzyjających okoliczności prawnych, finansowych i organizacyjnych służących zachowaniu, zagospodarowaniu i utrzymaniu zabytków, zapobieganie zagrożeniom, niszczeniu, niewłaściwemu użytkowaniu, uszczupleniu zasobów zabytków, a także kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków oraz uwzględnianie tych zadań w kształtowaniu polityki planistycznej i środowiskowej. Terminem „opieka nad zabytkami” ustawa obejmuje działania właścicieli zabytków, które tworzą warunki dla naukowego badania zabytków, prowadzenia przy nich prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, zabezpieczenia i utrzymania ich samych oraz ich otoczenia w jak najlepszym stanie oraz popularyzowania i upowszechniania wiedzy o nich. W ustawie określono kwestie związane z ochroną i zarządzaniem dziedzictwem kulturowym, a szczególnie zagadnienia tworzenia krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami, organizację organów ochrony zabytków (zadania i kompetencje w zakresie ochrony zabytków wykonuje Generalny Konserwator Zabytków w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz wojewódzcy konserwatorzy zabytków działający w imieniu wojewodów), zakres i formy ochrony zabytków którymi są: wpisanie do rejestru zabytków, wpisanie na Listę Skarbów Dziedzictwa, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego oraz ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego, a także zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Zapisy ww. ustawy, zwłaszcza w punktach dotyczących form ochrony zabytków, są komplementarne do zapisów ustaw o samorządzie

terytorialnym (o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz o ochronie przyrody). Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami dookreśla zakres zadań dotyczących ochrony zabytków i opieki nad nimi administracji samorządu gminnego i powiatowego.

Art. 87 ust. 2 cytowanej ustawy wyznacza cele opracowania GPOnZ, w szczególności są to:

1. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
2. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
3. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
4. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
5. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
6. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Zabytki zostały objęte w Polsce ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Znaczenie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju cywilizacyjnego oraz zadania państwa w zakresie jego ochrony, określają artykuły 5 i 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Dookreślenie konstytucyjnego obowiązku państwa wraz z podziałem kompetencji na poszczególne organy administracji publicznej i instytucje państwowe następuje na poziomie ustawodawstwa zwykłego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r., która zastąpiła ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., powiązała ochronę zabytków z ochroną szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego, umieszczając to zagadnienie w kontekście naszego uczestnictwa w kulturze i historii całej Europy. Nowe prawo zostało dostosowane do zasad obowiązujących w Unii Europejskiej.

Obowiązujące uregulowania prawne, dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zostały zawarte w:

- **Konstytucji RP** (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Dz. U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483 z późn. zm.) w przepisach:

- **Art. 5:** „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

- **Art. 6 ust. 1:** „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”; ust. 2: Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkającym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

- **Art. 86:** „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

- **Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 840), która jest głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Przy opracowaniu programu opieki nad zabytkami należy uwzględnić przepisy tej ustawy, takie jak:

- **Art. 3**, który definiuje podstawowe pojęcia użyte w ustawie: zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku.

W tym miejscu należy wyjaśnić pojęcie zabytku. Zabytek jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, które są dziełem człowieka lub związane są z jego działalnością. Stanowią one świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

– **Art. 4**, który objaśnia, że ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

– **Art. 5**, który określa, w sposób otwarty, kwestię opieki nad zabytkami: „opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii kultury”.

– **Art. 6**, który klasyfikuje w układzie rzeczowym przedmioty ochrony i zarazem stanowi szczegółową definicję zabytku:

„1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (...),
- f) instrumentami muzycznymi,
- g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- b) cmentarzyskami,
- c) kurhanami,
- d) relikami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

– **Art. 7**, który określa formy ochrony zabytków:

1) wpis do rejestru zabytków.

1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;

2) uznanie za pomnik historii;

3) utworzenie parku kulturowego;

4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

– **Art. 16 ust. 1**: „Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej”.

– **Art. 17**, który określa zakazy i ograniczenia na terenie parku kulturowego dotyczące: prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej; zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych; umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1; zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury; składowania lub magazynowania odpadów.

– **Art. 18**: „1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

2. W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;

2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;

3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami”.

– **Art. 19**, który wskazuje, że: „1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;

2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;

3) parków kulturowych.

1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;

2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;

3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.

3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków”.

– **Art. 20**, który mówi o konieczności uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenów.

– **Art. 21**: „Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy”.

– **Art. 22**: „1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych”.

– **Art. 81**: „1. W trybie określonym odrębnymi przepisami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

2. Dotacja, w zakresie określonym w art. 77, może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków.”

– **Art. 89** który wskazuje, że „organami ochrony zabytków są:

1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;

2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków”.

• **Ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym** (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 559), gdzie w art. 7 ust. 1 pkt 9 zostały określone zadania własne gminy: „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy (...) kultury (...) oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”. Pośrednio do ochrony zabytków odnoszą się zadania obejmujące kwestie: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, bibliotek gminnych i innych instytucji kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w innych obowiązujących ustawach i rozporządzeniach, w tym w:

- **Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 503 z późn. zm.);
- **Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane** (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 2351 z późn. zm.);
- **Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska** (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 1973 z późn. zm.);
- **Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody** (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 916 z późn. zm.);
- **Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami** (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 1899 z późn. zm.);
- **Ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej** (t. j. Dz. U. z 2020 r. poz. 194 z późn. zm.);
- **Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie** (t. j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1057 z późn. zm.);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków** (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 81);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem** (t. j. Dz.U. 2021 poz. 56);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków** (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1388);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 16 kwietnia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków** (Dz. U. z 2021 r., poz. 731);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami”** (Dz. U. z 2004 r. Nr 124, poz. 1304) ze zmianą Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 3 lutego 2006 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2006 r. nr 24 poz. 181);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych** (Dz. U. z 2004 r. Nr 212, poz. 2153);

- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków** (Dz. U. z 2004 r. Nr 30, poz. 259);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę** (Dz. U. z 2011 r. Nr 89, poz. 510);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych** (Dz. U. z 2004 r. Nr 71, poz. 650).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i bibliotekach zostały określone w:

- **Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach** (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 385);
- **Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach** (t. j. Dz. U. z 2019 r. poz. 1479).

Przy planowaniu i wykonywaniu prac konserwatorskich przy zabytkach, należy brać pod uwagę następujące zasady współczesnej doktryny konserwatorskiej, których stosowanie powinno również obowiązywać władze samorządowe:

- 1) *primum non nocere* (po pierwsze nie szkodzić);
- 2) maksymalne poszanowanie oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych);
- 3) minimalna niezbędna ingerencja (powstrzymywanie się od działań niekoniecznych);
- 4) zasada, zgodnie z którą należy usuwać to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco;
- 5) zasada czytelności i odróżnialności ingerencji;
- 6) zasada odwracalności metod i materiałów;
- 7) zasada wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.

Powyższe zasady dotyczą m.in. konserwatorów – pracowników urzędów, profesjonalnych konserwatorów, jak również pracowników samorządowych zajmujących się ochroną zabytków, właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych.

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

GPOnZ odwołuje się do dokumentów, które połączono na trzech poziomach: ogólnokrajowym, regionalnym (wojewódzkim) oraz lokalnym.

GPOnZ w swoich działaniach programowych nawiązuje do polityki krajowej szczególnie w zakresie poprawy stanu zabytków poprzez przekazywanie środków z budżetu miasta, wykorzystywania dziedzictwa kulturowego w promocji miasta, poprawy przepływu informacji pomiędzy miastem, organami ochrony zabytków oraz mieszkańcami, a także udostępnianiem informacji o zasobie zabytkowym miasta. Ważnym elementem jest również wspieranie działań z zakresu utrzymywania lokalnych tradycji kulturowych oraz wprowadzenie elementów lokalnego dziedzictwa do procesu edukacji oraz działań kulturalnych.

• Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022 został przyjęty uchwałą nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r.

Głównym celem Programu jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami. W okresie 4 lat realizowany będzie we współpracy z państwowymi instytucjami kultury i organami administracji publicznej poprzez trzy cele szczegółowe podzielone na kierunki działania, tj.:

Cel szczegółowy 1: Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego.

Cel szczegółowy 2: Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.

Cel szczegółowy 3: Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa.

Jednym z wyznaczonych kierunków działań jest wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym. Ważne też będzie budowanie wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym i regionalnym, merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach. Dodatkowo zaplanowano konkurs na Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami.

Wśród określonych zadań edukacyjnych wskazano między innymi: szkolenia w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym z uwzględnieniem zagadnień z zakresu planowania przestrzennego i dostępności dla osób z niepełnosprawnościami oraz szkolenia w zakresie planowania i rewitalizacji zasobu dziedzictwa kulturowego. Pilotażowym szkoleniem będą objęci przedstawiciele minimum ośmiu gmin w Polsce.

Zaplanowane zostało również wydanie zaktualizowanej wersji podręcznika Dziedzictwo obok mnie – poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach oraz rozbudowę portalu informacyjnego dla samorządów – www.samorząd.nid.pl.

Program zakłada powołanie w wybranych Oddziałach Terenowych Narodowego Instytutu Dziedzictwa pięciu centrów kompetencji ds. uwzględniania dziedzictwa kulturowego w procesach rewitalizacyjnych w gminach. Centra te będą odpowiedzialne za przeprowadzenie pilotażowych szkoleń dla gmin w zakresie planowania i rewitalizacji zasobu dziedzictwa kulturowego. Do ich zadań należeć ma również wsparcie gmin tworzących lub aktualizujących gminne programy rewitalizacji bądź zmieniających podstawę prawną prowadzonej rewitalizacji z lokalnych programów rozwoju na gminne programy rewitalizacji.

Zadania, w których bezpośrednią grupą docelową są samorządy, stanowią tylko część ogółu zadań określonych w Programie. Spośród pozostałych warto wymienić te, które także będą realizowane na terenie konkretnych gmin, powiatów czy województw, jak na przykład archeologiczne badania powierzchniowe, rejestracja zabytków ruchomych na wypadek kradzieży, warsztaty edukacyjne w szkołach czy wydarzenia popularyzatorskie oparte na pracy wolontariuszy dofinansowywane z programu „Wspólnie dla dziedzictwa”.

• Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) zwana SOR została przyjęta uchwałą nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. Jest to aktualizacja Strategii Rozwoju Kraju 2020, przyjętej Uchwałą Nr 157 Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r.

SOR jest strategicznym instrumentem zarządzania polityką rozwoju realizowaną przez instytucje państwa, która określa wskaźniki ich realizacji, wskazuje sposób ich osiągnięcia oraz określa najważniejsze projekty służące realizacji celów SOR.

Zadania powiązane z obszarem ochrony zabytków zostały uwzględnione w następujących obszarach:

1). Obszar e-państwo – kierunek interwencji:

1. Budowa i rozwój e-administracji – orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe.

Wyznaczony projekt strategiczny:

Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej – kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

2). Kapitał ludzki i społeczny – kierunek interwencji:

4. Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej.

Działania do 2030 r.:

– Ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmocnienia kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty; inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).

– Wzmacnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

• **Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030**

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 zwana SRKS została przyjęta uchwałą nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. To kontynuacja i aktualizacja Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020. SRKS jest jednym z instrumentów realizacji Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju.

Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Realizacja tego celu odbywa się przez wdrażanie kierunków interwencji zaplanowanych do realizacji w trzech zasadniczych obszarach, których kluczowe znaczenie znajduje również odzwierciedlenie w nowym podtytule SRKS: współdziałanie, kultura, kreatywność. Są to:

- obszar 1: Współdziałanie – społeczeństwo obywatelskie,
- obszar 2: Kultura – tożsamość i postawy obywatelskie,
- obszar 3: Kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywny.

Pełniejszego wykorzystania wymaga wpływ wybranych zasobów i narzędzi z obszaru kultury i dziedzictwa narodowego na poziom kapitału społecznego, m.in. w wymiarze budowania tożsamości i kształtowania postaw obywatelskich. Wydarzenia, inicjatywy i zasoby o charakterze kulturalnym mogą wzmacniać poczucie wspólnoty i tożsamości, cementować środowiska lokalne, stwarzać przestrzeń do poszukiwań i inspiracji oraz stanowić miejsce spotkań dla różnych grup wiekowych i zawodowych. Niski poziom kapitału społecznego oraz podziały społeczne utrudniają budowanie wspólnoty państwowej, a także wpływają na osłabienie więzi z państwem i jego instytucjami.

Znaczenie kultury dla rozwoju i jakości kapitału społecznego jest wieloaspektowe. Z jednej strony warunkuje ona zachowania i postawy, ustanawia kody i sposoby komunikowania oraz organizacji społeczeństwa, z drugiej zaś stanowi zasób materialnych i niematerialnych dóbr, które tworzą fundament tożsamości i spoiwo społeczności. Potencjał kulturowy determinuje więc w istotnym zakresie sposoby podejmowania decyzji, umożliwia budowanie atmosfery otwartości i wzajemnego zaufania. Dziedzictwo kulturowe, umożliwiając budowanie i utrwalanie wspólnej tożsamości, jest kluczowym elementem potencjału kulturowego i stanowi bezcenny zasób, który powinien być wykorzystany dla obecnego i przyszłego rozwoju.

Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków.

Projekt zakłada trzy cele szczegółowe Strategii, które obejmują:

1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne poprzez: usprawnienie mechanizmów wspierania i współpracy instytucji publicznych z obywatelami, Rozwój i wzmacnianie zorganizowanych form aktywności obywatelskiej.
2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich poprzez: tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze, ochronę dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury, digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury, umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę, wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.
3. Wzmocnienie rozwoju społeczno-gospodarczego kraju przez sektory kultury i kreatywne poprzez: wzrost udziału sektorów kreatywnych w rozwoju gospodarczym kraju, rozwój kompetencji zawodowych na potrzeby branż kreatywnych, wzmocnienie potencjału kreatywnego społeczeństwa.

W ramach celu szczegółowego 2 SRKS wyróżniono ponadto następujące priorytety:

- 2.1. Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze,
- 2.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury,
- 2.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury,
- 2.4. Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę,
- 2.5. Wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

Poniżej zostały przedstawione projekty, które związane są pośrednio z ochroną dziedzictwa kulturowego oraz których okres realizacji wykracza powyżej 2021 r. Projekty strategiczne SOR przypisane do zakresu interwencji SRKS:

- Narodowy Program Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego – program obejmujący takie działania, jak: rozwój instytucji dialogu obywatelskiego, zniesienie barier rozwojowych dla organizacji społeczeństwa obywatelskiego, reformę systemu finansowania organizacji przez państwo, edukację obywatelską i historyczną oraz rozwój wolontariatu.
- Niepodległa – program budowania kapitału społecznego i wspólnoty obywatelskiej, zogniskowany wokół obchodów 100. rocznicy odzyskania niepodległości Polski, obejmujący m.in. kształtowanie postaw patriotycznych, budowanie pamięci zbiorowej i spójnego wizerunku Polski, włączanie obywateli do działania na rzecz dobra wspólnego.
- Pakiet dla Przemysłów Kreatywnych – ukierunkowany na wsparcie innowacyjnych produktów sektorów kultury i kreatywnych. Pakiet umożliwia budowanie przewagi konkurencyjnej w sektorze i przeciwdziała odpływowi kapitału kreatywnego. Proponowane działania obejmują m.in. wprowadzenie zachęt dla realizacji produkcji audiowizualnych w Polsce, wprowadzenie wakacji podatkowych dla firm z sektora kreatywnego, ustanowienie tzw. szybkiej ścieżki podatkowej dla międzynarodowych produkcji z segmentu audiowizualnego.
- Program Klub – program wspierający działalność klubów sportowych (skierowaną do dzieci i młodzieży), które stanowią lokalne centra aktywności społecznej oraz są miejscem aktywnego spędzania czasu, budowania więzi społecznych i rozwijania kompetencji, takich jak umiejętność pracy w grupie, wytrwałość czy pracowitość.
- Rozwój Czytelnictwa – projekt ma na celu poprawę stanu czytelnictwa w Polsce poprzez wzmacnianie roli bibliotek publicznych, szkolnych i pedagogicznych jako lokalnych ośrodków życia społecznego stanowiących centrum dostępu do kultury i wiedzy.

Wypracowana lista projektów strategicznych SRKS obejmuje m.in.:

- Rozwój turystyki kulturowej – projekt ma na celu realizację działań systemowych dotyczących zabytków znajdujących się na szlakach kulturowych i uznanych za Pomniki Historii, w tym dofinansowanie prac konserwatorskich oraz projektów wspierających proces upowszechniania dziedzictwa kulturowego i jego wartości, a także aktywizujących zaangażowanie społeczne w proces ochrony i opieki nad zabytkami. Celem projektu jest stymulowanie rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez wzrost atrakcyjności turystycznej opartej na zasobach kulturowych.

4.2. Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Przy sporządzaniu GPOnZ omówiono uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Miasta Nowy Dwór Mazowiecki wynikające z dokumentów na poziomie:

- wojewódzkim: Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego 2030+. Innowacyjne Mazowsze, Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego;
- powiatowym: Strategia Rozwoju Powiatu Nowodworskiego na lata 2015-2030.

GPOnZ jest zgodny z celami, zasadami i kierunkami wyznaczonymi ww. dokumentach.

• Strategia rozwoju województwa mazowieckiego 2030+. Innowacyjne Mazowsze

Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego 2030+. Innowacyjne Mazowsze została przyjęta uchwałą nr 72/22 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 24 maja 2022 r. Strategia jest dokumentem, którego zapisy powinny mieć wpływ na kształt przyszłego rozwoju przez określenie długookresowych procesów rozwojowych w regionie.

Za cel główny przyjęto „Zapewnienie wysokiej jakości życia poprzez trwałe i zrównoważony przestrzennie rozwój województwa, służący wzrostowi znaczenia regionu w Europie i na świecie, przy poszanowaniu zasobów środowiska”. Jego realizacja odbywać się będzie poprzez pięć celów strategicznych. Do każdego celu przypisane zostały kierunki działań, z zaznaczeniem kierunków priorytetowych, oraz działania.

W obszarze kultura i dziedzictwo wskazano cel – Mazowsze bogate kulturowo.

Kierunek działania: Ochrona i wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego.

Działania:

- Wspieranie prac konserwatorskich (w tym restauratorskich, renowacyjnych, rewaloryzacyjnych), rewitalizacja obiektów i obszarów zabytkowych oraz kulturowych.
- Adaptacja obiektów zabytkowych do nowych funkcji, w tym kulturalnych, turystycznych i społecznych.
- Inwentaryzacja i digitalizacja zasobów dziedzictwa kulturowego.

Kierunek działania: Wykorzystanie walorów środowiska przyrodniczego, potencjału kulturowego i turystycznego dla rozwoju gospodarczego i promocji województwa.

Działania:

- Zwiększenie atrakcyjności turystycznej w oparciu o walory kulturowe i przyrodnicze.
- Rozwój infrastruktury turystycznej i okołoturystycznej.
- Wspieranie rozwoju różnych form turystyki, produktów oraz wydarzeń turystycznych.
- Wspieranie działalności stowarzyszeń i organizacji, w tym o znaczeniu międzynarodowym.
- Ochrona, pielęgnowanie i promowanie spuścizny kulturowej (materialnej i niematerialnej), w tym podnoszenie świadomości kulturowej.
- Kreowanie ośrodków i kształtowanie regionalnej tożsamości kulturowej.
- Wspieranie i promocja różnorodności kulturowej.
- Wspieranie przedsiębiorczości i współpracy w obszarze kultury, dziedzictwa kulturowego i turystyki.

Kierunek działania: Upowszechnianie kultury i twórczości.

Działania:

- Rozwój infrastruktury kultury, wydarzeń i projektów kulturalnych.
- Wspieranie rozwoju edukacji kulturalnej i artystycznej.
- Wspieranie rozwoju przemysłu kreatywnego.
- Wzmacnianie uczestnictwa w kulturze, w tym poprzez technologię cyfrową (e-kultura, digitalizacja).

Kierunek działania: Kreowanie miast i wsi jako centrów aktywności kulturalnej i turystycznej.

Działania:

- Wspieranie ośrodków miejskich i wiejskich w upowszechnianiu potencjału kultury wraz z rozwojem funkcji turystycznych.
- Promowanie potencjału kulturowego Warszawy.

W Strategii opisano dziedzictwo kulturowe

Województwo mazowieckie wyróżnia się w skali kraju pod względem liczby zabytków objętych formami ochrony²³, co świadczy o bogactwie dziedzictwa kulturowego. Duża liczba zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (7949) plasuje województwo na drugim miejscu w Polsce, za województwem dolnośląskim. Wyraźną przewagą pod względem liczby zabytków na 10 tys. ha odznacza się region Warszawski stołeczny (61,63), w którym wartość ta jest ponad czterokrotnie wyższa niż w regionie Mazowieckim regionalnym.

Najlepiej zachowanymi zabytkami w województwie są obiekty sakralne. Stanowią one kategorię zabytków, która utrzymuje ciągłość użytkowania zgodnie z ich pierwotną funkcją. Ponadto, ze względu na duże wartości historyczne i artystyczne, zabytki te podlegają szczególnej ochronie i są na bieżąco konserwowane i remontowane.

Województwo zajmuje szóste miejsce w kraju pod względem liczby pomników historii (8) oraz trzecie ze względu na liczbę parków kulturowych (4).

Województwo posiada – nieobjęte formami ochrony zabytków – zasoby kulturowe o szczególnych wartościach historycznych i kulturowych. W procesie budowania tożsamości regionalnej w województwie ważną rolę pełnią ośrodki budowania tożsamości kulturowej. Spośród 41 ośrodków wyróżnionych w województwie, 85% znajduje się w regionie Mazowieckim regionalnym. Szczególną rolę w tym zakresie odgrywają ośrodki związane z wybitnymi postaciami i kultem religijnym, m.in. Żelazowa Wola, Czarnolas, Niepokalanów (Paprotnia) i Góra Kalwaria. Istotnymi elementami potencjału dziedzictwa kulturowego są też miasta historyczne, miasta ogrody (np. Podkowa Leśna), obiekty fortyfikacyjne (np. Twierdza Modlin), a także obiekty przemysłowe (np. w Radomiu) i zabytki techniki (np. w Warszawie). Szczególnymi obszarami, zarówno ze względu na wartość, jak i pamięć historyczną, są również miejsca martyrologii, miejsca pamięci oraz cmentarze (w tym zabytkowe).

Dużym zagrożeniem dla przestrzeni kulturowej województwa jest zróżnicowany stan zachowania zabytków. Istotnymi barierami dla zachowania obiektów zabytkowych są m.in.: brak użytkowania, niedostateczne zabezpieczenie, niewystarczająca ilość prac konserwatorskich i środków finansowych oraz nietrwałe budulce (np. obiekty drewniane charakterystyczne dla regionu Mazowieckiego regionalnego). Czynnikiem utrudniającym objęcie odpowiednią ochroną zabytków w województwie jest również ich duże rozproszenie przestrzenne.

Postępująca presja urbanistyczna utrudnia ochronę krajobrazów kulturowych. Proces urbanizacji stwarza zagrożenie dla cennych obszarów kulturowych. Warszawa jest jednym z najbardziej narażonych na presję urbanistyczną miast ze względu na swój dynamiczny rozwój. Ważne w zakresie ochrony różnorodności kulturowej jest podnoszenie świadomości mieszkańców i wykorzystanie potencjału kulturowego dla celów turystycznych.

W Strategii opisano także kulturę i turystykę.

• Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego został przyjęty uchwałą nr 22/18 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 19 grudnia 2018 r.

Plan stanowi element systemu planowania przestrzennego i pełni w nim funkcję koordynacyjną między planowaniem krajowym a planowaniem lokalnym. Plan nie jest aktem prawa miejscowego – jest aktem kierownictwa wewnętrznego wiążącego organy i jednostki organizacyjne samorządu województwa.

W Planie wyznaczono ochronę dziedzictwa kulturowego oraz krajobrazu kulturowego. Określono następujące działania:

1. Realizację zadań wskazanych w wojewódzkim programie opieki nad zabytkami.
2. Zachowanie i kreowanie ładu przestrzennego, zachowanie walorów krajobrazu kulturowego oraz kształtowanie pasm przyrodniczo-kulturowych o znaczeniu regionalnym poprzez:
 - przeciwdziałanie negatywnym efektom urbanizacji i rurbanizacji;
 - wzmacnianie przestrzennych walorów obiektów oraz układów przestrzennych (w tym obiektów i obszarów przemysłowych) poprzez rewitalizację, restaurację oraz rekultywację;

- ochronę, rewitalizację i rewaloryzację obiektów i obszarów historycznych (zwłaszcza architektury drewnianej i poprzemysłowej, dworskiej, obronnej, dorobku nauki i techniki) w tym zabytków mających znaczenie symboliczne;
- odbudowę i rekonstrukcję dóbr należących do światowego i krajowego dziedzictwa po zniszczeniu w wyniku konfliktów zbrojnych lub katastrof spowodowanych zagrożeniami naturalnymi;
- wykorzystanie sieci miast historycznych oraz atrakcji krajobrazowo-architektonicznych m.in. dla wyznaczania szlaków turystyki kulturowej;
- tworzenie muzeów, w tym Stacji Muzeum, Muzeum Centralnego Okręgu Przemysłowego na terenie dawnej Fabryki Broni oraz Centrum Nauki im. T. Sołtyka w Radomiu;
- ochronę regionów etnograficznych oraz krain historycznych, jako cennych i charakterystycznych krajobrazów kulturowych, również jako element współpracy oraz rozwoju powiązań z sąsiadującymi województwami.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie miasta

Poniżej omówiono obowiązujące dokumenty, które dotyczą dziedzictwa kulturowego miasta.

• Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego Miasta Nowy Dwór Mazowiecki na lata 2018-2030

Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego Miasta Nowy Dwór Mazowiecki na lata 2018-2030 została przyjęta uchwałą XXXVIII/451/2018 Rady Miejskiej W Nowym Dworze Mazowieckim z dnia 6 marca 2018 r. Strategia ta zastępuje Strategię rozwoju społeczno-gospodarczego Miasta Nowy Dwór Mazowiecki do roku 2017, uchwaloną w 2001 r. i zaktualizowaną w 2015 r.

Strategia jest dokumentem kierunkowym i w sposób kompleksowy regulującym kwestie związane z rozwojem miasta.

Wizja w Strategii rozwoju miasta jest wyobrażeniem pożądanego wizerunku i pozycji miasta w danym okresie w przyszłości przy założeniu wystąpienia korzystnych uwarunkowań. W obszarze dziedzictwa kulturowego wskazano – Nowy Dwór Mazowiecki w 2030 r. to miasto:

- wykorzystujące w pełni potencjał turystyczny (przyrodniczy i kulturowy),
- zintegrowanych mieszkańców o silnej tożsamości lokalnej,
- dbające o pamięć o lokalnej historii i dziedzictwie.

Misja Miasta Nowego Dworu Mazowieckiego do roku 2030 Nowy Dwór Mazowiecki t efektownie zarządzane miast, przyjazne mieszkańcom, przedsiębiorcom i turystom, w którym historia przeplata się z nowoczesnością w widłach 3 rzek.

Realizacji wizji i misji miasta służą cele strategiczne. Cele te określają rezultaty o istotnym znaczeniu dla długofalowego rozwoju miasta i ukierunkowują wykorzystanie zasobów miasta, także będących w kompetencjach sektora prywatnego i pozarządowego. Do celów strategicznych przypisane są cele operacyjne, które wyznaczają kierunki działań dotyczące zadań realizacyjnych.

Cel strategiczny 1. Miasto wysokiej jakości życia.

Cel strategiczny 2. Miasto atrakcyjnych i funkcjonalnych przestrzeni.

Cel strategiczny 3. Miasto spójnej i innowacyjnej polityki gospodarczej.

Cele operacyjne związane z ochroną zabytków:

Cel: Wysoki poziom zaspokojenia potrzeb kulturalnych, rekreacyjnych i edukacyjnych mieszkańców.

Zadania realizacyjne:

- Zapewnienie dobrej dostępności do instytucji kultury na terenie całego miasta, w tym w Modlinie Twierdzy (domu kultury, biblioteki publicznej, miejskiego placu zabaw).

- Wzmocnienie roli Miejskiej i Powiatowej Biblioteki Publicznej w Nowym Dworze Maz. w środowisku lokalnym z uwzględnieniem jej działań w zakresie ochrony lokalnego dziedzictwa kulturowego.
- Wspieranie organizacji pozarządowych pielęgnujących dziedzictwo kulturowe NDM.
- Edukacja mieszkańców w zakresie dziedzictwa kulturowo-historycznego.

Cel: Rozwijanie partnerstwa publiczno-prywatnego skierowanego na wzrost atrakcyjności turystycznej miasta.

Zadania realizacyjne:

- Wspieranie działań oraz nawiązywanie współpracy w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego z właścicielami obiektów zabytkowych m.in. Twierdzy Modlin, które pozwolą na wzrost atrakcyjności turystycznej miasta.
- Skomunikowanie najważniejszych turystycznie i rekreacyjnie miejsc (lotnisko w Modlinie, stacja PKP Modlin, Twierdza Modlin, Spichlerz i dawna Stocznia).
- Opracowanie i wdrożenie zintegrowanego produktu turystyki biznesowej.

Cel: Zwiększenie atrakcyjności turystycznej miasta.

Zadania realizacyjne:

- Wypracowanie koncepcji zintegrowanych produktów turystycznych we współpracy z gminami ościennymi, na których terenie znajdują się forty Twierdzy Modlin.
- Wspieranie działań na rzecz współpracy podmiotów branży turystycznej.
- Zagospodarowanie brzegów rzek dla funkcji wypoczynkowo-rekreacyjnych.
- Wspieranie inicjatyw i inwestycji mających na celu rozwijanie infrastruktury nadrzecznej.
- Rozwój infrastruktury turystycznej i około turystycznej.
- Stały monitoring stanu technicznego szlaków turystycznych.

W Strategii opisano dziedzictwo kulturowe i jego ochrona miasta, w tym obiekty wpisane do rejestru zabytków. Podkreślono, że szczególne znaczenie w rozwoju dziedzictwa kulturowego Nowego Dworu Mazowieckiego ma Twierdza Modlin.

• Program Rewitalizacji Miasta Nowy Dwór Mazowiecki na lata 2016-2023

Program Rewitalizacji Miasta Nowy Dwór Mazowiecki na lata 2016-2023 został przyjęty uchwałą nr XXV/277/2016 przez Radę Miejską w Nowym Dworze Mazowieckim dnia 6 grudnia 2016 r.

Program służy do poprawy jakości życia mieszkańców, podniesienia konkurencyjności miasta na tle regionu. Dzięki Programowi rewitalizacji będzie można ubiegać się o pomoc finansową na działania, które Miasto nie jest w stanie sfinansować z własnego budżetu. Program rewitalizacji jest integralną częścią długoletnich planów rozwojowych miasta.

Obszary rewitalizacji zostały wybrane spośród obszarów zdegradowanych miasta, które zostały wyłonione na podstawie analizy wskaźnikowej, badań społecznych prowadzonych przez ankietatorów, badań jakościowych oraz konsultacji społecznych.

Główne cele i założenia Programu rewitalizacji to dążenie do ożywienia społecznego i wzrostu przedsiębiorczości oraz poprawy przestrzeni publicznych. Wyłoniono 3 cele strategiczne, których realizacja wpisuje się w całościową politykę rozwoju Miasta Nowy Dwór Mazowiecki.

Na podstawie przeprowadzonej delimitacji obszarów zdegradowanych wyłoniono dwa obszary do rewitalizacji: osiedle 1 (Osiedle Centrum) oraz fragment osiedla 6 (Osiedle Modlin Twierdza). Wskazany obszar rewitalizacji obejmuje 6,78% (191,28 ha).

Rysunek nr 1. Obszar rewitalizacji

Wizja dla obszaru rewitalizacji: Efektem działań rewitalizacyjnych będzie poprawa warunków życia mieszkańców oraz ożywienie społeczno-gospodarcze zdegradowanych obszarów miasta. W wyniku utworzenia nowych miejsc spędzania czasu wolnego zwiększy się poziom integracji mieszkańców, co w konsekwencji podniesie ich zdolność samoorganizacji i kreowania oddolnych inicjatyw społecznych. Na poprawę warunków życia mieszkańców wpływ będzie miało również poprawa warunków technicznych i infrastrukturalnych w rewitalizowanych miejscach. Rozwojowi społecznemu miasta będzie towarzyszył rozwój gospodarczy. Silne poczucie tożsamości z miejscem zamieszkania, pobudzenie życia społeczno-kulturalnego oraz wzrost gospodarczy szczególnie w zakresie wykorzystania potencjałów miasta związanych z przyrodą i historią sprawią, że wzrośnie jakość życia na obszarach rewitalizacji.

Sprostanie potrzebom rewitalizacyjnym nastąpi poprzez realizację wyznaczonych celów. Cele rewitalizacji określają rezultaty o zasadniczym znaczeniu w długiej perspektywie czasu oraz kierunkują działania mające na celu rozwój obszaru rewitalizacji, który w szerszej perspektywie będzie oddziaływał na całe miasto. Uszczegółowieniem celów strategicznych są cele operacyjne i przypisane im działania. Odnoszą się one do zidentyfikowanych na etapie diagnozy problemów i potencjałów obszarów rewitalizacji.

Dla ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym miasta wyznaczono następujące cele wraz z działaniami:

Podsystem – Gospodarczy

Cel strategiczny: 3. Wykorzystanie potencjału turystycznego dla rozwoju gospodarczego obszaru rewitalizacji.

Cel operacyjny: Wykorzystanie potencjału historycznego obszaru rewitalizacji dla budowania jego atrakcyjności turystycznej.

Działania:

3.1.1. Modernizacja i przywrócenie do użyteczności budynków zabytkowych.

3.1.2. Zagospodarowanie Placu Solnego w sposób nawiązujący do historii miejsca.

Cel operacyjny: Zapewnienie kompleksowej obsługi ruchu turystycznego.

Działania:

3.2.1. Tworzenie warunków do rekreacji (marina, infrastruktura rowerowa).

3.2.2. Założenie Centrum Informacji Turystycznej.

3.2.3. Rozbudowa infrastruktury rekreacyjnej w pobliżu obiektów noclegowych.

W Programie omówiono stan dziedzictwa kulturowego, wraz z rozmieszczeniem obiektów zabytkowych na mapach.

• Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta Nowy Dwór Mazowiecki

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta Nowy Dwór Mazowiecki zostało przyjęte uchwałą nr XIII/173/99 Rady Miejskiej Nowego Dworu Mazowieckiego z dnia 30.12.1999 r.

Studium określa kierunki polityki przestrzennej w odniesieniu do miasta Nowy Dwór Mazowiecki jako jednostki samorządowej. W Studium zostały określone kierunki rozwoju przestrzennego wynikające z wartości środowiska, polityka w zakresie ochrony dóbr kultury, kierunki rozwoju komunikacji oraz rozwoju inżynierii miejskiej.

W Studium wyznaczono strefy ochrony konserwatorskiej. Zostały one wyznaczone biorąc pod uwagę walory zabytkowe zespołów urbanistycznych i obiektów na terenie miasta, w szczególności określając zasięg:

- parku kulturowego (2 obszary);
- konserwatorskiej strefy archeologicznej i obserwacji archeologicznej.

Wskazano cztery strefy, uwzględniające stopień zachowania historycznych struktur Twierdzy:

- Strefa 1 obejmuje czytelnie zachowane, historyczne struktury przestrzenne Twierdzy obejmujące ciągi i zespoły budowli ziemnych, murowanych i drewnianych, z ewentualną zielenią forteczną drogami fortecznymi, urządzeniami infrastruktury technicznej;
- Strefa 2 obejmuje obszary, na których historyczne struktury zachowały się częściowo lub szczątkowo w układach rozproszonych, jak też obszary i otwarte wnętrza przylegające do zewnętrznego obwodu Twierdzy;
- Strefa 3 obejmuje obszary, na których historyczne struktury Twierdzy nie zachowały się w całości;
- Strefa 4 obejmuje obszary byłej esplanady.

Pierwszy obszar parku kulturowego wyznaczono na terenie zespołu staromiejskiego i nowożytnego, drugi obejmuje Twierdzę Modlin z esplanadą. Dla obu terenów wyznaczono zasady konserwatorskie.

W Studium wyszczególniono obiekty pod ochroną konserwatorską, w tym wpisane do rejestru zabytków.

• Gminny plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych

Gminny plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych dla miasta Nowy Dwór Mazowiecki został opracowany w 2005 r. Plan został opracowany zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych. Ostatnia aktualizacja wykonana była w 2015 r.

Ochrona zabytków, na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, polega na planowaniu, przygotowaniu i realizacji przedsięwzięć zapobiegawczych, dokumentacyjnych, zabezpieczających, ratowniczych i konserwatorskich, mających na celu ich uratowanie przed zniszczeniem, uszkodzeniem lub zaginięciem.

5.2. Charakterystyka krajobrazu kulturowego miasta Nowy Dwór Mazowiecki ze wskazaniem obszarów i obiektów o szczególnym znaczeniu

5.2.1. Charakterystyka miasta

Nowy Dwór Mazowiecki – miasto w województwie mazowieckim, siedziba powiatu nowodworskiego, położone 35 km na pñ.-zach. od Warszawy, przy ujściu Narwi do Wisły. Usytuowane jest na tarasie nad zalewowym, między Wisłą, Narwią i Wkrą, które łączą się w jego granicach. Wisła wyznacza pñd. i pñd.-zach. granicę miasta na długości 7,5 km. Rzeką Narew przecina poziomo miasto na pół, oddzielając część rdzenną miasta od osiedli Modlin Twierdza i Modlin Stary. Miasto znajduje się przy szlakach komunikacyjnych: drogowym – trasa szybkiego ruchu Warszawa – Gdańsk, kolejowym łączącym Warszawę z portami Wybrzeża i rzeczny pñ.-pñd. Przez miasto przebiegają drogi wojewódzkie: nr 630 oraz 631. Nowy Dwór Mazowiecki sąsiaduje z gminami: Zakroczym, Pomiechówek, Czosnów oraz Wieliszew i Jabłonna. Obecnie miasto liczy ok. 28 tys. mieszkańców.

W Nowym Dworze Mazowieckim utworzono „osiedla”, jako samorządowe jednostki pomocnicze miasta. Obszar miasta został podzielony na 8 osiedli: Osiedle Centrum, Osiedle Młodych, Osiedle Pólko (obszar po pñ. stronie ul. Bohaterów Modlina), Osiedle Pólko (obszar po pñd. stronie ul. Bohaterów Modlina), Osiedle Nowodworzanka, Osiedle Modlin Twierdza, Osiedle Modlin Stary, Osiedle Okunin.

Miasto Nowy Dwór Mazowiecki położone jest na Wysoczyźnie Płońskiej oraz w Kotlinie Warszawskiej, stanowiącej część składową Niziny Środkowopolskiej.

Miasto rozwinęło się nad dużymi nizinnymi rzekami Narwią i Wisłą, która przecina teren ze wsch. na zach. Rzeki te, zbierają wody za pośrednictwem rozbudowanego systemu rowów odwadniających. Występują również niewielkie zagłębienia bezodpływowe niekiedy wypełnione wodą lub zabagnione.

Obszary cenne przyrodniczo:

Warszawski Obszar Chronionego Krajobrazu – ustanowiony Rozporządzeniem Wojewody Warszawskiego z dnia 29 sierpnia 1997 r. w sprawie utworzenia obszaru chronionego krajobrazu na terenie województwa warszawskiego. Na terenie miasta Nowy Dwór Mazowiecki obszar chronionego krajobrazu obejmuje:

- tereny tarasu zalewowego Narwi (lewy i prawy brzeg);
- tereny między wału Wisły od południowej granicy miasta do ujścia Narwi;
- tereny wokół twierdzy w Modlinie pomiędzy drogą Zakroczym – Nowy Dwór Mazowiecki a zewnętrznym pasem fortyfikacji.

Rezerwat przyrody „Kępy Kazuńskie” – mieszczący się w dolinie Wisły. Jego powierzchnia wynosi 544,28 ha, z czego 111,74 ha znajduje się w granicach miasta Nowy Dwór Mazowiecki, a pozostała część należy do gminy Czosnów i Jabłonna.

Rezerwat przyrody „Wikliny Wiślane” – obszar ochrony fauny a szczególnie ostoi lęgowych rzadkich i ginących gatunków ptaków występujących na obszarze rzeki Wisły oraz nadzwyczajnych walorów krajobrazowych ostatniej już wielkiej rzeki europejskiej o naturalnym charakterze. Ustanowiony on został podobnie jak rezerwat „Kępy Kazuńskie” Rozporządzeniem Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 23 grudnia 1998 r.

Otulina Kampinoskiego Parku Narodowego – granica ustanowiona wg Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 25 września 1997 r. w sprawie Kampinoskiego Parku Narodowego biegnie od Wyszogrodu „północno - wschodnią granicą rzeki Wisły” aż do m. st. Warszawy.

Pomniki przyrody – w Nowym Dworze Mazowieckim jest 7. Do najważniejszych należy topola biała przy cmentarzu fortecznym. Poza tym ozdobą miasta pod względem przyrodniczym są dęby szypułkowe. Dwa okazy znajdują się przy ul. Paderewskiego, dwa na terenie Twierdzy Modlin, jeden nad Wisłą w rejonie obwodnicy oraz najokazalszy „Michał” przy ul. Łącznej.

Siedliska przyrodnicze – wskazane w Rozporządzeniu Ministra Środowiska z dnia 14 sierpnia 2001 r., jako obszary chronione, występujące na tarasie zalewowym i w między walu Wisły Należą do nich między innymi: starorzecza i inne naturalne, eutroficzne zbiorniki wodne, zalewane muliste brzegi rzek, łąg topolowo-wierzbowy.

Ochroną objęte są również:

Ponadlokalne korytarze ekologiczne – dolina Wisły i dolina Narwi, znane jako korytarze ekologiczne o randze krajowej. Obie doliny zachowując pasmowy układ naturalnych i para naturalnych siedlisk są unikalnym obszarem, decydującym o bioróżnorodności i łączności przyrodniczej w skali ponadlokalnej. Szczególną wartością jest tu awifauna, która znajduje korzystne warunki lęgowe. Ponadto dolina Wisły stanowi unikatowe walory ornitologiczne, gdyż jest miejscem znaczących koncentracji ptaków przelotnych wodno-błotnych w skali Europy. Nowodworskie odcinki wymienionych dolin, według koncepcji krajowej sieci ekologicznej Econet-Polska, stanowią wraz z Kampinoskim Parkiem Narodowym, węzłowy obszar o znaczeniu międzynarodowym.

Lokalne korytarze ekologiczne, na które przypada:

- połączenie doliny Wisły i Narwi z terenami otwartymi lotniska (poprzez obszar chronionego obrzeża Twierdzy Modlin);
- tereny od tarasu zalewowego Wisły na południu w rejonie Wólki Górskiej (starorzecze ciągnące się od walu przeciwpowodziowego do drogi Jabłonna-Nowy Dwór Mazowiecki) poprzez lasy Boża Wola, Księża Góra do doliny Narwi.

Obszary NATURA 2000:

- Forty Modlińskie PLH 140020 - jedno z największych zimowisk nietoperza – mopka w Polsce płn. i wsch.;
- Dolina Środkowej Wisły PLB140004;
- Ostoja Nowodworska PLH 140043 jest niewielkim odizolowanym kompleksem leśnym zlokalizowanym w mezoregionie Kotliny Warszawskiej (318.73) na obrzeżach miasta Nowy Dwór Mazowiecki;
- Kampinowska Dolina Wisły PLH140029.

• Turystyka

Nowy Dwór Mazowiecki to doskonałe miejsce do uprawiania turystyki pieszej i rowerowej, osoby odwiedzające mogą skorzystać z kilku tras spacerowych przebiegających przez miasto. Są to:

1. Trasy po centrum Nowego Dworu Mazowieckiego:

- trasa 1 „Znaki historii” (czas przejścia – 2,5 godziny);
- trasa 2 „Na tropach wielu kultur (dla posiadaczy 4 lub 2 kółek)” (czas przejścia – 3 godziny).

2. Trasy po Twierdzy Modlin:

- trasa 1: Spacer dla wytrwałych (czas przejścia – 6 godzin);
- trasa 2: Spacer Nadrzeczny (czas przejścia – 3 godziny);
- trasa 3: Spacer śladami napoleońskimi (czas przejścia – 1,5-2 godziny);
- trasa 4: Spacer Rosyjski (czas przejścia – 2 godziny);
- trasa 5: Baśka Murmańska w Twierdzy Modlin.

Turyści mają możliwość skorzystania z trasy tematycznych prowadzącej po Twierdzy Modlin. Proponowane trasy tematyczne:

- Twierdza Modlin na Filmowo;
- Twierdza Modlin szlakiem francuskim;
- Twierdza Modlin szlakiem rosyjskim;
- Twierdza Modlin z(nad) wody;
- Twierdza Modlin dla dzieci, czyli Baśka Murmańska.

W mieście działa ponadto Muzeum Kampanii Wrześniowej i Twierdzy Modlin.

W promocję oferty turystycznej miasta Nowy Dwór Mazowiecki aktywnie włącza się LOT „Trzech Rzek”. Głównym celem LOT TR jest budowanie i promowanie wspólnej oferty turystycznej Nowego Dworu Mazowieckiego i jego okolic, poszerzając tym lokalny rynek usług turystycznych.

Kolejną atrakcją jest możliwość uprawiania sportów wodnych, dzięki położeniu w widłach trzech rzek. Dużym zainteresowaniem cieszą się spływy kajakowe. Regularnie organizowane są spływy kajakowe Wkrą i Narwią, m. in. są to spływy kajakowe od Pomiechówka do Modlina Twierdzy, spływy kajakowe z Jońca do Modlina Twierdzy. Klub Turystyki Kajakowej „Wodnik” od kilkunastu organizuje Ogólnopolski Spływ Kajakowy Wkrą i Narwią – „Młynarka”.

• Instytucje kultury i organizacje działające w sferze kultury

Działalność kulturalna prowadzona jest głównie przez Nowodworski Ośrodek Kultury, który mieści się przy ul. Paderewskiego 1A. Jest instytucją kultury, prowadzącą działalność w zakresie upowszechniania kultury oraz edukacji kulturalnej dzieci i młodzieży. Działalność Ośrodka opiera się na systematycznej pracy w sekcjach i kołach zainteresowań oraz imprezach.

Ważną rolę pełni Muzeum Kampanii Wrzesniowej i Twierdzy Modlin (Modlin Twierdza) usytuowane przy ul. Bałki Murmańskiej 164. Muzeum zostało utworzone w budynku dawnych koszar oficerskich, na terenie Modlina-Twierdzy. W 2017 r. obiekt przeszedł gruntowny remont, dzięki czemu ekspozycja zyskała jeszcze lepszy, ciekawszy wymiar. Przy siedzibie muzeum na ogrodzonym placu dostępna jest plenerowa wystawa sprzętu wojskowego.

W budynku muzeum działa:

- Lokalna Organizacja Turystyczna Trzech Rzek. Głównym celem organizacji jest budowanie i promowanie wspólnej oferty turystycznej Nowego Dworu Mazowieckiego i jego okolic, poszerzając tym lokalny rynek usług turystycznych. Przy współpracy z podmiotami działającymi w dziedzinie turystyki tworzona jest baza informacji o ofercie turystycznej regionu.
- Centrum Informacji Turystycznej (CIT) znajduje się w siedzibie Lokalnej Organizacji Turystycznej Trzech Rzek przy ul. Bałki Murmańskiej 164 (w zabytkowej części Nowego Dworu Mazowieckiego – Twierdzy Modlin). W CIT bezpłatnie udostępniane są mapy, foldery i inne materiały przydatne Turystom.

Na terenie miasta działają aktywnie różne stowarzyszenia w zakresie kultywowania dziedzictwa kulturowego, historii i zabytków.

Urząd Miasta i jednostki mu podległe organizowały na terenie miasta następujące wystawy o tematyce związane z dziedzictwem kulturowym regionu:

- wystawa archiwalnych zdjęć miasta organizowana przez Nowodworski Ośrodek Kultury w ramach Dni Nowego Dworu Mazowieckiego (w 2013 r.)
 - wystawa „Projekt 360” – realizowana we współpracy z lokalnym artystą – fotografikiem Damianem Ochtabińskim. Autor dokonał kompilacji archiwalnych i współczesnych zdjęć miasta. Do wystawy została wydana drukiem okolicznościowa publikacja. Wystawa zaprezentowana została podczas imprezy plenerowej „Powitanie lata, która odbyła się w Parku Miejskim im. J. Wybickiego w czerwcu 2014 r. Następnie mieszkańcy mogli ją oglądać na dziedzińcu Nowodworskiego Ośrodka Kultury.
 - wystawa archiwalnych zdjęć miasta – organizowana w alei głównej Parku Wybickiego we współpracy z Nowodworskim Towarzystwem Historycznym (w każdy letni weekend w 2014 r.).
 - wystawa „Projekt 360” realizowana na antresoli Lotniska Warszawa-Modlin w 2015 r.
- w trakcie przygotowania jest kolejna wystawa archiwalnych zdjęć miasta, która będzie prezentowana na antresoli Lotniska Warszawa - Modlin (planowana prezentacja w 2017 r.).

5.2.2. Zarys historii obszaru miasta

Na terenie miasta Nowy Dwór zlokalizowano ślady kultury z okresu neolitu (4-2 tys. lat p.n.e.) oraz ślad siedliska datowany ok. 1700 lat p.n.e. Szybszy rozwój osadniczy na obszarze Mazowsza nastąpił dopiero w VIII-IX w. W X w. najgęściej zasiedlonym obszarem były ziemie położone między Wkrą i Orzycem (tzw. „Stare Mazowsze”) z centralnym grodem w Płocku. Osadnictwo koncentrowało się także w okolicach Łęczycy, Czerska i Wizny oraz nad dopływami Narwi.

W obrębie obecnego miasta Nowy Dwór Mazowiecki, prócz miasta Nowy Dwór, znajdują się miejscowości stanowiące odrębne zespoły osadnicze, przyłączane naturalnie w miarę rozrastania się miasta lub decyzjami administracyjnymi: Modlin Stary, Modlin Twierdza, Kępa Nowodworska, Okunin.

Kępa Nowodworska – wieś założona została przez osadników holenderskich (Olędrów) w 1781 r., w miarę rozwoju miasta Nowy Dwór, włączona w jego pld. - zach. część. Pierwotnie osada położona była za niskim wałem przeciwpowodziowym usypanym przez osadników wzdłuż Wisły. Kolonistów sprowadzali ok. poł. XVIII w. głównie właściciele dóbr szlacheckich, zarządcy dóbr królewskich oraz urzędnicy królewscy – m.in. starosta kampinoski Ludwik Gutakowski, właściciel Nowego Dworu oraz kościół rzymskokatolicki. Sprowadzano ich w celu zagospodarowania pustek nadwiślańskich. Osiedlano ich wśród lasów, które karczowali i mokradeł, które osuszali budując system rowów odwadniających. Na uzyskanej ziemi zakładali pastwiska i łąki, sady oraz pola uprawne. Wspólnoty olęderskie przestały istnieć w 1945 r., ich mieszkańcy zostali ewakuowani przez władze niemieckie tuż przed nadejściem frontu lub wysiedleni niedługo później przez władze polskie.

Okunin – miejscowość w 2002 r. włączona w obręb Nowego Dworu Mazowieckiego. Posiada średniowieczną metrykę. W 1292 r. był tu kościół parafialny, którego filią stał się kościół pw. Św. Małgorzaty w Nowym Dworze. Wieś wzmiankowana jest w 1386 r., jako Ocunino, Occunyno, w 1416 r. – Okunino, 1421 r. – Occuinno, 1577 r. – Okunin.

Była to wieś szlachecka, jej mieszkańcy zajmowali się połowem ryb i uprawą roli. W 1386 r., jako właściciel wymieniany jest Dzierśław z Okunina, w latach 1416-1424: Dobrogost, po nim wdowa Dorota i jej córka Przybka, żona Jana z Kuchar, potem ich spadkobiercy. W 1478 r. książę Bolesław V lokował miejscowość na prawie chełmińskim. Właścicielem Okunina i sąsiedniej Woli Okunińskiej w latach 1477-1487 był podskarbi warszawski Andrzej Chyliński, po nim jego potomkowie, wymieniani jeszcze w 1519 r., gdy król zezwolił na wykup wójtostw w Miedniewiczach, Woli Miedniewskiej i Starych Wiskitkach z rąk Stanisława i Bolesława – braci Okuńskich oraz Jadwigi Gniewskiej. W 1520 r. rodzina Chylińskich sprzedała 1 część swoich włości w Okuninie braciom Cieciszewskim, zaś 4 części wraz z lasami – Pawłowi Pniewskiemu. Członkowie obu tych rodzin wzmiankowani są w Okuninie jeszcze w 1530 r.

W 1775 r. wzmiankowany jest drewniany kościół parafialny pw. Św. Wawrzyńca „w starym stylu”, z którego parafię w 1792 r. przeniesiono do Nowego Dworu. W czasie kampanii napoleońskiej w dniu 23 grudnia 1806 r. w Okuninie nocował Napoleon Bonaparte. Właściciel wsi, Ludwik Gutakowski, umieścił na budynku nr 23 marmurową tablicę upamiętniającą pobyt cesarza. Tablica została zdjęta w 1939 r.

Modlin – w 1961 r. przyłączony do Nowego Dworu Mazowieckiego. Miejscowość jest wzmiankowana w 1426 r. w tzw. Księdze sądowej Zakroczymskiej, jako de Moglino i de Moglno. W okresie średniowiecza należała do powiatu zakroczymskiego. Przed 1497 r. jej właścicielem był szlachcic Paweł Sokół z Tarnowa (Czarnowa), który dokonał darowizny swych dóbr dziedzicznych (m. in. Modlina) na rzecz swoich bratanków – Jana i Stanisława Szczawińskich, zastrzegając dożywocie sobie i żonie. Kolejnym, do 1549 r. dzierżawcą Modlina był burgrabia krakowski Marcin Wolski, starosta zakroczymski, po czym wieś kupiła królowa Bona. Wówczas w Modlinie mieszkało 32 kmieci, a łączna wielkość gospodarstw wynosiła 450 ha.

W czasie potopu szwedzkiego pod Zakroczymiem, w okolicach wsi Modlin koncentrowały się znaczne siły polskiego pospolitego ruszenia. We wrześniu 1655 r. Szwedzi, po opanowaniu Nowego Dworu i zbudowaniu mostu prawdopodobnie u zbiegu Narwi i Wisły, uderzyli na polskie zgrupowanie. Przegrana przez Polskę bitwa pod Nowym Dworem odbyła się 30 września 1655 r. na terenie ob. Stanisławowa, Modlina

i Nowego Modlina. Zajawszy Modlin wojska szwedzkie stacjonowały tu do czasu bitwy pod Pragą w dniu 28 lipca 1656 r. Na dzisiejszym cyplu wzniesli pierwsze fortyfikacje – na planie czteroramiennej gwiazdy, tzw. „Bugsansen”. Do dziś rejon ten nazywany jest wyspą szwedzką.

Modlin Twierdza – po Szwedach, w okresie wojny północnej, prace fortyfikacyjne w rejonie szwedzkiej wyspy prowadziły wojska saskie feldmarszałka A. von Steinau. Później, w okresie stanisławowskim plan twierdzy „Zakroczym” (1794 r.) opracował rosyjski generał Piotr Kornilowicz Suchtelen, jednak prac nie podjęto.

Budowę twierdzy rozpoczęto z rozkazu Napoleona (1806 r.) W okresie od wiosny 1807 r. do lata 1812 r., powstała twierdza bastionowa złożona z obwarowania głównego, trzech wysuniętych, nieukończonych koron oraz umocnień na przedmościach kazuńskim, nowodworskim i Wyspie Szwedzkiej. Obecnie stanowi wewnętrzny obwód cytadeli. Były to fortyfikacje ceglano-ziemne typu francuskiego, których autorem był generał F. de Chasseloup – Laubat. Do pracy przy budowie zatrudniono w 1812 r. rzemieślników i 10-12 tysięcy okolicznych chłopów.

Wobec postępów ofensywy napoleońskiej prace fortyfikacyjne przerwano w sierpniu 1812 r., a podjęto ponownie od grudnia 1812 r., po klęsce Napoleona pod Moskwą. Oblężenie twierdzy przez wojska rosyjskie I. Paskiewicza trwało od 5 lutego do 1 grudnia 1813 r. Jej garnizon tworzyły mieszane oddziały polskie, francuskie, saskie i wirtemberskie dowodzone początkowo przez generała F. K. Kosseckiego, potem przez generała H. W. Daendelsa. Łącznie 5230 żołnierzy, 261 oficerów i 120 dział, w tym około 4000 polskich żołnierzy. Obrona Modlina trwała nadal mimo klęski Napoleona w październiku 1813 r. Kapitulację przyjął rosyjski generał P. Kleinmichel, który zastąpił Paskiewicza.

W okresie Królestwa Polskiego (1815-1831) w twierdzy stacjonowały niewielkie oddziały armii polskiej i rosyjskiej. W czasie powstania listopadowego i wojny polsko - rosyjskiej w 1831 r. twierdza została uzupełniona elementami fortyfikacji polowej. Komendantem był został gen. I. Ledóchowski. Dnia 08.09.1831 r., po kapitulacji Warszawy do twierdzy weszła większość wojsk polskich, po których wyjściu twierdza, oblegana przez wojska rosyjskie, skapitulowała w październiku 1831 r.

Lata 1832-1883 – likwidacja autonomii Królestwa Polskiego pociągnęła za sobą konieczność obrony zach. rubieży Rosji i zapobieżenia kolejnym polskim zrywom. W 1834 r. Modlin zmienił nazwę na Nowogiejorgijewsk i podjęto rozbudowę jego fortyfikacji. Autorem planu rozbudowy twierdzy w latach 1832-1841 był generał Iwan Dehn. Całość przebudowy wraz z modernizacją przedmości zakończono w 1841 r. Po ukończeniu cytadela otrzymała nazwę Twierdza Nowogiejorgijewsk. Kilka lat dłużej trwała budowa obronnego spichrza zbożowego, stanowiącego główny magazyn dla wojsk rosyjskich stacjonujących na obszarze Królestwa.

W okolicach twierdzy zakładano kolonie dla włościan rosyjskich i budowniczych fortyfikacji wyznania prawosławnego. Pierwsi osadnicy pojawili się po 1839 r. – powstała wówczas pierwsza kolonia nieposiadająca nazwy. Zaraz potem powstała Kolonia Aleksandyjska, której nazwa wymieniona jest na projekcie pierwszej cerkwi dziś nieistniejącej (dzisiejsze Stanisławowo). Następne kolonie założono w dzisiejszym Pomiechowie, Pomiechówku, Nowym Modlinie i Kosewie. W okolicach płn. krańca dzisiejszego lotniska Modlin istniała też kolonia o nazwie „Sołdatskaja Słoboda”, zaznaczona na jednym z planów twierdzy i jej okolic. Obecnie w okolicznych miejscowościach żyją spolonizowani potomkowie osadników. w tym także potomkowie tych, którym władze rosyjskie nadały ziemię za zasługi.

W latach 60. XIX w. polecenie rozbudowy twierdzy wydał gen. Eduard Tottleben. Po 1864 r. wewnątrz francuskiego rdzenia bastionowego wybudowano obwód obronnych koszar dla 20 tys. żołnierzy o długości 2250 m, charakterystyczny dla fortyfikacji rosyjskich. Koszary, posiadające strzelnice dla dział i broni piechoty, kaponiery na załamaniach oraz otoczone rowem, osłaniane były z 4 kaponier. Był to trzeci obwód twierdzy Modlin. Ukończono też korony, uzupełniając je ciągłym umocnieniem poligonalnym z rawelinami i murem Carnota. W tym czasie wybudowano też kilka prochowni, twierdzę uzupełniono o fort „Ostrołęka”, który powstał w wyniku rozbudowy dzieła rogowego we wsch. części. W ciągu następnych czterdziestu lat twierdza stopniowo stawała się przestarzała.

Lata 1883 - 1915 - pogarszająca się sytuacja międzynarodowa spowodowała modernizację twierdzy, do której przystąpiono w 1883 r. Powstawała wówczas twierdza fortowa. Do 1888 r. zbudowano pierścień 8 fortów wysuniętych przed istniejącą twierdzą na odległość 2,1 do 4,8 km. Na przedmościu nowodworskim wzniesiono fort „Nad Wisłą”. Typową budowlą był fort rosyjski o wzorze F1879: dwuwałowy, na planie pięcioboku, o dwóch czołach. Wszystkie budowle – koszary, kaponiery i przeciwskarpy – wznoszono z cegły. Forty łączyła z cytadelą sieć dróg fortecznych, kolei wąskotorowej i łączności. W 1893 r. powstał oddział aeronautyczny wyposażony w balony obserwacyjne. Mimo to, w momencie ukończenia budowy były to już fortyfikacje przestarzałe. Pierwszą modernizację fortów przeprowadzono w latach 1894 - 1900. Najważniejsze elementy ceglane (przeciwskarpy i kaponiery) zastąpiono betonowymi, betonem wzmocniono też stropy innych obiektów.

Na przełomie XIX/XX w. Rosja powróciła do koncepcji tzw. „trójkąta fortecznego”: oparcie obrony zach. rubieży cesarstwa na dużym zgrupowaniu twierdz. Narożniki trójkąta stanowiły twierdze Modlin, Zegrze i Warszawa, zaś boki miały uzupełniać siedem fortów. W 1909 r. wydano rozkaz o likwidacji wszystkich twierdz na tym obszarze oprócz Osowca i Modlina, które należało rozbudować. W 1912 r. rozpoczęto budowę zewnętrznego pierścienia fortów składającego się z 11 obiektów, uzupełnionego 12 dziełami pośrednimi i licznymi zespołami prochowni. Forty te miały być oddalone od cytadeli na odległość od 5,3 do 8,5 km. Stare forty miały uzupełniać obronę, jako druga linia - wówczas je modernizowano, lub stanowić zaplecze mieszkalno-magazynowe dla załóg. Na szczególnie ważnych odcinkach zaplanowano budowę trzech grup fortowych („Goławice”, „Carski Dar”, „Janówek”), czyli zespołów wzajemnie się uzupełniających dzieł.

Projekty fortów oparto na trzech wzorcach: F1909, F1910 oraz GF1908/12. Były to forty ziemno-betonowe o narysie zbliżonym do trójkąta bądź trapezu. Zawierały szereg nowatorskich rozwiązań, a i były wśród nich dzieła nowoczesne, jak Grupa Fortowa „Carski Dar”. Posiadały też wady: dysponowały małą ilością stanowisk do ukrytej obserwacji, mało elementów pancernych. Wielu stanowisk obserwacyjnych nie zamontowano, nawet w najważniejszym Forcie XV. Rozbudowa nie została dokończona, mimo to Twierdza Nowogiejorgijewsk z 19 fortami i licznymi obiektami międzypola była jedną z najpotężniejszych twierdz ówczesnej Europy.

Lata 1915-1918 – w sierpniu, po zdobyciu bez walki Warszawy rozpoczęło się oblężenie twierdzy Modlin. Żołnierzami niemieckimi w liczbie 80 tys., wyposażonymi w moździerze oblężnicze, dowodził gen. H. Beseler. Załogę twierdzy stanowiło 105 tys. żołnierzy z losowych jednostek, dowodzone przez gen. Bobyrę. Załoga posiadała ok. 60 tys. karabinów i ok. 1000 sztuk dział (w tym tylko 250 fortecznych). Oblężenie twierdzy trwało zaledwie od 9 do 20 sierpnia 1915 r. Do 1918 r. obiekty twierdzy zajętej przez wojsko niemieckie były wykorzystywane na potrzeby magazynowe, szpitalne.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości Modlin stał się umocnieniem ważnym w czasie wojny 1920 r. Twierdza stała się głównym punktem obrony 5. Armii gen. Wł. Sikorskiego na linii Wkry. W okresie międzywojennym spełniała dwie role. Była magazynem i ważnym garnizonem dla Szkoły Podchorążych Broni Pancernych, Centrum Wyszkożenia Saperów oraz siedzibą licznych jednostek armijnych. Odgrywała też rolę polskiego poligonu fortecznego – w fortach zainstalowano kilka eksperymentalnych kopuł pancernych dla obserwacji i karabinów maszynowych, wybudowano doświadczalne schrony bojowe oraz testowano broń forteczną. Obiekty doświadczalne budowano z myślą o ich włączeniu do struktury obronnej twierdzy. Równocześnie konserwowano stare umocnienia. Ponadto w Modlinie mieścił się port wojenny i stocznia rzeczna.

Dnia 24 marca 1928 r. marszałek Józef Piłsudski zarządził przeniesienie Oficerskiego Trybunału Orzekającego z Warszawy do Modlina. Tuż przed wybuchem II wojny wzniesiono sześć małych schronów bojowych na dwa ciężkie karabiny maszynowe każdy. Wykonano także odcinki rowów przeciwpancernych i szereg ziemnych umocnień polowych. Niektóre umocnienia twierdzy, np. prochownie, wykorzystano na schrony przeciwlotnicze oddziałów armijnych. Rubież obronną zaplanowano wzdłuż wewnętrznego pierścienia fortów.

We wrześniu 1939 r. w twierdzy stacjonował sztab Armii „Modlin” i 8 Dywizja Piechoty, potem też inne oddziały Armii „Modlin i Armii „Łódź” dowodzonej przez gen. W. Thommée, który objął dowództwo Obozu Warownego „Modlin”. Oblężenie twierdzy przez wojska niemieckiego II Korpusu Armijnego trwało od 10 do 29 września 1939 r. W kolejnych latach II wojny twierdza nie odegrała większej roli. Podczas okupacji w forcie I znajdował się obóz przejściowy, a w forcie III – obóz koncentracyjny, gdzie zginęło ok. 20 tys. ludzi. Twierdza wyzwolona została 18 stycznia 1945 r.

Po wojnie większość obiektów zajęło Wojsko Polskie. Na przestrzeni lat wiele umocnień zostało opuszczonych (m.in. Fort V, Fort XII, Fort XIV) stając się celem dewastacji. Liczne obiekty zostały wydzierżawione dla potrzeb działek wypoczynkowych (np. Fort XI, Fort XVI, Dzieło D-8) czy dla celów turystycznych. Na terenie twierdzy, na płn. od cytadeli znajduje się port lotniczy Warszawa - Modlin, dawne lotnisko wojskowe, wykorzystywane dla obsługi ruchu pasażerskiego.

W 2008 r. wewnętrzny obwód obronny twierdzy wraz z koszarami obronnymi wpisany został do rejestru zabytków. Twierdza stanowiąca własność Agencji Mienia Wojskowego została wystawiona na sprzedaż. Dopiero w sierpniu 2013 r. obszar twierdzy o pow. 58 ha został sprzedany spółce Konkret SA z Poznania (obecnie to Modlin Spółka z o.o.). Wojewódzki konserwator zabytków dopuszcza bardzo szerokie możliwości adaptacji koszar (np. do funkcji mieszkalnych, hotelowych, usługowych, kulturalnych, turystycznych) pod warunkiem zachowania bryły budynku oraz pozostawienia terenu cytadeli, części wnętrza oraz części budynku koszar wraz z tarasami widokowymi na dwóch wieżach, jako ogólnodostępnych. Dopuszcza też wprowadzenie podziemnych parkingów i dojazdów, form małej architektury oraz niezbędnych nowych ciągów komunikacyjnych. Obecnie inwestycja znajduje się w fazie projektowej.

Nowy Dwór – miasto leży przy wczesnośredniowiecznym szlaku handlowym z Gdańska i Torunia na Ruś oraz przy szlaku wodnym Wisły i Narwi, poprzez Bug dającym powiązanie z Rusią Kijowską pośrednio przez Prypeć. W XII w. powstał tu gród sprawujący kontrolę nad spławem rzecznym. Zlokalizowany na krawędzi skarpy wyniesionej nieco nad poziom miasta, owalny zarys grodu widoczny jest na planie Tymoteusza Nowickiego z 1797 r. oraz na rosyjskim planie z ok. poł. XIX w. Przy grodzie powstała zapewne targowa osada, w której odbywał się handel solą.

Pierwsza wzmianka o Nowym Dworze pochodzi z 1292 r. i dotyczy konsekracji kościoła pw. św. Małgorzaty przez bpa Tomasza. Kościół został uposażony w dziesięcinę ze wsi Smoszewo. Właścicielem grodu był wojewoda mazowiecki Jan, syn Abrahama herbu Nałęcz z Nowego Dworu i nieznanego z imienia Leżeńskiej. W 1313 r. Nowym Dworem władali synowie księcia mazowieckiego Bolesława II – Ziemowit II, Trojden I i Wacław. W 1349 r. przejął go, po zmarłym ojcu Trojdenie I, książę Kazimierz I Warszawski. W 1355 r. wymieniany jest gród książęcy „Nowidwor circa fluvium Narew”. W 1371 r., jako dziedzic wymieniany jest komes Tomisław herbu Nałęcz, po czym objęli gród w 1374 r. jego synowie: Dobrogost, Abraham i Niemierza. Dnia 29 czerwca 1374 r. Ziemowit III Mazowiecki lokował osadę na prawie, wraz z przywilejem połowu ryb w Narwi i Wiśle oraz pobierania cła na rzece Narwi. W 1421 r. nastąpił podział majątku pomiędzy synami Niemierzy: Abraham przeniósł się do Wielkopolski, Dobrogost pozostał w Nowym Dworze przybierając nazwisko Nowodworski.

Miejscowość funkcjonowała pod nazwami: Nowidwor circa fluvium Narew (1355 r.), Nova Curia, Nova Aula, Novidwor, Nouidwor czy Nowodwor.

W latach 20. XVI w. Nowy Dwór wszedł w skład miast królewskich. W 1544 r. Zygmunt Stary odnowił prawa miejskie. W 1545 r. miasto było ośrodkiem lokalnego handlu z cotygodniowym targiem i dwoma jarmarkami rocznie. W pierwszych latach XVII w. było własnością Jana Nowodworskiego, kasztelana raciańskiego i jego brata biskupa Adama. Obaj ufundowali w 1618 r. klasztor bernardynów, zniszczony w czasie potopu szwedzkiego. Nowy Dwór często zmieniał właścicieli, niszczonego przez wylewy rzek, zarazy i działania wojenne sukcesywnie ulegał zubożeniu, zaś jego upadek nastąpił po przegranej bitwie ze Szwedami – dnia 30 września 1655 r. Gdy na polach Modlina powstał szwedzki obóz warowny miasto popadło w ruinę. W 1690 r. ponownie uzyskało potwierdzenie praw miejskich, ale już nie odgrywało poważniejszej roli, powoli osiągając status wsi.

Dnia 20 czerwca 1782 r. Nowy Dwór, określany jako folwark, ponownie otrzymał prawa miejskie. Jego właścicielem był wówczas Stanisław książę Poniatowski, bratanek króla, podskarbi wielki litewski. Podjął próbę dzwignięcia upadłego miasta poprzez likwidację pańszczyzny i oczynszowanie chłopów, których role przeniesiono do sąsiedniej wsi, parcelację terenów miejskich między kolonistów niemieckich i regulację przestrzenną miasta. Ufundował kościół pw. Św. Michała Anioła, konsekrowany dnia 21 października 1792 r. W mieście powstały manufaktury sukiennicze, stocznia rzeczna, działał hebrajska drukarnia (1782-1813). Ewangelicy mieli salę do nabożeństw na pierwszym piętrze ratusza. Od strony pld., na peryferiach miasta Żydzi mieli drewnianą bożnicę. Istniała też w mieście szkoła elementarna.

W 1794 r. Nowy Dwór odkupił hrabia Ludwik Szymon Gutakowski, szambelan królewski, członek Rady Nieustającej. Po III rozbiorze Polski Nowy Dwór znalazł się w zaborze pruskim, w latach 1807-1815 w Księstwie Warszawskim, po kongresie wiedeńskim - w zaborze rosyjskim.

Budowa twierdzy Modlin rozpoczęta w 1806 r. początkowo spowodowała ożywienie gospodarcze, potem stał się przyczyną problemów. Jej oblężenie w 1813 r. stało się klęską dla miasta, podobnie jak katastrofalna powódź w tymże roku. Począwszy od 1820 r. Nowy Dwór w okrojonych granicach ograniczonych do terenów zabudowanych, przeszedł na własność rządu, jako „dobra dominialne”. Napływała ludność niemiecka, rosyjska i żydowska. W 1820 r. miasto liczyło ogółem 885 mieszkańców i 82 domy, w tym 28 murowanych. Ulice nie były brukowane, nawierzchnie gruntowe. Tradycyjnie dwa razy w tygodniu odbywały się targi.

Kolejne powodzie (1840 r., 1844 r.) spowodowały zniszczenie ratusza, który przebudowano na kościół ewangelicki. Ożywienie gospodarcze nastąpiło w 2 poł. XIX w. W 1860 r. miasto miało 3149 mieszkańców, wśród nich 2197 Żydów. Tylko 36 domów było murowanych, reszta - 164 drewnianych. Nowy Dwór posiadał magazyn solny, jatki rzeźnicze i piekarskie oraz „szlachtuz”, dwa tartaki, ponadto fabryki: krochmalu, wyrobów fajansowych, mydła i świec, fabrykę dykty, aptekę i szkołę elementarną. W roku odbywało się sześć jarmarków. Na pocz. XX w. powstał młyn parowy i fabryka guzików z masy perłowej, browar i dwie wędliniarnie.

Pewne niewielkie ożywienie gospodarcze spowodowała, uruchomiona w 1877 r., kolej nadwiślańska. Ludność miejska utrzymywała się głównie z zaspokajania potrzeb Modlina, stąd wg relacji z 1886 r. „dużo drobnych sklepów i szynków”. Potrzeby te zaspokajała głównie dzielnica żydowska umiejscowiona pomiędzy traktem do Jabłonny a linią kolei żelaznej. Oprócz synagogi była tu też szkoła żydowska. Dzielnica spłonęła w 1888 r. i nie została odbudowana.

W 1921 r. Nowy Dwór liczył 7829 mieszkańców, w tym 3916 Żydów. W 1931 r. proporcje w zaludnieniu miasta nieco się zmieniły. Liczyło ono 9386 mieszkańców, w tym 4316 Żydów. Pod koniec 1937 r. zmieniono nazwę miasta na Nowy Dwór Mazowiecki.

W czasie II wojny światowej miasto mocno ucierpiało i zostało przemianowane na Neuhoft, od 1942 r. na Bugmünde. Od maja 1940 r. do dnia 12.12.1942 r. istniało tu żydowskie getto, w 1944 r. - obóz pracy przymusowej. 15 stycznia 1945 r. wyzwolono Nowy Dwór Mazowiecki, zniszczony w 70%. W 1946 r. miasto liczyło 3 000 mieszkańców, w 1960 r. ponad trzykrotnie więcej, w 1999 r. liczba mieszkańców wynosiła 27 000. Miasto mocno ucierpiało w czasie powodzi w 1947 r. i 1962 r. W latach 1952-1975 Nowy Dwór Mazowiecki był siedzibą powiatu, po reformie administracyjnej w 1999 r. został miastem powiatowym.

5.3. Krajobraz kulturowy – dziedzictwo materialne

Krajobraz kulturowy Nowego Dworu Mazowieckiego ukształtował się w oparciu o następujące o uwarunkowania, mające wpływ na aktywność społeczną i ekonomiczną regionu w czasach historycznych:

- stosunkowo późne zagospodarowanie osadnicze terenów,
- sąsiedztwo Twierdzy Modlin,
- wielokulturowość ludności wynikająca ze zróżnicowanej przynależności państwowej,
- znaczne zniszczenia w wyniku działań II wojny światowej.

I. UKŁAD URBANISTYCZNY MIASTA

• Centrum

Zabytkowy układ Nowego Dworu mazowieckiego obejmuje centrum miasta i jest przykładem kompozycji urbanistycznej doby Oświecenia (1780 r.).

W momencie otrzymania praw miejskich w 1374 r. Nowy Dwór nazywany był „oppidum”. Musiał więc mieć rozwinięty układ protomiejski. Ukształtowanie Starego Rynku na planie z 1797 r. przypomina fragment wczesnośredniowiecznego placu targowego. Być może plac ten był znacznie dłuższy, a uregulowany został w XVIII w. Przed wojną funkcjonował tu brukowany rynek miejski, po wojnie - dworzec autobusowy. Obecnie jest to Skwer imienia arcybiskupa Dobrogosta, z fontanną, alejkami i klombami.

W 1782 r. Stanisław książę Poniatowski, podejmując próbę ratowania miasta wprowadził szereg reform. Oczyszczanie chłopów pozwoliło na przeniesienie ich pól do sąsiednich wsi, tereny miejskie rozparcelowano pomiędzy kolonistów niemieckich. Umożliwiło to dość konsekwentne wprowadzenie założenia miejskiego. Włączono do niego część średniowieczną wraz ze Starym Rynkiem.

Wspomniany plan miasta z 1797 r., wykonany przez geometrę Tymoteusza Nowickiego, ukazuje starą i nową część Nowego Dworu. Stara część po stronie zach., skoncentrowana była wokół niewielkiego kwadratowego rynku, część nowa - od wsch., ulokowana została na gruntach folwarcznych. Tam na skarpie nad rzeką Narwią zostały zestawione szeregowo, na planie węgelnicy, działki sukienników - osadników sprowadzonych z Niemiec.

Na pld. od rzeki zakomponowano nową zabudowę. Wokół rozległego prostokątnego Wielkiego Rynku (300 x 100 m), w obu dłuższych pierzejach rozmierzone zostały bloki zabudowy - zbliżone do kwadratów, dzielone na 4 do 6 działek. Na ich tyłach biegły ulice gospodarcze. Główne budowle publiczne, wyznaczające oś układu pñ. - pld., znajdowały się na bokach krótszych rynku. Po pld. stronie placu ulokowany został kościół parafialny, po pñ. - ratusz.

Wyróżniona została pierzeja pld., oparta o trakt komunikacyjny do Okunina i do Góry. U jej zbiegu z pierzeją wsch. Wielkiego Rynku wpadał gościniec prowadzący do Warszawy. Ten układ stanowił pozostałość układu średniowiecznego. Kościół stał się centralnym punktem kompozycyjnym całego miasta, dzięki swej wyrazistej bryle zwieńczonej klasycznym obeliskiem. Pierzeja pñ. położona nieco niżej, w niewielkiej odległości od Narwi, uzyskała mniej prestiżową rangę. Stała tu ratusz, ujęty z boku i z tyłu dziedzińcem. Był niewielkim budynkiem parterowym, poprzecznie usytuowanym względem „wielkiej osi”.

Układ stworzony w 2 poł. XVIII w. nie został unicestwiony przez późniejsze, chaotyczne inwestycje podejmowane w XIX w.: „Żadna budowla w ostatnich czasach wzniesiona (1847 r.) nie stoi w linii regulacyjnej”, a „na niektórych [...] ulicach wystawiono w poprzek nowe domy lub założono ogrody”. Pozostaje czytelny do dziś, choć zachowało się niewiele z pierwotnej zabudowy.

Miasto przestrzennie rozwijało się słabo. Wyznaczony regulacją teren miejski był zbyt duży w stosunku do potrzeb. Na planie z 1797 r. widoczne są jeszcze niepodzielone bloki miejskie, mimo, że minęło 15 lat od czasu regulacji. Rozpoczęcie budowy twierdzy przyniosło ograniczenia budowlane. Domy murowane można było wznosić w odległości 600 sążni (ok. 1140 m) od najbardziej wysuniętych w stronę miasta szańców, tzn. dopiero w rejonie Wielkiego Rynku. Drewniana zabudowa mogła powstawać w odległości 400 sążni (tj. ok. 760 m), czyli wokół Starego Rynku.

Układ Urbanistyczny Nowego Dworu Mazowieckiego, w tym zespół urbanistyczny osady tkaczy z końca XVIII w. - z regularną siatką ulic, jest zachowany. Zabudowa jest nowa, gdyż miasto po II wojnie

praktycznie wybudowane zostało na nowo. Układ wpisany został do rejestru zabytków. Obszar chroniony wyznaczają ulice: Warszawska, Targowa, Zakroczyńska, Daszyńskiego, Sobieskiego, Kościuszki, Magistracka, część ul. Sukiennej od nr 40 - 80, Przejazd, Nałęcz, Legionów, Słowackiego, Paderewskiego - strona nieparzysta, Mazowiecka, Modlińska, Partyzantów, Piaszkowa, Okrzei, Sawy, Pl. Solny, Zachodnia, Chryzantemy, Harcerska, Batalionu Elektrotechnicznego, rondo Gen. J. Hallera, rondo Marszałka J. Piłsudskiego.

• **Twierdza Modlin**

Twierdza zawiera w sobie elementy fortyfikacji francuskiej, rosyjskiej i polskiej. Potocznie nazwą „twierdza Modlin” określa się jedynie jej centralną część, tworzącą osiedle Modlin Twierdza; niemniej obejmuje też forty wewnętrznego i zewnętrznego pierścienia wzniesione w okresie od lat 80. XIX w. do wybuchu I wojny światowej oraz towarzyszące im dzieła z różnych okresów. Jednym z najstarszych obiektów twierdzy jest działobitnia por. Kołaczkowskiego, zwana także Redutą Napoleońską. Wykonana w koronie Utrackiej, jako jedyny z trzech planowanych obiektów. W strukturze Twierdzy Modlin wyróżnić można:

- Cytadelę z przedmościami: kazuńskim i nowodworskim;
- wewnętrzny pierścień fortów: zachowany jest pełen narys umocnień ziemnych złożony z 5 bastionów i rawelinu. Wśród obiektów architektonicznych wyróżniają się bramy: Poniatowskiego (1811-1812), Północy (1811-1812), Dąbrowskiego (1837 r.) oraz Działobitnia Dehna (1839 r.), przede wszystkim - unikatowy budynek koszar obronnych (1864-1870) o długości 2300 m, dostosowany ukształtowaniem do ziemnego obwodu obronnego (zachowana wieża ciśnień i inne obiekty na dziedzińcu koszar). Przed rawelinem obwodu wewnętrznego zachowany jest zespół oficerskich budynków koszarowych z przełomu XIX/XX w.;
- zewnętrzny pierścień fortów: składający się z 10 fortów z 11 i 7 dzieł pośrednich z 12, pełen narys umocnień ziemnych z podziałem na 6 frontów (Parysowski, Księcia Warszawskiego, Borodino, Św. Jerzego, Połtawski i Ostrołęcki). W obwodzie wału twierdzy wyróżniają się 3 zespoły bastionowe tworzące korony: Utracką, Środkową, Modlińską. Na przedpolu wału głównego zachowały się raweliny i lunety, również mur Carnota (1832-1841) oraz większość obiektów architektonicznych, wśród których wyróżniają się: bramy Saperska (1837-1839), Korony Utrackiej (1836-1837), Zakroczyńska (1832-1841), Ledóchowskiego (1832-1841), Północna (1832-1841), Szulca (1832-1841) i Ostrołęcka (1836 r.), Działobitnia Napoleońska (1811-1812), grzybkowe reduty (1834-1837) i (1833-1837) oraz półokrągłe działobitnie (1834-1837);
- obiekty zaplecza: zespoły prochowni, magazyny, zabudowania koszarowe;
- pozostałości umocnień polowych i fortyfikacji polskich z 1939 r.

Najcenniejszy jest obwód zewnętrzny, obwód wewnętrzny, zespół koszarowy budynków oficerskich między obwodami.

II. ZIELEŃ ZORGANIZOWANA: PARKI, CMENTARZE

Zabytkowe parki i cmentarze z zachowanym układem alejek i ścieżek, ze starodrzewem, stanowią ważny element dziedzictwa kulturowego. Istotne są również cmentarze nieczynne, które należy pielęgnować i eksponować w krajobrazie miejscowości, a także oznakować tablicami informacyjnymi. Opieka nad nimi polega na zachowywaniu i uczytelnianiu pierwotnego układu, ale również na opiece nad roślinnością.

• **Park Miejski im. Józefa Wybickiego**

Park znajduje się w miejscu dawnego Wielkiego Rynku, między ulicami: Wybickiego, Warszawską, Kościuszką i Sukienną. Założony został w XIX w. przez Jana Flatta, jednego z właścicieli zlokalizowanej w pobliżu apteki. Jego następca Bolesław Konarski, w końcu XIX w. dokonał nasadzeń wielu gatunków drzew. Przez środek parku przebiega ul. Lotników (zamknięta dla ruchu samochodowego), która dzieli park na dwie części historyczną i nowoczesną. W części historycznej, poprzecinanej symetrycznie rozmieszczonymi ścieżkami, znajdują się stylizowane żeliwne ławki. W zach. części parku - plac zabaw dla dzieci, w płn. - ścieżka edukacyjna o roślinach rosnących w naszym klimacie, pochodzących z różnych stron świata, jak: klony

japońskie, tulipanowiec amerykański, brzozy o pomarańczowej korze, ambrowiec amerykański czy dąb błotny. W części nowoczesnej - zadaszona scena, amfiteatralna widownia oraz plac z fontanną, który jest równocześnie zegarem słonecznym. Park został zrewitalizowany w 2010 r.

- **Cmentarz parafialny pw. św. Michała Archaniola**

Pierwszy cmentarz miejski zlokalizowany był na zach. od ul. Daszyńskiego. Obecny powstał w 2 ćw. XIX w., na niewielkim wzniesieniu przy ul. Słowackiego. Zajmuje wrzecionowaty obszar wydłużony na linii wsch.-zach. Najstarszy zachowany nagrobek pochodzi z 1843 r. Znajduje się tu zabytkowa kaplica cmentarna oraz kwatery żołnierzy poległych w 1920 r. oraz w latach 1939-1945.

- **Cmentarz ewangelicko - augsburski**

Cmentarz powstał w 1 poł. XIX w., w pld. części miasta, między ulicami Przytorową i Akacjową. Pochówki zakończyły się w 1945 r. Od czasu wyjazdu niemieckiej ludności cmentarz popadał w zapomnienie, nagrobki zniszczono i wywieziono. Dziś pozostał pusty teren porośnięty samosiejkami drzew i krzewów. Teren cmentarza jest ogrodzony, przy wejściu znajduje się tablica informacyjna ustawiona w 2012 r. Jej fundatorem i wykonawcą jest Marek Moderau, polski rzeźbiarz i artysta. Jest to początek podjętej inicjatywy budowy w tym miejscu pomnika, który będzie upamiętniał postać pastora Roberta Nitschmanna i społeczność luterzańską, mieszkającą w Nowym Dworze Mazowieckim przed II wojną. Pomnik, którego projekt przygotował w 2011 r. Jacek Malinowski, jest repliką kaplicy cmentarnej, w której została złożona urna z prochami pastora. Po wojnie kaplica zniknęła w niewyjaśnionych okolicznościach.

- **Cmentarz żydowski**

Cmentarz został założony w XVIII w., na rozległym, piaszczystym wzgórzu, pomiędzy ob. ulicami Przytorową i Akacjową. Do czasu powstania cmentarza żydowskiego na Bródnie, chowano tu także zmarłych wyznania mojżeszowego z Warszawy. Przed II wojną światową cmentarz nie był ogrodzony, na jego terenie znajdował się dom przedpogrzebowy.

Podczas II wojny światowej cmentarz był miejscem egzekucji. Tu również chowano ofiary nazistowskich represji. W czasach PRL-u uległ znacznej dewastacji. Macewy wykorzystano budowy chodnika przy ul. Kolejowej w Nowym Dworze (ob. ul. Sportowej). Na pocz. lat 70. część gruntów sprzedano prywatnym właścicielom, elementy żydowskich nagrobków zostały złożone na stadionie sportowym. W 1994 r. cmentarzem zajmowała się Fundacja Nissenbaumów. Dokonano wówczas ponownego pochówku rozrzuconych kości. W 2006 r. pracownicy Komisji Rabinicznej ds Cmentarzy oraz członkowie Polskiej Unii Studentów Żydowskich wykonali wstępne prace porządkowe. W 2008 r. podjęto decyzję o restauracji nekropolii. Do restauracji cmentarza doprowadzili potomkowie rodzin pochodzących z Nowego Dworu: Ze'ev Shaked, David Wluka, Yosef Kieliszek. Powstał projekt, a potem fundacja The Nowy Dwor Mazowiecki Jewish Memorial. W latach 2010 - 2011 teren cmentarza został ogrodzony metalowym płotem, z wejściem od strony ul. Przytorowej. Na lewo od wejścia wzniesiono „ścianę płaczu”, do której przytwierdzono ponad 100 macew, odnalezionych pod jednym z chodników w Nowym Dworze Mazowieckim. Plac przed pomnikiem utwardzono, wzniesiono betonowe schody, wiodące na szczyt wzgórza. Dnia 14 lipca 2011 r. odbyło się uroczyste zakończenie prac restauracyjnych.

- **Cmentarz garnizonowy Twierdzy Modlin**

Cmentarz został założony w 1915 r., przy ob. ul. Bema. Pochowani są tu żołnierze różnych narodowości ze wszystkich dwudziestowiecznych wojen, również pochowani żołnierze SS, którzy w 1944 r. pacyfikowali Powstanie Warszawskie. Cmentarz stanowi miejsce pamięci, znajdują się tu:

- kwatera żołnierzy rosyjskich poległych w czasie I wojny światowej w lipcu i sierpniu 1915 r. w walkach na przedpolu Twierdzy i w jej obronie,
- kwatera żołnierzy niemieckich poległych w czasie I wojny światowej w 1915 r.,
- -mogiły legionistów polskich z 1918 r.,
- grób płk E. Malewicz, pierwszego polskiego komendanta Twierdzy Modlin po 1918 r.,

- kwatera z prochami ok. 500 żołnierzy WP poległych nad Wkrą i zmarłych z ran w szpitalu fortecznym w czasie wojny 1920 r.,
- kwatera żołnierzy niemieckich poległych w walkach 1944-1945 nad Narwią,
- kwatera żołnierzy WP poległych w czasie obrony Twierdzy Modlin we wrześniu 1939 r.,
- dwa groby Powstańców Styczniowych.

III. ZABYTKI ARCHITEKTURY I TECHNIKI

Wśród nich sytuują się zarówno obiekty chronione wpisem do rejestru zabytków, jak i wpisane w gminnej ewidencji zabytków.

• Kościół parafialny pw. św. Michała Archaniola

Klasycystyczny, zbudowany w 1792 r., według projektu Stanisława Zawadzkiego. Prostopadłościenna bryła nakryta dwuspadowym dachem z wielobocznym zamknięciem - od pld., wzniesiona jest na rzucie prostokąta. Na osi fasady wznosi się wieża, w przyziemiu w formie ryzalitu występująca ze ściany, zwieńczona wysokim spiczastym obeliskiem. Kościół murowany z cegły, tynkowany. Elewacje boczne rozczłonkowane półkolistymi oknami dekorowane są pasowym boniowaniem, dzielone gzymsem parapetowym, gzymsem nadokiennym i zwieńczone gzymsem koronującym na kroksztynach. Fasada ujęta podziałami gzymśowymi ścian bocznych, trójosiowa, z ryzalitem pośrodku - na wysokości gzymśu zwieńczonym trójkątnym szczytem. Pośrodku przyziemia prostokątny otwór drzwi, po bokach - prostokątne blendy; nad drzwiami półkolisty otwór okienny, po bokach - prostokątne. Naroża ściany i ryzalitu ujęte pilastrami doryckimi. Górna kondygnacja wieży przepruta wysokimi oknami zamkniętymi łukiem okrągłym.

Wnętrze jednonawowe, nakryte stropem fasetowym. Od pld. wąskie prezbiterium ujęte skarbcem i zakrystią, z otwartymi łozami kolatorskimi nad nimi. W części pñ. - kruchta w przyziemiu wieży, po bokach - klatka schodowa i kaplica, nad nimi - chór muzyczny. Ściany wewnętrzne rozczłonkowane pilastrami jońskimi, dźwigającymi belkowanie z gzymsem modylionowym, obiegające nawę i prezbiterium. W trzy przeszły nawy i jedno przeszło prezbiterium wpisano cztery pary płytkich wnek arkadowych z półkolumnami tokańskimi i odcinkami belkowania z ząbkowanym gzymsem. Cztery analogiczne portale, ujęte listwowymi opaskami i zwieńczone trójkątnymi frontonami ujmują drzwi prowadzące do zakrystii i skarbcza oraz do pomieszczeń flankujących kruchtę. Wyposażenie głównie późnobarokowe. Kościół był wielokrotnie remontowany (w 1902 r., po 1914 r., w latach 1945-1950 i 1962-1966). Ostatnio przeszedł gruntowną renowację.

• Dawny ratusz i magistrat, ul. Warszawska 6

Budynek wzniesiony w 1861 r., wg projektu Ludwika Bethiera i Franciszka Tournelle. Budynek w czasie swego istnienia pełnił funkcję magistratu, a w okresie powojennym szkoły. Pierwszy ratusz, z 1780 r., zlokalizowany przy pñ. pierzei Wielkiego Rynku, naprzeciw kościoła, w 1798 r. spełniał funkcje siedziby Rady Miejskiej, sali sądowej, domu modlitwy dla ewangelików oraz magazynu wyrobów fabryki sukna. Zniszczony w 1813 r. W 1857 r. wystawiony został na licytację, wraz z austerią.

Budynek przy ul. Warszawskiej: murowany, dwukondygnacyjny, nakryty jest dachem czterospadowym. Pięćosiowa fasada skomponowana symetrycznie, rozczłonkowana jest prostokątnymi oknami w profilowanych opaskach z gzymśami nadokiennymi; kondygnacje rozdzielone międzyokiennym pasem ściany ujętym w gzymśy; w zwieńczeniu - wyładowany, profilowany gzymś koronujący. Oś ściany zaakcentowana pilastrami ujmującymi prostokątne drzwi wejściowe i lukarną - w partii dachu.

• Zajazd - austeria, ul. Kościuszki 2

Budynek wybudowany na pocz. XIX w., rozbudowany w 1896 r., obejmuje kwartał pomiędzy ulicami Warszawską, Kościuszki i Zakroczymską. Parterowy, rozległy budynek dwuskrzydłowy usytuowany narożnikowo, fasadami zwrócony jest do ul. Kościuszki i Zakroczymskiej, nakryty dwuspadowym dachem; pośrodku fasady wsch. - trójosiowa część dwukondygnacyjna, nakryta dachem dwuspadowym, poprzecznym do osi dachu głównego. W szczycie części dwukondygnacyjnej - tondo z datą 1896. Elewacje gładko otynkowane, zwieńczone wielokrotnie profilowanym gzymsem.

• Budynek z apteką, ul. Kościuszki 5

Budynek pochodzi z 1896 r. Założycielem i wieloletnim jej właścicielem był słynny farmaceuta Szymon Fabian. Był on autorem m. in. jedynego do 1870 r. podręcznika farmacji w języku polskim. Przez lata apteka pozostawała własnością rodziny. Dziś włada nią jej piąte pokolenie. Do dziś w budynku zachowało się historyczne wyposażenie z 1898 r., m. in. meble w pierwszym pomieszczeniu aptecznym, szafa magazynowa na zapleczu, szafki apteczne, naczynia kryształowe na surowce do receptury.

Parterowy, wydłużony budynek o dziesięcioosiowej fasadzie, nakryty płytkim, dwuspadowym dachem, w dwóch osiach partii środkowej podniesiony o dodatkową kondygnację, nakrytą dachem o osi poprzecznej do dachu głównego. Ściany murowane, tynkowane, malowane w kolorze ceglстым; partia cokołowa zwieńczona wyładowanym gzymsem parapetowym, międzyokienna strefa ściany kostkowo boniowana; nad oknami - łuki odciążające z jasnej cegły: proste nad otworami prostokątnymi, odcinkowe - na parę okien w środkowej części fasady; nad gzymsem nadokiennym ściana gładka, w zwieńczeniu - profilowany gzyms koronujący. Do wnętrza prowadzi dwoje symetrycznie rozmieszczonych drzwi - w 4 i 7 osi - poprzedzonych drewnianymi gankami.

Inne mieszkalne budynki murowane o charakterze zabytkowym, posiadające walory historyczne bądź architektoniczne:

- dom ul. Wybickiego 10, parterowy z mansardowym dachem; otynkowany z likwidacją pierwotnych podziałów;
- kamienica przy ul. Nałęcza 37, dawna rozlewnia piwa Bermiana, otynkowana z częściową likwidacją pierwotnych podziałów;
- budynek banku PKO, ul. Słowackiego 11, wzniesiony w 1939 r. na siedzibę Urzędu Skarbowego, w czasie wojny Urząd Celny, po wojnie bank. Przykład architektury modernistycznej.

• Spichlerz zbożowy

Spichlerz zlokalizowany jest przy ujściu Narwi do Wisły, zbudowany w 1844 r. wg proj. polskiego architekta Jana Jakuba Gaya, neorenesansowy. Oprócz zadań magazynowych, mógł pełnić funkcje obronne - na pierwszej kondygnacji zaopatrzone zostały w otwory przystosowane do prowadzenia ognia zarówno artyleryjskiego, jak i z broni palnej. Rolę magazynu zbożowego pełnił do 1853 r., tj. do czasu odkupienia go z przeznaczeniem na magazyn sprzętu saperskiego. W międzywojniu był siedzibą Komendy Portu Wojennego Modlin, a potem Centralnej i Głównej Składnicy Marynarki Wojennej. Przechowywano w nim między innymi sprzęt saperski, funkcję tę pełnił do wybuchu II wojny światowej. Obiekt został zbombardowany przez hitlerowców we wrześniu 1939 r.

• Zespół dworca kolejowego Modlin

Budowa stacji kolejowej została ukończona w 1927 r. Wieża wodna oraz budynek dworca zostały wzniesione prawdopodobnie wg projektu Bronisława Brochwicz -Rogóyskiego, przy udziale Romualda Millera, dla Wydziału Budownictwa Warszawskiej Dyrekcji PKP:

- dworzec kolejowy, 1927 r., rewitalizowany w k. 2011 r., wzniesiony w narodowym stylu dworkowym. Parterowy budynek na rzucie wydłużonego prostokąta, nakryty wysokim dachem polskim łamanym, kryjącym użytkowe poddasze i strych, w środkowej części podwyższonym o dodatkową poprzeczną kondygnację. Na połaciach bocznych dachu oraz na osi połaci dłuższych - obszerne facjaty kryte dachami trójpółaciowymi, stanowiącymi przedłużenie połaci dachu głównego. Trójkątne szczyty dachu najwyższej kondygnacji, z krawędzią o falistym wykroju, przeprute są półokrągłym okienkiem. Naroża budynku poszerzone narożnymi szkarpami. Na osi fasady płytki ryzalit, z wgłębny podcieniem wspartym na czterech masywnych kolumnach. W elewacji tylnej - analogiczny ryzalit przepruty prostokątnymi drzwiami i parą okrągłolucznych arkad. Elewacje rozczłonkowane płytkimi arkadowymi blendami, w części których umieszczono obszerne, prostokątne okna. W pobliżu dworca stoi niewielki, parterowy, murowany budynek pomocniczy.

- wieża ciśnień, wzniesiona po 1920 r., w konstrukcji ramowej, żelbetowej, z płaskodennym zbiornikiem umieszczonym w szczycie. Wieżę nakrywał wysoki, namiotowy dach dachówkowy, który spłonął w pierwszych latach XXI w. Obok wieży - parterowa przepompownia.

• **Most im. Pierwszego Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego**

Powstał w 1911 r., następnie remontowany w 1934 r., 1952 r. Most na Wiśle na granicy Nowego Dworu Mazowieckiego i Kazunia Nowego zbudowany w 1911 r. w ciągu drogi krajowej nr 85 z Nowego Dworu Mazowieckiego do Kazunia Nowego. Konstrukcja mostu to stalowe paraboliczne kratownice z jazdą dołem. Most był dwukrotnie burzony: w 1915 r. przez wojska rosyjskie, a rozebrany przez wojska niemieckie i w 1945 r. przez wojska niemieckie. Dwukrotnie odbudowywany, w 1934 r. i 1952 r. - wg projektu Eugeniusza Hildebrandta i Biura Konstrukcyjnego Ministerstwa Robót Publicznych. Pod koniec lat 90. przeprowadzono generalny remont, podczas którego nadano mu błękitny kolor.

IV. BUDOWNICTWO DREWNIANE

W 1833 r. Rada Administracyjna Królestwa Polskiego wraz z władzami rosyjskimi wydały dekret, który na prawie 100 lat określił wygląd miasta. Uwzględniając militarny charakter Twierdzy, dekret zakreślał dwie strefy budowlane, z których pierwsza miała pozostać pusta, a w drugiej mogły stać jedynie domy drewniane. Z uwagi na to, że na terenie pierwszej strefy od strony Nowego Dworu już znajdowały się domy, pozwolono je zostawić, jednak zabroniono remontów. Budynki murowane można było wznosić jedynie na wsch. krańcach miasta, w okolicach Rynku Wielskiego. Pierwszą ulicą, która znajdowała się poza wyznaczoną strefą była dzisiejsza ul. Kościuszki. Poza tym, w związku ze zniszczeniami II wojny światowej przedwojennych budynków drewnianych zachowało się stosunkowo niewiele, a i te - nieremontowane, ulegają szybkiej degradacji. Wśród zachowanych znajdują się m. in.:

- domy, ul. Wybickiego 4, 10 - otynkowany, 16, koniec XIX, pocz. XX w.;
- willa ul. Paderewskiego 9, w stylu rosyjskiej dachy, ok. 1866 r.;
- dom, ul. Focha 9, koniec XIX w.;
- dawny dom rybacki, ul. Kościuszki 9, otynkowany, pocz. XIX w.;
- wielorodzinny dom ul. Sukienna 15, dom nr 48;
- dom, ul. Daszyńskiego 18;
- dom, ul. Mieszka I 50.

Osobną grupę stanowią budynki drewniane, zlokalizowane na terenie dawnej osady olęderskiej w płd. - zach. części miasta, przy ul. Kępa Nowodworska. Są to niewielkie budynki mieszkalno-gospodarcze o ścianach dębowo-sosnowych w konstrukcji wieńcowej lub rzadziej zrębowo-sumikowo-łątkowej, z węglami łączonymi na rybi ogon bez ostatków, zwykle szalowane deskami. Pod dwuspadowym dachem więźba krokwiowo-jętkowa, lub krokwiowo-stolcowa, wzmocniona krzepicami. Wnętrze części mieszkalnej zwykle dwutraktowe, trzyosiowe z centralnie umieszczonym kominem. Część gospodarcza zwykle przebudowana. Budynki znajdują się w zróżnicowanym stanie zachowania:

- dom, ul. Kępa Nowodworska nr 1, 1903 r., zły stan zachowania;
- dom, ul. Kępa Nowodworska nr 4, pocz. XX w., część gosp. uzupełniona pustakami. (pozostała już tylko ruina).

V. KOSZARY WOJSKOWE

• Budynki koszarowe, ul. Paderewskiego, 1 A, 3, 3B, ul. Harcerska

Budynki wzniesione na przełomie XIX/XX w., do 1915 r. służyły garnizonowi rosyjskiemu, od 1921 r. były siedzibą Batalionu Elektromechanicznego, po odzyskaniu niepodległości - siedzibą Wojska Polskiego - do 2002 r. Odnowione budynki pełnią obecnie różne funkcje. Tworzą zespół, w którym prócz budynków koszarowych znajdują się warsztaty, dwie remizy, prochownia i stanowiska wartownicze. Budynki mieszkalne dwukondygnacyjne, murowane z cegły, z ceglany detal: kroksztynowe gzymsy i płyciny podokienne, gzyms między kondygnacyjny, profilowany gzyms wieńczący na kostkowych kroksztynach. Otwory okienne zamknięte łukiem odcinkowym, z lekko wyładowanymi łukami nadproży, ze zwornikiem w kluczu. Narożne osie okienne ujęte w lizeny, w jednym z budynków również oś środkowa.

• Koszary tzw. „Blok carskie”, ul. Bema 121, ul. Malewicza nr 117, 118, 119, 120, kwatery dla oficerów przy ul. Poniatowskiego 120, 121, 122, 123, 124, 140

Budynki wzniesione w latach 1899 - 1900 tworzą kameralne osiedle oddzielone wałem i parkiem od zabudowań twierdzy. Plan osiedla składa się z czterech modułów podzielonych na trzy prostokątne pola, ustawione w trzech rzędach i rozdzielone brukowanymi uliczkami. Każdy moduł składa się z dwóch dwukondygnacyjnych domów ustawionych kalenicowo wzdłuż dłuższych boków założenia; między nimi wewnętrzne podwórze z czterema budynkami gospodarczymi.

Budynki na rzutach prostokątnych, dwukondygnacyjne, murowane z cegły, nakryte dachami dwu- i czterospadowymi. Nieco wyższe od korpusu klatki schodowe zaakcentowane ryzalitowym wysunięciem oraz dekoracyjnymi, schodkowymi szczytami z datami budowy w niektórych. Ceglane elewacje w klasycyzującej stylistyce charakteryzują się symetrią i uproszczonym detalem architektonicznym: zróżnicowany układ cegieł, zastosowanie profilowych kształtek, lizeny, odcinkowe nadproża i gzymsy, boniowane narożniki przyziemia. Otwory drzwi i okien zamknięte łukiem odcinkowym; na klatkach schodowych okna w formie półrozet i duże okna wypełnione geometrycznymi polami.

• Koszary, tzw. „białe bloki”, ul. Mickiewicza nr 94, 95, 96

Pochodzą z lat 30. XX w., wzniesione na potrzeby polskiego garnizonu, wg proj. B. Handelsmana - Targowskiego i J. Makowieckiego (nr 95). Budynki ustawione w podkowę, wokół prostokątnego dziedzińca z gwiaździstym pierwotnie układem ścieżek. Budynki wolnostojące, murowane, trójkondygnacyjne na rzucie wydłużonego prostokąta, płasko nakryte. W dłuższych elewacjach - płytkie ryzality. Ściany wyłożone jasną okładziną cementową, skonstrastowane z klinkierem cokołu i pionów klatek schodowych oraz obramieniami małych okienek budynku zach. Między ryzalitami i przy narożach, w 2 i 3 kondygnacji - balkony. O zaoblonej linii. Okna prostokątne, zróżnicowane w proporcjach oraz modernistyczne okna klatek schodowych typu „termometr”. Poszczególne budynki różnią się nieco kubaturą, rzutem, ukształtowaniem bryły i detalem.

• Kasyno Oficerskie, ul. Ledóchowskiego

Obiekt o charakterze pałacowym. Wzniesione w latach 1905-1906 dla oficerów rosyjskich. Budynek był siedzibą komendanta Twierdzy, spełniał także rolę ośrodka kulturalnego, gdzie odbywały się bale, przedstawienia teatralne, odczyty, przyjmowano gości.

Dwuskrzydłowy budynek na rzucie litery T, nakryty czterospadowymi dachami, zróżnicowany wysokościowo: dwu i trójkondygnacyjny, murowany z cegły, z detalem częściowo tynkowanym. Partia cokołowa z oknami piwnic - tynkowana. Ściany ceglane, dzielone gzymsami: wyładowanym, profilowanym gzymsem między kondygnacyjnym i parapetowym gzymsem okien piętra; zwieńczone profilowanym w tynku gzymsem na kroksztynach - w dwukondygnacyjnym korpusie.

Środkowy człon korpusu i skrzydło - trójkondygnacyjne, trzecia kondygnacja zwieńczona nadwieszonym, tynkowanym gzymsem arkadowym. Bardzo dekoracyjnie potraktowane elewacje skrzydła o bryle dodatkowo rozczłonkowanej ryzalitami. Fasada skrzydła, płytko ryzalitowana w osiach skrajnych, poprzedzona portykiem podcieniowym dźwigającym taras. Ściana jej górnej kondygnacji rozczłonkowana jest wysokimi otworami okiennymi zamkniętymi łukiem odcinkowym, ujętymi w ostrołucznie zarysowane gzymsy nadokienne, u nasady wsparte na wspólnych konsolkach; szprosy nadślemion okiem ukształtowane

w maswerk; nadokienne partie ściany - tynkowane. Górna kondygnacja ścian ryzalitów fasady tynkowana, podobnie jak zwieńczenie ścian: nadwieszony masywny fryz arkadkowy, dzielony krótkimi listwami na wspornikach oraz pełna attyka w formie balustrady o polach zdobionych kolistymi formami.

• Koszary obronne Twierdzy Modlin

Powstały w latach 1832 - 1844, wzniesione na polecenie gen. Todleben, o długości około 2250 metrów w wewnętrznym obwodzie Twierdzy Modlin (skrzydło płn., pld. oraz zach. wraz z kojcem Meciszewskiego, Kordegardą Narewską, bramą Chasseloup, zabudowanymi estakadami bram we wsch. części skrzydła płn. i murami oporowymi), wraz z terenem dziedzińca, wpisane są do rejestru zabytków. Miały pełnić rolę ostatniego bastionu Twierdzy Modlin. Mogły pomieścić do 20000 żołnierzy.

Koszary tworzą zamknięty kompleks wewnątrz obwałowań obronnych starszej twierdzy napoleońskiej, na planie wieloboku. W ciągu budynku postawiono trzy wieże: dwie od strony pld., na krańcu wsch. - Białą i zach. - Czerwoną oraz Wodną w części płn. budynku. Oś budowli dzielił korytarz, wyodrębniając dwie jego zasadnicze części: bojową - zewnętrzną i mieszkalną - wewnętrzną. Grubość ścian części zewnętrznej wynosi 182 cm, a ścian wewnętrznych i działowych, mniej narażonych na ostrzał - 120 cm. Ściany frontowe części zewnętrznej zostały wyposażone w otwory strzeleckie karabinowe i działowe, a dodatkową obronę zapewniały przylegające do murów budynku kaponiery, z których można było prowadzić ostrzał wzdłuż ścian. Komunikację do wnętrza koszar i na zewnątrz zapewniało 8 bram, z których 4 do dziś spełniają swe funkcje komunikacyjne.

Kompleks koszarowy tworzą zróżnicowane w wysokości budynki murowane z cegły z ceglany detal, który zlokalizowano głównie w partii wież, oprawie bram, a także w wydzielonych partiach elewacji od strony dziedzińca. Elewacje skomponowane rytmicznie, zgodnie z zasadą symetrii i osiowości. W budynku zachowały się niektóre elementy historycznego wyposażenia, jak żeliwne schody, metalowe balustrady, haki do wciągania luf armatnich, stolarka okienna i drzwiowa - część z profilowanym nadświetlem oraz posadzki.

Podczas oblężenia Twierdzy w 1915 r. zniszczeniu uległ fragment koszar przy narożniku pld.-zach. Uszkodzone były też inne partie budynku, w tym dachy. W okresie międzywojennym obiekt stracił charakter obronny, modernizowano go, jako budynek koszarowy. We wrześniu 1939 r. koszary zostały znacznie uszkodzone. Po wojnie przystąpiono do ich odbudowy. Prace remontowe prowadzone były jeszcze w latach 60. XX w. Po 1945 r. znajdowała się tu m.in. Oficerska Szkoła Broni Pancernej, Wyższa Szkoła Pilotów, Szkoła Podoficerska Saperów oraz pułk szkolny czołgów, mostów, łączności i jednostka służby chemicznej. W obiekcie ulokowano też warsztaty woskowe, batalion radiotechniczny oraz archiwa Ministerstwa Obrony Narodowej i Wojsk Lotniczych. Teren dziedzińca wewnętrznego koszar obronnych przeznaczony był m.in. na plac manewrów, ćwiczeń i apeli oraz parad wojskowych. Pełnił również funkcję komunikacyjną, a na jego obszarze znajdowała się zabudowa bezpośrednio związana z funkcjonowaniem koszar (m. in. cerkiew, Wieża Ciśnień, budynki magazynowe, warsztatowe i sztabowe oraz latryny). Nadal czytelny jest układ ciągów komunikacyjnych (z oryginalnym brukiem) oraz podział na poszczególne strefy z Placem Rewii na czele, a także pozostałościami historycznych szpalerów, zieleni parkowej i elementów małej architektury.

VI. WAŻNIEJSZE ELEMENTY TWIERDZY MODLIN

Na obszarze twierdzy zlokalizowane są inne, bardzo wartościowe architektonicznie obiekty twierdzy, jak:

• Wieża ciśnień

Wybudowana w 1847 r., neogotycka, na planie ośmioboku. Murowana z cegły, otynkowana, dwukondygnacyjna. W przyziemiu głębokie wnęki, z których znajdowały się koryta do pojenia koni. Umieszczone na piętrze zbiorniki wodne zaopatrywały koszaży w wodę. Do poboru wody służyły umieszczone na zewnątrz budynku w zadaszonych wnękach, wylewki - każda w otwartej paszczy lwa. Wodozbiór stracił znaczenie ok. 1900 r., z chwilą powstania nowej wieży wodnej zbudowanej na budynku koszarowym od strony płn. W budynku zachował się piec do podgrzewania wody (1846 r.).

• Działobitnia Gen. Dehna, ul. Mickiewicza 102

Budynek zbudowany w 1839 r., zbudowana jako trzykondygnacyjna półokrągła wieża artyleryjska murowana z cegły, wyposażona w 52 osie artyleryjskie. Została otoczona fosą z murowaną przeciwsłupką strzelecką w postaci muru Carnota. Dolna kondygnacja wieży zaopatrzona była w system chodników - do podziemi można się było dostać tunelem od strony magazynu zbożowego. Obecnie tunel jest odkopany i przeznaczony do zwiedzania. W latach 2004-2011 w działobitni mieściło się Muzeum Kampanii Wrześniowej i Twierdzy Modlin.

• Działobitnia Napoleńska

Działobitnia Napoleńska zwana śródszańcem lub redutą, jedna z czterech najstarszych, murowanych budowli obronnych w Modlinie. Ma charakter wieży artyleryjskiej nawiązującej do wież Montalemberta, o dużej koncentracji ognia. Budowana była w latach 1811 - 1812 (podobno wg projektu Napoleona) i ponownie 1814-1815 r. - wg projektu adaptowanego przez płk Malleta.

Reduta trójkondygnacyjna, na kamiennym cokole, z pomieszczeniami dla 300 osobowej załogi na pierwszym piętrze. Na parterze w narożniku płn. - magazyn prochowy, w pld. narożniku - podziemna cysterna na wodę. Mur zewnętrzny reduty u przyziemia dochodzi do 1,8 m grubości. Kazamaty sklepione kolebkowo, na pierwszym piętrze oddzielane furtami. Wewnątrz reduty znajduje się dziedziniec o boku ok. 17 m. W ścianach od strony dziedzińca - prostokątne okna. W otworze bramnym ściany płn. - zach. zachowane są resztki urządzenia dźwigowego mostu zwodzonego. W przeciwsłupie fosy po przekątnej wsch.-zach.: kojce dla strzelców do obrony fosy. Reduta nigdy nie była uzbrojona. Po 1832 r. wał tzw. „korony Utrackiej”. został podwyższony ponad wysokość platformy i reduta zupełnie straciła swoje przeznaczenie.

Po uzyskaniu niepodległości, szczególnie po wojnie w latach 1919-1920, w pobliżu reduty zorganizowano wielki szpital wojskowy, a w reducie urządzono wielki skład apteczny. Nakryto ją wówczas czterospadowym dachem i powiększono skrajny otwór strzelniczy tworząc dodatkowe wejście.

• Brama Księcia Józefa Poniatowskiego,

Budynek pochodzi z 1836 r., brama o charakterze obronnym. Nadano jej klasycystyczny wystrój architektoniczny, a od strony pld. jej architekturę wzbogacono kolumnami tokańskimi. Do bramy przez fosę wiódł drewniany most na ceglanych filarach, które rozebrano po II wojnie światowej, w celu ułatwienia dojazdu samochodów do pobliskiej piekarni. Przejazd zlokalizowany centralnie, po bokach umieszczono wsunięte pomieszczenia wartowni, kordegardy. Nad ozdobnym łukiem bramy - dwugłowy carski orzeł, a na ścianie frontowej bramy (jako symbole korpusu saperów): dwa toporki.

• Brama Dąbrowskiego

Brama zbudowana w 1937 r., o charakterze obronnym. Była dwukondygnacyjna, obecnie jest parterowa. Murowana z cegły z elementami wzmacniającymi z ciosu kamiennego, z neogotyckim wystrojem od strony zewnętrznej. Strzeżona była przez dwa stanowiska artyleryjskie w dwóch otworach po bokach; widoczna także część dolna kurtyny znajdująca się w fosie. Zewnętrzny próg bramy znajdował się wysoko nad rowem fortecznym, nad którym przerzucony był most na ceglanych filarach (zachowane).

• Brama Północy

Brama zwana też Płocką lub Księstwa Warszawskiego, 1811 r. Nad otworem bramnym kamienny zwornik w kształcie trapezu, w którym umieszczona jest płaskorzeźba orła Księstwa Warszawskiego z kluczami w szponach i napisem „Brama Północy” oraz rok powstania. Brama spełniała swe funkcje do czasu wielkiej rozbudowy twierdzy w latach 1832 - 1841, kiedy została zamurowana i stała się działobitnią podwalową z trzecim otworem artyleryjskim umieszczonym centralnie w zamurowanym świetle bramy. Brama Północy, obok działobitni Napoleona i prochowni wewnątrz bastionu nr III, jest najstarszym zabytkiem murowanym w Twierdzy Modlin.

• Brama Ostrołęcka

Brama pochodzi z 1836 r. wraz z kazamatą i murem Carnota oraz poterną z wartowniami i wałem ziemnym jest elementem Frontu Ostrołęckiego. Usytuowana jest w obwodzie zewnętrznym twierdzy od strony wsch. Na pocz. XX w. w bramie została wybita dodatkowa przelotnia, przez którą przebiegały tory kolejki wąskotorowej prowadzącej ze stacji kolejowej w Modlinie do zakładu produkującego beton na potrzeby rozbudowy twierdzy. Elewacja od strony wewnętrznej posiada wystrój o cechach klasycystycznych. Nad wjazdami umieszczono trzy półkoliste okna, a pierwotna przelotnia ujęta jest parą pilastrów jońskich zwieńczonych kapitelami, na których spoczywa belkowanie z tryglifami. Od strony rzeki na zewnątrz i wewnątrz brama jest broniona ścianką strzelecką Carnota biegnącą wzdłuż brzegu Narwi. Obecnie w obiekcie znajdują się restauracja.

• Ciąg aprowizacyjny

Ciąg aprowizacyjny obejmuje elewator, młyn i piekarnię; lata budowy 1832-1841. Elewator to wieża artyleryjska z ok. 1900 r., w kształcie litery J, ceglana, z kamiennym detałem, zawierająca elewator zbożowy i siłownię parową. Dwu- i trójkondygnacyjowa, pierwotnie kryta była ziemią, obecnie dachem. Od strony dziedzińca znajdują się pomieszczenia przeznaczone na izby żołnierskie, od strony zewnętrznej - pomieszczenia, w których w razie konieczności można było ustawić armaty. Ponieważ w okresie pobytu Rosjan w Twierdzy nie było działań wojennych, w elewatorze urządzono magazyn zbożowy. Wspólnie z młynem, magazynem mąki i piekarnią stanowił tzw. ciąg aprowizacyjny. Forteczna Piekarnia Wojskowa funkcjonowała do 1994 r. a niektóre jej urządzenia pochodziły z czasów rosyjskich. Forteczny Młyn Wojskowy z 1900 r., funkcjonował obok piekarni. Trójkondygnacyjny, nakryty stropem przysypanym czapą ziemi; ceglana elewacja z oknami w górnej części.

• Elementy Frontu Ostrołęckiego

Elementy Frontu Ostrołęckiego to zespół budowlany złożony z budynku kolejowego, intendenty, chłodni (wraz z nasypem ziemnym) i tunelem pod ul. Kaszewskiego łączącym chłodnię z rampą kolejową.

• Baszta Michałowska

Dawna działobitnia artyleryjska św. Michała zwana dziś Wieżą lub Basztą Michałowską była elementem umocnień przedmościa Nowego Dworu. Jedyna okrągła działobitnia, stanowiła odrębny fort - była wyposażona w prochownię i otoczona wałem ziemnym. Kontrolowała drogę rzeczną do twierdzy. Obecnie cały fort jest własnością prywatną, w przyszłości ma być obiektem hotelowo - restauracyjnym. Baszta otoczona była fosą, przez którą przerzucony był mostek zwodzony wzdłuż prowadzącej do niej drogi. Fosa została zasypana po II wojnie światowej.

• Port Wojenny Modlin

Powstał w latach 20. XX w. Wyposażenie techniczne i gospodarcze portu było bardzo skromne. Mieściła się tu tylko stocznia z podręcznymi warsztatami.

• Prochownie

Pierwszą murowaną prochownię zbudowano w 1811 r., w szyi bastionu nr III. Następne powstawały w 2 poł. XIX w. W samej cytadeli na przełomie XIX/XX w. zbudowano dodatkowo pięć jednokomorowych prochowni betonowych o sklepieniu kolebkowym i grubości stropów do 2,5 m betonu. Dwie wzniesiono w

szyjach bastionu numer II i IV oraz potężne trzy na zapleczu każdej z koron obwodu zewnętrznego. Wszystkie z nich przysypane były grubymi czapami ziemnymi.

5.4. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne to zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki. Jest to rodzaj dziedzictwa, które jest przekazywane z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Dziedzictwo niematerialne obejmuje: tradycje i przekazy ustne, w tym język, jako narzędzie przekazu, spektakle i widowiska, zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne, wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki, także umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

Obowiązkiem władz gminy jest podjęcie działań mających na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w tym jego identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie, wzmacnianie i przekazywanie, w szczególności przez edukację formalną i nieformalną, jak również rewitalizację różnych aspektów tego dziedzictwa. Niestety dziedzictwo niematerialne stosunkowo od niedawna podlega ochronie prawnej, stąd z reguły, w większości gmin nie prowadzono nad nim szczegółowych badań.

Nowy Dwór Mazowiecki leży w granicach województwa mazowieckiego, na terenie krainy etnograficznie sklasyfikowanej, jako Mazowsze bliższe. Mazowsze bliższe to obszar o znacznie wcześniejszym osadnictwie niż Mazowsze dalsze, poddawany dużym wpływom cywilizacyjnym (rozwój przemysłu, stolica w Warszawie). Siłą rzeczy jest to obszar o wiele mniej archaiczny niż Mazowsze dalsze. Ze względu na obecność Warszawy i Płocka są to ziemie o wiele bardziej zurbanizowane. Istotne znaczenia ma również fakt przedwojennej wielokulturowości miasta, opuszczenia go przez mieszkańców niemieckich oraz bardzo liczną ludność żydowską i napłynięcie ludności z innych regionów kraju. Poprzez te przyczyny odrębności etnograficzne w znacznym stopniu zanikły, zbliżając się do ogólnopolskiej normy. Niemniej, acz w nikłym stopniu zachowały się naleciałości wynikłe z przynależności terytorialnej do Mazowsza.

• Gwara

Mazowsze bliższe wykazuje związek z gwarami południowo- i zachodniopolskimi. Cechy charakterystyczne gwar Mazowsza bliższego to:

1. Mazurzenie, por. warstaty, cwarste, wysłem, pocontku, pojedynca = warsztaty, czwarste, wyszedłem, początku, pojedyncza, kasza;
2. Samogłoska a wymawiana jak o, por. ptok, godo, kijonki = ptak, gada, kijanki;
3. Samogłoska e wymawiana jak eⁱ, e^o, y^e lub i, y, por. bie^oda, brzyg, śnig, śny^eg = bieda, brzeg, śnieg; współcześnie przeważają realizacje zgodne z normą ogólnopolską;
4. Samogłoska nosowa ę realizowana w śródgłosie wyrazów najczęściej zgodnie z normą ogólnopolską, por. kręci, nieszczęście = kręci, nieszczęście;
5. Samogłoska nosowa ą realizowana często z podwyższeniem artykulacji, por. kwitnuć, kunkol, porżnuć = kwitnąć, kąkol, porżnąć; zauważalna jest skłonność do wymawiania ą w postaci o lub ze zwężeniem -u, por. majo, cało, nazywajo, so = mają, całą, nazywają, są, ale występują również realizacje zgodne z normą języka ogólnopolskiego, gdzie -ą wymawiane jest w postaci sekwensu [oł], por. ido^l, tańczo^l = idą, tańczą.

Z pozostałych cech Mazowsza bliższego można wymienić:

1. Brak przegłosu ę > a w niektórych wyrazach, por. wymietał, śniedanie, spowiadać = *wymiatiał, śniadanie, spowiadać, opowiadać*;

2. Rozszerzoną wymowę samogłoski e w grupie eN w części wsch. Mazowsza bliższego, por. jenczmjanna, owsam, ślimakam = *jęczmienna, owsem, ślimakiem*;
3. Przechodzenie wygłosowego -ej w -ij/-yj lub -i/-y, por. inaczy, z jedny do drugij, lepi, cały = *inaczej, z jednej do drugiej, lepiej, całej*;
4. Prelabializację samogłoski o, rzadziej u, por. ^lobjad, ^losły, ^lorze, ^lowjes, ^lokem, a ^lu nas = *obiad, osły, orze, owies, okiem, a u nas*;
5. Asynchroniczną wymowę spółgłosek wargowych miękkich typu pj, bj, fj, wj, mj, por. pjetnaście, powjedziała, wjerzby, mjeliśmy, umjał;
6. Twardą wymowę spółgłoski l w grupie li, por. klyny, palyć, lys = *kliny, palić, lis*;
7. Przeważającą miękką wymowę spółgłosek tylnojęzykowych k, g w grupach odpowiadających ogólnopolskiemu kie, gie, ki, gi. Niekiedy słyszy się także miękką spółgłoskę ch przed i, e, por. chiba, ^lorzechy = *chyba, orzechy*;
8. Przechodzenie grupy kt w cht, por. chto, nichtórzy, chtóry, = *kto, niektórzy, który*.

Poza tym w gwarach Mazowsza bliższego występuje:

1. Znaczne upowszechnienie się rzeczowników męskich na -ak na miejscu nijakich, typu cielę, kurczę, dziecię, por. *cielak, kurczak, dzieciak*;
2. Zastąpienie przyrostka bezokolicznika -eć przez -ić w typie siedzieć, leżyć, *pomyśleć, powjedzić*, por. *siedzieć, leżeć, pomyśleć, powiedzieć*;

Poniżej wymienione niektóre nazwy charakterystyczne dla Mazowsza bliższego:

- *bażki* - szyszki,
- *brodawka* - kurzajka,
- *ćma, ćmak, ciemak* - ciemna noc,
- *dychawa* - człowiek kaszlący,
- *gluty* - sople,
- *głuchoń* - człowiek głuchy,
- *kłapki* - obuwie z drewnianą podeszwą bez pięt,
- *kraszanki* - pisanki,
- *kulasy* - nogi,
- *lekkie* - płuca i wątroba zwierząt,
- *ława, ławka* - kładka,
- *oskórować* - zdjąć korę z drzewa,
- *rogi* - poły płaszcza,
- *śmirus* - pijak,
- *walkoń* - człowiek leniwy.

• Praktyki społeczno-kulturowe

Na terenie pojmanego dialektologicznie Mazowsza bliższego znajduje się wiele regionów o odmiennie ukształtowanej kulturze ludowej. Można mówić m. in. o dwóch ośrodkach folkloru i kultury ludowej na terenie powiatu otwockiego: o Powiślu garwolińsko -otwockim, które słynęło z ośrodków wikliniarskich i garncarskich, oraz o regionie kołbielskim, który wyróżnia się wciąż żywą kulturą ludową. Niemniej w ośrodkach miejskich odrębności zanikły ulegając unifikacji. Obecnie zdecydowana część praktyk społeczno - kulturowych i zwyczajów jest podobna do tych praktykowanych w innych regionach Polski.

• Zwyczaje i obrzędy doroczne, sposoby świętowania

Większość zwyczajów dotyczy okresu świątecznego wyznaczanego przez kalendarz liturgiczny, obrzędowy oraz związany z przechodzeniem człowieka przez poszczególne etapy życia:

1. Zwyczaje wigilijne i świąteczne: siano rozłożone pod obrusem, nieparzysta liczba potraw, dodatkowe nakrycie na stole, dzielenie się opłatkiem, śpiewanie kolęd, udział w Pasterce kolędniczy - w drugim dniu Świąt: z gwiazdą lub szopką.

2. Święto Trzech Króli - jedno z najstarszych świąt chrześcijańskich - napisanie K+M+B na drzwiach kredą poświęconą w kościele.

3. Zapusty obejmujące okres od Nowego Roku po Środę Popielcową - czas, kiedy można było pozwolić sobie na huczne zabawy, tańce i swawole; ostatki: ostatni dzień przed Środą Popielcową, również były okazją do zabaw i ostatnich przed postem tańców.

4. Niedziela Palmowa - kupowanie palemek i poświęcenie ich w kościele. Dawniej wykonywano je ręcznie, a głównym materiałem były baze, borowina i barwinek. Niegdyś wierzone, że poświęcona palma przedłuży życie, więc po powrocie z kościoła dotykano lub uderzano nią domowników. Palmy służyły także, jako kropidło. Święcono nimi domy i całe zagrody. Wedle tradycji, miało to uchronić je przed wszelkimi urokami i chorobami. Po powrocie z kościoła poświęcone palmy zatykano za święte obrazy, by chroniły domostwo przed działaniem złych mocy.

5. Wiosna: czas Wielkiego Postu, Wielki Tydzień, Triduum Paschalne, Wielkanoc, uczestnictwo w Maszach i obrzędach kościelnych. W Wielkim Tygodniu przygotowywano tradycyjne pisanki i kraszanki. Do Wielkiego Czwartku trwał zwyczajny tydzień pracy, ale już po południu obowiązywał zakaz wykonywania ciężkich robót. Popołudniu wierni udawali się na mszę św. i ostatnią część Gorzkich Żalów. W Wielką Sobotę niesiono do kościoła święconki, które często zawierały mięso, chleb, kiełbasę, placek, jajka, sól i pocięty na trzy części chrzan. Wielkanoc. Niedziela Wielkanocna rozpoczynała się mszą rezurekcyjną. W drugi dzień świąt do dziś praktykowany jest zwyczaj oblewania wodą. Niegdyś, każdy chciał być oblany, gdyż upatrywano w tym dobrej wróżby. Panna, która nie zostałaby w tym dniu oblana, miałaby nie lada zmartwienie, gdyż oznaczałoby to, że nie ma powodzenia u chłopców.

6. Zielone Świątki to uroczystość, której podniosły charakter podkreślano niegdyś przez zdobienie domów i płotów specjalnie zerwanym na tę okazję tatarakiem. Dziś również można jeszcze ujrzyć bramy i domy przystrojone w tym dniu tatarakowymi liśćmi.

7. Boże Ciało obchodzone jest we czwartek po Święcie Trójcy Przenajświętszej. Historia obchodów tego święta w Polsce sięga XIII w. Tego dnia odbywa się procesja po miejscowości. Ubierane są ołtarze, zaś mieszkańcy stawiają w oknach swoich domów przystrojone ludowymi tkaninami obrazy z wizerunkami świętych. Starym zwyczajem jest również odłamywanie poświęconych podczas procesji gałązek z brzoźek stawianych przy ołtarzach. Wedle wiekowej tradycji, gałązki te mają skutecznie chronić dom przed pożarem, zaś jego mieszkańców - przed złymi mocami. W czasie procesji wiernych, w szyku procesyjnym, jako pierwsze ustawiają się dziewczęta ubrane w odświętne stroje. Trzymają one szarfy przy chorągwiach. Wśród uczestników procesji są ministranci, sypiące kwiaty dziewczynki, mężczyźni niosący poczty sztandarowe Straży Pożarnej, młodzież z chorągwiami szkół, przedstawiciele kółek różańcowych.

8. Noc świętojańska, równoznaczna z dniem św. Jana Chrzciciela - 24 czerwca. Dawniej młodzież chętnie gromadziła się nad wodą, dziewczęta rzucały na wodę wianki z polnych kwiatów, wróżą, która wyjdzie pierwsza za mąż. Za niepomyślną wróżbę uznawano sytuację, kiedy wianek któregoś z pańien zaplątał się w zarośla i zatonął. Ważne również, że od tego dnia można było „oficjalnie” kąpać się, gdyż: „Święty Jan poświęcił już wodę i odtąd jest ona bezpieczna”. Zapomniane święto przywracane jest do łask, jako impreza kulturowa.

9. Święto Matki Boskiej Zielnej - 15 sierpnia - zobowiązywało do kolejnego poświęcenia ziół. Kobiety wiejskie nosły więc tego dnia do kościoła własnoręcznie przygotowane wianki i bukiety z ziół, kwiatów, zbóż, warzyw i owoców.

• **Legendy i podania związane z Nowym Dworem Mazowieckim**

Przytoczone trzy legendy wyraźnie nawiązują do historycznej wielokulturowej społeczności Nowego Dworu Mazowieckiego:

1. Legenda, jakoby autorem projektu twierdzy Modlin był sam Napoleon.

2. Topolina czyli Romeo i Julia znad Narwi - dotyczy szlaku Narwi, Bugu i Wisły, a konkretniej odcinka Topolino - Nowy Dwór Mazowiecki, któredy od prawieków płynęły łodzie z towarami do Gdańska. Na Topolinie stała karczma, gdzie chętnie przybijali wodniacy. Miejscowy arendarz Żyd miał piękną córkę o imieniu Sara, która gościom usługiwała. Żyd potajemnie trudnił się Kabałą, sprowadzał księgi i traktaty, a specjalni goście, których przyjmował w alkierzu, zwozili mu je z wielu miast, najczęściej z Pragi i Wilna. Żyd niewiele uwagi poświęcał córce, więc nie zauważył, że Sara zakochała się z wzajemnością w młodym retmanie o jasnych włosach i błękitnych oczach. Arendarz oddał swą córkę na służbę swoim mistrzom. Gdy przyjechali po nią, Sara uciekła z retmanem łodzią do Nowego Dworu. Wzbudziło to przerażenie ojca i gniew straszliwy jego mistrzów - jęli miotać klątwy, jeden z nich wybiegł przed karczmę i czynił gesty rękoma wzniesionymi do nieba. Rychło niebo się zachmurzyło i pocięły je zygzaki potężnych błyskawic, a rzekę pokryły fale, jakich nikt tu, na Narwi nigdy nie widział. Burza gęła i powalała drzewa, ludzie struchleli, a czarnoksiężnik dalej miotał swe zaklęcia. I kiedy łódź z retmanem i Sarą na pokładzie docierała już do Wisły, uderzył w nią piorun i wszyscy tam, gdzie Narew łączy się z potężnym nurtem wiślanym - na miejscu zatonęli. Ślad po nich zaginął, tylko fala potem na brzeg wyrzuciła czarną chustkę Sary. Powiadają samotni żeglarze i rybacy, że czasem, głęboką nocą, przy pełni księżyca niesie się nad wodą tęskny dźwięk fletu a z głębin jakby dobiegał cichy płacz dziewczyny.

3. Nowodworska zjawą. Duchem zostaje ten, kto za życia nie dokończył ważnej sprawy lub został pochowany w niepoświęconej ziemi. Ta historia związana jest z Parkiem im. Józefa Wybickiego. Podobno w okolicach parku nocną porą spotykać można zjawę. Jest pastor nowodworskiej parafii ewangelickiej, Traugott Schulze. Było to w czasach Powstania Listopadowego, gdy powstańcy przejęli rządy w mieście. Jedna z wersji legendy mówi, że pastor został dotkliwie poturbowany przez powstańców, gdy odmówił nawoływania do przystąpienia do zrywu. Według drugiej wersji pastor od momentu wybuchu powstania żył w ciągłym napięciu i stresie. Pewnej nocy zdawało mu się, że ktoś puka do drzwi. Myśląc, że to powstańcy wyskoczył przez okno i tak w stroju Adama biegał po miejskim rynku i krzyczał. Mając na uwadze jego bezpieczeństwo, mężczyznę przywiązano do słupa. Pastor zwariował. Po wyjściu ze szpitala zrezygnował z pełnionej funkcji i do końca życia borykał się z problemami w znalezieniu pracy. Kilkanaście lat walczył o przyznanie mu zapomogi w związku z wydarzeniami w Nowym Dworze. Jego sprawy finansowe nie zostały uregulowane, gdy umarł. Dlatego wraca jako zjawą.

5.5. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. formami ochrony zabytków są:

- wpis do rejestru zabytków;
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- uznanie za pomnik historii;
- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na obszarze miasta Nowy Dwór Mazowiecki funkcjonują dwie z ww. form, jest to wpis do rejestru zabytków oraz ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

5.5.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Na terenie miasta Nowy Dwór Mazowiecki znajdują się 34 zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków (Tabela nr 1). Są to jedne z najcenniejszych elementów krajobrazu kulturowego na terenie miasta. Obiekty te objęte są wszelkimi rygorami prawnymi wynikającymi z treści odpowiednich aktów prawnych, w tym przede wszystkim – rygorami ochrony konserwatorskiej wynikającymi z przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wszelkie działania podejmowane przy tego typu obiektach wymagają pisemnego pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Tabela nr 1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie miasta Nowy Dwór Mazowiecki

LP.	OBIEKT	NR i DATA REJESTRU ZABYTEKÓW
1	Teren Twierdzy Modlin	nr rejestru A-1062/69, dec. z dn. 19.04.1957 r.
2	Zespół urbanistyczny m. Nowego Dworu	nr rejestru A-1067/740, dec. z dn. 7.05.1962 r.
3	Budynek Klubu Oficerskiego przy ul. Ledóchowskiego 160 w Twierdzy Modlin	nr rejestru A-1096, dec. MWKZ nr 1083/2012 z dn. 15.10.2012 r.
4	Koszary obronne w wewnętrznym obwodzie Twierdzy Modlin	nr rejestru A-1201, dec. MWKZ nr 950/2013 z dn. 22.08.2013 r.
5	Wieża ciśnień na dziedzińcu koszar obronnych Twierdzy Modlin	nr rejestru A-1213, dec. MWKZ nr 1224/2013 z dn. 24.10.2013 r.
6	Działobitnia Dehna przy ul. Mickiewicza 102 w Twierdzy Modlin	nr rejestru A-1236, dec. MWKZ nr 311/2014 z dn. 31.03.2014 r.
7	Działobitnia (Reduta) Napoleńska w Twierdzy Modlin	nr rejestru A-1217, dec. MWKZ nr 1397/2013 z dn. 30.12.2013 r.
8	Brama Północy w wewnętrznym obwodzie Twierdzy Modlin	nr rejestru A-1219, dec. MWKZ nr 1400/2013 z dn. 30.12.2013 r.
9	Ciąg aprowizacyjny Twierdzy Modlin	nr rejestru A-1297, dec. MWKZ nr 207/2015 z dn. 17.03.2015 r.
10	Brama Poniatowskiego w Twierdzy Modlin	nr rejestru A-1227, dec. MWKZ nr 1407/2013 z dn. 31.12.2013 r.
11	Brama Dąbrowskiego w Twierdzy Modlin	nr rejestru A-1235, dec. MWKZ nr 292/2014 z dn. 26.03.2014 r.
12	Zespół budowlany osiedla oficerskiego	nr rejestru A-1268, dec. MWKZ nr 1196/2014 z dn. 15.10.2014 r.
13	Brama Ostrołęcka wraz z kazamatą i murem Carnota	nr rejestru A-1255, dec. MWKZ nr 932/2014 z dn.

	oraz poterna z wartowniami i wałem ziemnym, będące elementami Frontu Ostrołęckiego Twierdzy Modlin	19.08.2014 r.
14	Brama Północy w Twierdzy Modlin	nr rejestru 1219, dec. MWKZ nr 1400/2013 z dn. 30.12.2013 r.
15	Kościół pw. Michał Archanioła, ul. Warszawska 1	nr rejestru A-1068/117, dec. z dn. 25.01.1958 r.
16	Cmentarz parafialny przy parafii pw. św. Michała Archanioła	nr rejestru A-1325, dec. MWKZ z dnia 27.12.1988 r.
17	Cmentarz wojenny - teren dawnego cmentarza garnizonowego w Twierdzy Modlin	nr rejestru 1326, dec. z dn. 16.02.1988 r.
18	Fort Narew - tzw. „Wieża Mikołajewska”	nr rejestru A-988, dec. z dn. 06.12.1982 r.
19	Budynek d. austerii, ul. Kościuszki 2	nr rejestru A-1541, dec. z dn. 29.01.1993 r.
20	Budynek mieszkalny, ul Kościuszki 5	nr rejestru A-1515, dec. z dn. 12.03.1992 r.
21	Willa drewniana, ul. Paderewskiego 9	nr rejestru 1278, dec. z dn. 22.12.1986 r.
22	Spichlerz	nr rejestru 1063/66, dec z dn. 3.04.1957 r.
23	Budynek mieszkalny, drewniany, ul. Wybickiego 4	nr rejestru A-1354, dec. z dn. 15.06.1988 r.
24	Zespół budowlany składający się z: budynku kolejowego, intendenty, chłodni (wraz z nasypem ziemnym) i tunelem pod ul. Kaszewskiego łączącym chłodnię z rampą kolejową będące elementami Frontu Ostrołęckiego Twierdzy Modlin	nr rejestru A-1314, dec. MWKZ nr 772/2015 z dn. 17.08.2015 r.
25	dom czynszowy dra Władysława Nawaduńskiego, wzniesiony w latach 1933-1939 wg proj. arch. Borysa von Zinserlinga, przy ul. Paderewskiego 22, w Nowym Dworze Mazowieckim	nr rejestru A-1397, dec. MWKZ nr 1566/2017 z dn. 7.12.2017 r.
26	Zespół budowlany złożony z trzech budynków mieszkalnych tzw. białych bloków, ul. Mickiewicza 94, 95, 96	dec. 633/2018 z dn. 8.05.2018 r., dec. MKiDN z dn. 17.01.2020 r. (decyzje nieprawomocne)
27	Stacja gołębi pocztowych zlokalizowanej na terenie Twierdzy Modlin, w Nowym Dworze Mazowieckim, przy ul. Księstwa Warszawskiego 190, w granicach działki ewidencyjnej nr 6/41, w obrębie 3-09	nr rejestru A-1581, dec. nr 45/2020 z dn. 8.06.2020 r.
28	Budynek Elektrowni Centralnej „Nawer”, ul. Księstwa Warszawskiego w Twierdzy Modlin (dz. nr ew. 6/32 z obr. 3-09)	nr rejestru A-1606, dec. nr 88/2020 z dn. 10.11.2020 r.
29	Budynek dawnej łaźni szpitalnej położonej w NDM na terenie Twierdzy Modlin, przy ul. Boduena 4, w granicach działki ewidencyjnej nr 1/20, w obrębie 3-05	nr rejestru A-1610 dec. nr 102/2020 z dn. 1.12.2020 r.
30	Budynek przepompowni podłożonej przy ul. Księstwa Warszawskiego w Twierdzy Modlin (dz. nr ew. 6/29 z obr. 0015 3-09)	nr rejestru A-1615, dec. nr 114/2020 z dn. 28.12.2020 r.
31	Budynek stacji filtrów Twierdzy Modlin (zbiornik wody czystej, filtry i zbiornik wody czystej) wraz z terenem położonym w rejonie ul. Księstwa Warszawskiego (dz. nr ew. 6/29 z obr. 3-09)	nr rejestru A-1616, dec. nr 2/2021 z dn. 10.01.2021 r.
32	Budynek dawnej działobitni napoleońskiej adaptowanej na stację wodociągów i WAK (dz. nr ew. 6/29 i 6/30 z obr. 0015 3-09) – Zabytki budowli fortyfikacyjnych i obiekty infrastruktury technicznej Twierdzy Modlin wału wschodniego półbastionu i wschodniego kleszcza, pld.-wsch. niskiego półbastionu na przedłużeniu pld. ramienia wsch.	nr rejestru A-1628, dec. nr 15/2021 z dn. 10.02.2021 r.

	kleszcza, odcinka umocnień łączącego obwód zewnętrzny z zespołem Bramy Ostrołęckiej w obwodzie zewnętrznym, budynku technicznego przy niskim półbastionie wraz z częścią podziemną, ujęcia wody na brzegu Narwi i starych studni oraz przewodów wodociągowych i paliwowych łączących wszystkie elementy systemu wodociągów wraz z terenem położonych w Nowym Dworze Mazowieckim (dz. nr ew. 6/28, 6/29, 6/30, 6/32 z obr. 0015 3-09)	
33	Budynek Prochowni nr 197, ul. Bema 200 C w Twierdzy Modlin (dz. nr ew. 6/30 z obr. 3-09)	nr rejestru A-1691, dec. nr 19/2022 z dn. 9.03.2022 r.
34	Zespół zabudowy dworcowej wzniesionej w I ćw. XIX w. w Modlinie, Mieszka I 3, składający się z budynków murowanych: dworca wraz z podjazdem z kostki brukowej od strony ul. Mieszka I, przepompowni, sanitariatu, wieży ciśnień	nr rejestru A-964 dec. 23.10.2000 (w trakcie postępowania)

Dodatkowo wszczęto postępowanie przez Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, o wpisanie kolejnych obiektów w Twierdzy Modlin, do rejestru zabytków woj. Mazowieckiego: Postępowanie MWKZ w sprawie wpisu do rejestru zabytków nieruchomości, zachodniego zespołu umocnień obvodu zewnętrznego Twierdzy Modlin w NDM, w granicach działki ewidencyjnej nr 1/17, w obrębie 3-05.

5.5.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zabytki ruchome to przede wszystkim obiekty wchodzące w skład wyposażenia kościołów i kaplic. Zasoby sztuki sakralnej obejmują wszystkie kategorie zabytków: malarstwo, rzeźbę oraz rzemiosło artystyczne z całym jego zróżnicowaniem (złotnictwo, sprzęty stolarskie, tkaniny, szkło, witrażownictwo, ludwisarstwo). Zabytki ruchome to również elementy wystroju budowli, posiadające cechy indywidualnych wytworów artystycznych lub rzemieślniczych. Należą do nich m.in.: rzeźby, płaskorzeźby, polichromie naścienne lub stropowe, mozaiki, sztukaterie i różnego rodzaju detal architektoniczny. Za zabytki ruchome uznaje się także obiekty małej architektury, wykazujące wysoki poziom warsztatu artystycznego lub rzemieślniczego, dokumentujący historyczne trendy, np.: rzeźby ogrodowe, pomniki, obeliski, słupy, krzyże i kapliczki przydrożne, nagrobki.

Na terenie miasta Nowy Dwór Mazowiecki znajdują się zabytki ruchome. Część z nich została objęta ochroną prawną przez wpisanie do rejestru zabytków województwa mazowieckiego. Ze względów bezpieczeństwa nie publikuje się szczegółowych danych dotyczących tych obiektów. Informacje można uzyskać u Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków.

Tabela nr 2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków miasta Nowy Dwór Mazowiecki

LP.	OBIEKT	NR i DATA REJESTRU ZABYTEKÓW
1	zespół dwóch bliźniaczych dwucylindrowych maszyn parowych systemu compound, na parę nasyconą, napędzających sześć pomp wodnych w budynku przepompowni, Księstwa Warszawskiego	nr rejestru B-417 dec. 8.12.2016
2	wyposażenie kościoła pw. Św. Michała Archaniola, Warszawska 1a, spis obejmujący 18 pozycji	nr rejestru B-233 z 17.09.1970
3	zwornik z płaskorzeźbionym orłem na Bramie Północnej piaskowiec, Bema 200C	nr rejestru B-533, dec. z dn. 08.05.2020 r.

5.5.3. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wraz z aktami wykonawczymi określa przedmiot, formy i zasady ochrony zabytków i opieki nad nimi. Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym wraz z aktami prawnymi określa procedurę sporządzania i zakres merytoryczny miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Obie te ustawy wraz z ww. aktami dają narzędzie ochrony zabytków – miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (MPZP). Ustawy te stanowią także podstawę uczestnictwa Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w procedurze sporządzania miejscowych planów.

Ochrona dziedzictwa kulturowego i zabytków w MPZP dotyczy nie tylko konkretnych obiektów i obszarów zabytkowych, lecz także wszelkich aspektów zagospodarowania przestrzennego ustalanego w planie dla całego obszaru opracowania.

Zgodnie z treścią art. 18 i art. 19 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się m.in. przy sporządzaniu MPZP. W planach w szczególności:

- 1) uwzględnia się ustalenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami;
- 4) uwzględnia się ochronę:
 - zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia,
 - innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
 - parków kulturowych;
- 5) uwzględnia się ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami;
- 6) w zależności od potrzeb, ustala się strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Zgodnie z powyższym, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego miasta Nowy Dwór Mazowiecki, jako akty prawa miejscowego, stanowią podstawę planowania przestrzennego. Mają one wiążące nadrzędne znaczenie dla gospodarki nieruchomościami. W planach zdefiniowano ustalenia w zakresie ochrony wartości kulturowo-historycznych. Wyznaczono także strefy ochrony konserwatorskiej oraz oznaczono je na rysunkach w planach. Określono w nich zasady, między innymi:

- dla ścisłej strefy ochrony konserwatorskiej:
 - 1) pełna ochrona historycznej struktury przestrzennej,
 - 2) pełna ochrona obiektu wpisanego do rejestru zabytków w granicach działki, na której dany obiekt jest zlokalizowany,
 - 3) przy podejmowaniu wszelkich działań i zamierzeń na obszarze strefy obowiązuje uzyskanie zezwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
 - 4) prace inwestorskie powinny opierać się na następujących zasadach:
 - a) rekonstrukcji i pełnej rewitalizacji obiektów zniszczonych oraz konserwacji i ochrony pozostałych obiektów,
 - b) adaptacji obiektów zabytkowych w kierunku dostosowania przyszłej funkcji do wartości i rangi historycznej zabytku,
 - c) zachowania historycznego podziału działek. Niedopuszczalne jest wydzielanie z istniejącej parcelacji kolejnych działek mogących w przyszłości spowodować zagęszczenie zabudowy i zachwianie układu przestrzennego zabytku i bezpośredniego otoczenia.
- dla strefy pośredniej ochrony konserwatorskiej:
 - 1) zachowanie zasadniczych elementów historycznego rozplanowania,
 - 2) restauracja i modernizacja technicznej obiektów o wartościach kulturowych z dostosowaniem współczesnej funkcji do wartości zabytkowej,

- 3) dostosowanie nowej zabudowy do historycznej kompozycji urbanistycznej w zakresie rozplanowania, skali i bryły zabudowy,
 - 4) usunięcie lub odpowiednia przebudowa obiektów dysharmonizujących, zwłaszcza uniemożliwiających ekspozycję zespołów i obiektów,
 - 5) przy podejmowaniu wszelkich działań i zamierzeń na obszarze strefy obowiązuje uzyskanie opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.
- dla stanowisk archeologicznych: przy podejmowaniu wszelkich działań inwestycyjnych związanych z robotami ziemnymi obowiązuje uzgodnienie z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków na etapie wydawania decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu (wzizt). Planowane i uzgodnione inwestycje (na etapie robót ziemnych) muszą być prowadzone przy stałym udziale archeologa. Szczegółowy zakres prac archeologicznych ustala WKZ na etapie uzgadniania projektu decyzji wzizt.

Spis obowiązujących miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego:

1. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Nowy Dwór Mazowiecki obejmujący obszar Modlina położony w pasie fortyfikacji zewnętrznych Twierdzy Modlin – Uchwała RM Nr XIV/193/2000 z dnia 24.02.2000 r.
2. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Nowy Dwór Mazowiecki – Uchwała RM Nr XIV/154/03 z dnia 29.12.2003 r.
3. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Nowy Dwór Mazowiecki Obszaru Modlina Górki – Uchwała RM Nr XXV/341/2001 z dnia 08.02.2001 r.
4. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Nowy Dwór Mazowiecki obejmującego Obszar Modlina położony pomiędzy ul. Generała Thommee a Twierdzą Modlin – Uchwała RM Nr XXXVI/424/98 z dnia 20.05.1998 r.
5. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Nowy Dwór Mazowiecki – Obszaru Kępy Nowodworskiej – Etap I – Uchwała RM Nr XVIII/198/04 z dnia 07 kwietnia 2004 r.
6. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Nowy Dwór Mazowiecki w rejonie trasy Gen. Thommee – Uchwała RM Nr XXXVI/438/13 z dnia 19 grudnia 2013 r.
7. Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla części miasta Nowy Dwór Mazowiecki – Uchwała RM Nr XIII/131/15 z dnia 17 listopada 2015 r.
8. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Nowy Dwór Mazowiecki w rejonie ul. Przemysłowej – Uchwała RM Nr XVII/181/16 z dnia 08 marca 2016 r.
9. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla części miasta Nowy Dwór Mazowiecki – Uchwała RM Nr XVIII/195/16 z dnia 26 kwietnia 2016 r.
10. MPZP w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego części miasta Nowy Dwór Mazowiecki – Uchwała nr XXXV/426/2017 z dnia 5 grudnia 2017 r.
11. MPZP w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta Nowy Dwór Mazowiecki w rejonie ulicy Jasnej – Uchwała nr XXXV/427/2017 z dnia 5 grudnia 2017 r.
12. MPZP w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta Nowy Dwór Mazowiecki w rejonie ulicy Okunin – Uchwała nr III/38/2019 z dnia 19 lutego 2019 r.
13. MPZP w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla części miasta Nowy Dwór Mazowiecki – Uchwała nr III/39/2019 z dnia 19 lutego 2019 r.
14. MPZP w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta Nowy Dwór Mazowiecki w rejonie ulicy Paderewskiego i Inżynierskiej – Uchwała nr VII/125/2019 z dnia 24 września 2019 r.

Dodatkowo w opracowaniu jest MPZP w rejonie ul. Przemysłowej – Uchwała nr XXXIV/412/2022 Rady Miejskiej w Nowym Dworze Mazowieckim z dnia 29 marca 2022 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia MPZP dla części obszaru Gminy Miasto Nowy Dwór Mazowiecki, obejmującego tereny przy ul. Przemysłowej.

5.6. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Do obowiązków samorządu lokalnego należy ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy. Zadania te precyzuje art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gminy mają dbać między innymi o: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie” oraz zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”, czemu ma służyć gminna ewidencja zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru,
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Szczegółowe wytyczne na temat opracowania i prowadzenia gminnej ewidencji zabytków zostały określone w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011 r., Nr 113, poz. 661) oraz Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniającym ww. rozporządzenie oraz Obwieszczeniu Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 20 listopada 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. 2021 poz. 56).

Konsekwencją ujęcia obiektów lub obszarów niewpisanych do rejestru zabytków w gminnej ewidencji zabytków jest obowiązek uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków planowanych przy nich działań za pośrednictwem właściwego organu gminy lub organu administracji architektoniczno-budowlanej. Uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków w odniesieniu do ww. ustawy obiektów prowadzone są na etapie wydania decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego (art. 53. ust. 4 pkt 2, art. 60 ust. 1 ustawy z dnia 27 marca 2003 r.) oraz na etapie wydania decyzji o pozwoleniu na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego (art. 39 ust. 3 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane). Ponadto właściciele lub posiadacze zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków mają obowiązek zawiadomienia wojewódzkiego konserwatora zabytków o wszelkich zagrożeniach, niekorzystnych zmianach oraz o zmianie stanu prawnego zabytku. Mają też obowiązek uczestniczenia w kosztach badań archeologicznych prowadzonych na swoim terenie.

Zawiadomienie o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków umieszcza się na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej do czasu zamieszczenia informacji odpowiednio o włączeniu karty adresowej zabytku, o włączeniu nowej karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo o wyłączeniu karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków. Ponadto Wójt (burmistrz, prezydent miasta) o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków,

o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków zawiadamia właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości lub rzeczy ruchomej, która przestała być zabytkiem, na co najmniej 14 dni przed planowanym terminem włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo wyłączenia tej karty z gminnej ewidencji zabytków.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zmieniona w 2010 r. istotnie wzmacnia rangę gminnej ewidencji zabytków, poprzez między innymi obowiązek uzgadniania z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków projektów decyzji o ustaleniu warunków zabudowy i zagospodarowania terenu (WZIZT) oraz projektów budowlanych dotyczących obiektów ujętych między innymi w gminnej ewidencji zabytków.

Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podstawą do sporządzania programów opieki jest gminna ewidencja zabytków.

Gminna ewidencja zabytków miasta Nowy Dwór Mazowiecki została opracowana w 2013 r. Została przyjęta zarządzeniem Burmistrza Miasta Nowy Dwór Mazowiecki nr 59/2013 z dnia 27 marca 2013 r. Spis obiektów ujętych w GEZ zawiera Załącznik nr 1. Miasto nie ma opracowanych kart dla stanowisk archeologicznych.

Ewidencja jest dokumentem otwartym – powinna być stale weryfikowana i aktualizowana. Dotyczy to także włączania nowych obiektów do GEZ.

Miasto Nowy Dwór Mazowiecki posiada w swojej własności 60 zabytków będących w gminnej ewidencji zabytków, z czego 24 obiekty wpisane są do rejestru zabytków (Tabela nr 3). W miarę możliwości miasto zobowiązuje się do sprawowania opieki nad tymi obiektami, poprzez utrzymywanie ich w dobrym stanie technicznym, finansowania i przeprowadzania remontów oraz bieżących konserwacji.

Tabela nr 3. Wykaz obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków stanowiących własność miasta Nowy Dwór Mazowiecki

LP.	OBIEKT
I. KORONA UTRACKA (FRONT PARYSOWSKI)	
1	Koszary w Dziele Schildera
II. FRONT KSIĘCIA WARSZAWSKIEGO	
2	Działobitnia czołowa lunety
3	Reduta lunety
4	Zespół lewej kaponiery lunety
5	Zespół prawej kaponiery lunety
III. KORONA ŚRODKOWA (FRONT BORODINO)	
6	Działobitnia przed lewym rawelinem
7	Działobitnia przed prawym półbastionem
X. ZESPÓŁ BIAŁE BLOKI	
8	Mickiewicza 94
9	Mickiewicza 95
10	Mickiewicza 96
XI. ZESPÓŁ OSIEDLA PODOFICERSKIEGO	
11	Szpitalna 86
12	Kadetów 92
13	Kadetów 91
14	Moniuszki 89
15	Moniuszki 88
16	Moniuszki komórka
XII. ZESPÓŁ OSIEDLA OFICERSKIEGO	
17	Malewicza 120
18	Poniatowskiego 124
19	Budynek gospodarczy 139
20	Budynek gospodarczy 140

21	Budynek gospodarczy 141
22	Budynek gospodarczy 138
23	Malewicza 119
24	Poniatowskiego 123
25	Budynek gospodarczy 137
26	Budynek gospodarczy 136
27	Budynek gospodarczy 135
28	Budynek gospodarczy 134
29	Malewicza 118
30	Poniatowskiego 122
31	Budynek gospodarczy 133
32	Budynek gospodarczy 132
33	Budynek gospodarczy 131
34	Budynek gospodarczy 130
35	Poniatowskiego 121
36	Budynek gospodarczy 129
37	Budynek gospodarczy 127
38	Budynek gospodarczy 126
SAMODZIELNA ZABUDOWA WEWNĄTRZ TWIERDZY	
39	29 Listopada 107
40	29 Listopada 112
41	29 Listopada 112 komórka 1
42	29 Listopada 112 komórka 2
43	29 Listopada 114 carski
44	29 Listopada 114 carski komórka
45	Poniatowskiego 125
46	Ledóchowskiego 153/Kościuszki
47	Ledóchowskiego 160 Kasyno Oficerskie
48	Ledóchowskiego 164 zmiana adresu: Bałki Murmańskiej 164
49	Prądyńskiego 165
XIV. ZESPÓŁ ZABUDOWY LOTNISKA	
50	Hangar 1
51	Hangar 2
52	FORT „NAD WISŁĄ” uwaga: tylko na dz. 37/2 i 41/2
XVIII. ZESPÓŁ KOSZAROWY UL. PADEREWSKIEGO	
53	Budynek NOK
54	Remiza 2 (NOK)
NOWY DWÓR MAZOWIECKI - obiekty samodzielne	
55	Bohaterów Modlina 79
56	Focha 9
57	Lotników 31
58	Daszyńskiego 18
59	Sukienna 48
60	Cmentarz wojenny w Modlinie

*obiekty zaznaczone na niebiesko wpisane są do rejestru zabytków

5.6.1. Stanowiska archeologiczne

Zgodnie z art. 3 pkt. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytkiem archeologicznym jest zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem.

Przedmiotem ochrony są zatem nie tylko poszczególne wytwory człowieka, ale i ich kulturowy kontekst – razem tworzą integralną całość, w terminologii naukowej zwaną stanowiskiem archeologicznym. Wydzielony wytwór określa się natomiast mianem artefaktu. Stanowiskiem archeologicznym jest obszar występowania archeologicznych zabytków nieruchomych i ruchomych jako spójnej całości, zaś artefaktem jest wydzielony, indywidualny zabytek ruchomy, np. pozyskany w trakcie badań archeologicznych. Wzajemne powiązanie przestrzenne poszczególnych nieruchomych i ruchomych części stanowiska archeologicznego stanowi właściwą, oryginalną i niepowtarzalną substancję zabytku archeologicznego.

Stanowiska archeologiczne są ważnym elementem krajobrazu kulturowego i stanowią podstawę wiedzy o najdawniejszych dziejach okolic miasta Nowy Dwór Mazowiecki. Ewidencję zabytków archeologicznych prowadzi Mazowiecki Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie, systematycznie uzupełniając dokumentację w tym zakresie. Ewidencja ta oparta jest na programie tzw. AZP (Archeologiczne Zdjęcie Polski). Spis stanowisk z terenu miasta przedstawiono poniżej, w Tabeli nr 4. Miasto Nowy Dwór Mazowiecki nie posiada opracowanych kart gminnej ewidencji zabytków dla stanowisk archeologicznych.

Tabela nr 4. Stanowiska archeologiczne ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków z terenu miasta Nowy Dwór Mazowiecki

LP.	OBSZAR/NR STANOWISKA	MIEJSCOWOŚĆ	OKREŚLENIE OBIEKTU
1	52-63/5	Nowy Dwór Mazowiecki	cmentarzysko (neolit)
2	52-63/9	Nowy Dwór Mazowiecki	ślady osadnictwa
3	52-63/11	Nowy Dwór Mazowiecki	ślady osadnictwa (okres średniowieczny)
4	52-63/15	Nowy Dwór Mazowiecki	ślady osadnictwa (nowożytność)
5	52-63/18	Nowy Dwór Mazowiecki	grodzisko (okres średniowieczny)
6	53-63/41	Nowy Dwór Mazowiecki	cmentarzysko (starożytność)
7	52-63/14	Nowy Dwór Mazowiecki - Modlin	znalezisko z okresu nowożytności
8	52-63/17	Nowy Dwór Mazowiecki-Modlin	ślad osadnictwa (nowożytność)
9	52-63/12	Nowy Dwór Mazowiecki - Modlin Stary	ślady osadnictwa (XIV-XV w.)
10	52-63/13	Nowy Dwór Mazowiecki - Modlin Stary	ślady osadnictwa (nowożytność)
11	52-63/6	Nowy Dwór Mazowiecki - Modlin Twierdza	skarb (nowożytność)
12	52-64/52	Nowy Dwór Mazowiecki (Okunin)	ślady osadnictwa (starożytność, wczesne średniowiecze i średniowiecze)

Poszczególne zasady ochrony stanowisk archeologicznych są doprecyzowane w procesie formułowania ustaleń miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, z uwzględnieniem indywidualnej specyfiki danego stanowiska archeologicznego oraz przy rozpoznaniu możliwych dla niego zagrożeń. Przepisy te należy ująć w postaci nakazów, zakazów, dopuszczeń i ograniczeń w użytkowaniu terenów, zgodnie z wytycznymi rozporządzenia Ministra Infrastruktury z dnia 26 sierpnia 2003 r. w sprawie wymaganego zakresu projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (Dz. U. z 2003 r. nr 164, poz. 1587). Ponadto zapisy planu muszą spełniać wymogi norm prawnych ustalone w rozporządzeniu Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej” (t. j. Dz. U. z 2016 r. poz. 283).

Nie wyklucza się odkrycia w przyszłości kolejnych stanowisk archeologicznych (zwłaszcza w wyniku nowych badań w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski), które należy uwzględnić na dalszym etapie procesu planowania przestrzennego, pomimo ich braku w studium.

Ochrona właściwa zabytkom archeologicznym powinna być przypisana również do zabytkowych układów urbanistycznych i ruralistycznych historycznych miast i wsi, nawet jeśli nie zostały one osobno ujęte w ewidencji zabytków archeologicznych. Obszary te z natury rzeczy spełniają kryterium zabytku archeologicznego przewidzianego w art. 6 ust. 1 pkt 3 lit. a ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tj. pozostałości terenowej historycznego osadnictwa. W tym przypadku z reguły dopuszczone może być zagospodarowanie wynikające z potrzeb zabudowy; obszar ciągłego osadnictwa historycznego podlega bowiem nieustannemu rozwojowi aż do czasów współczesnych i bezzasadne jest hamowanie tego procesu. Natomiast ze względu na zagrożenie dla substancji nawarstwień kulturowych, jakie niesie ze sobą naruszanie struktury gruntu, wszelkie zamierzenia budowlane na obszarze historycznego miasta powinny być objęte obowiązkiem przeprowadzenia niezbędnych badań archeologicznych. Realizacja wszelkich inwestycji na obszarach zidentyfikowanych stanowisk archeologicznych wymaga pozwolenia organu ochrony zabytków oraz zapewnienia badań archeologicznych, w zakresie wyznaczonym przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków – art. 31. ustawy o ochronie zabytków.

Art. 32 i 33 ustawy o ochronie zabytków reguluje zakres czynności w sytuacji odkrytego stanowiska archeologicznego:

„1. Kto, w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych, odkrył przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, jest obowiązany:

- 1) wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot;
 - 2) zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia;
 - 3) niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).
2. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) jest obowiązany niezwłocznie, nie dłużej niż w terminie 3 dni, przekazać wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjęte zawiadomienie, o którym mowa w ust. 1 pkt 3.
3. Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany w terminie 5 dni od dnia przyjęcia zawiadomienia, o którym mowa w ust. 1 pkt 3 i ust. 2, dokonać oględzin odkrytego przedmiotu.
4. Jeżeli w terminie, określonym w ust. 3, wojewódzki konserwator zabytków nie dokona oględzin odkrytego przedmiotu, przerwane roboty mogą być kontynuowane.
5. Po dokonaniu oględzin odkrytego przedmiotu wojewódzki konserwator zabytków wydaje decyzję:
- 1) pozwalającą na kontynuację przerwanych robót, jeżeli odkryty przedmiot nie jest zabytkiem;
 - 2) pozwalającą na kontynuację przerwanych robót, jeżeli odkryty przedmiot jest zabytkiem, a kontynuacja robót nie doprowadzi do jego zniszczenia lub uszkodzenia;
 - 3) nakazującą dalsze wstrzymanie robót i przeprowadzenie, na koszt osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej finansującej te roboty, badań archeologicznych w niezbędnym zakresie.
6. Roboty nie mogą być wstrzymane na okres dłuższy niż miesiąc od dnia doręczenia decyzji, o której mowa w ust. 5 pkt 3.
7. Jeżeli w trakcie badań archeologicznych zostanie odkryty zabytek posiadający wyjątkową wartość, wojewódzki konserwator zabytków może wydać decyzję o przedłużeniu okresu wstrzymania robót. Okres

wstrzymania robót nie może być jednak dłuższy niż 6 miesięcy od dnia doręczenia decyzji, o której mowa w ust. 5 pkt 3.

8. Po zakończeniu badań archeologicznych, o których mowa w ust. 5 pkt 3, wojewódzki konserwator zabytków wydaje decyzję pozwalającą na kontynuację przerwanych robót.

9. (uchylony)

10. O odkryciu przedmiotu, o którym mowa w ust. 1, na polskich obszarach morskich należy niezwłocznie zawiadomić właściwego dyrektora urzędu morskiego. Przepisy ust. 1 pkt 1 i 2 i ust. 3-8 stosuje się odpowiednio.

Art. 33.:

1. Kto przypadkowo znalazł przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, jest obowiązany, przy użyciu dostępnych środków, zabezpieczyć ten przedmiot i oznakować miejsce jego znalezienia oraz niezwłocznie zawiadomić o znalezieniu tego przedmiotu właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

2. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) jest obowiązany niezwłocznie, nie dłużej niż w terminie 3 dni, przekazać wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjęte zawiadomienie, o którym mowa w ust. 1.

3. W terminie 3 dni od dnia przyjęcia zawiadomienia, o którym mowa w ust. 1 i 2, wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany dokonać oględzin znalezionego przedmiotu i miejsca jego znalezienia oraz, w razie potrzeby, zorganizować badania archeologiczne.

4. O znalezieniu przedmiotu, o którym mowa w ust. 1, na polskich obszarach morskich należy niezwłocznie zawiadomić właściwego dyrektora urzędu morskiego.”

Prowadzenie poszukiwań zabytków bez pozwolenia jest przestępstwem ściganym z urzędu – art. 36 ust. 1 pkt. 12 ustawy o ochronie zabytków. Znalazcy przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest zabytkiem, jest obowiązany wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot; zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia; niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

Dla wszystkich stanowisk archeologicznych przeznaczonych do trwałego zachowania sugerowanym docelowym przeznaczeniem terenu jest utworzenie obszaru zieleni urządzonej, zwłaszcza niskiej (głównie dla stanowisk archeologicznych o własnej formie terenowej), ewentualnie użytku zielonego (dla stanowisk archeologicznych płaskich). Rozrost systemu korzeniowego dużych drzew uszkadza bowiem nawarstwienia kulturowe oraz obiekty i ruchome zabytki archeologiczne. W przypadku stanowisk archeologicznych znajdujących się na terenach leśnych, należy sformułować zasady prowadzenia gospodarki leśnej uwzględniające potrzebę ochrony zabytku.

W przypadku, gdy obszar stanowiska archeologicznego o własnej formie terenowej lub wpisanego do rejestru zabytków objęty został miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego dopuszczającym zainwestowanie lub zagospodarowanie, należy dążyć do zmiany tego planu, aby wyeliminować lub zminimalizować zagrożenie dla zabytku. Szczególny priorytet należy przyznać stanowiskom archeologicznym o własnej formie terenowej, z obszarów których należy usuwać wszelkie funkcje stwarzające zagrożenie dla substancji zabytku.

W przypadku kolizji z wszystkimi stanowiskami archeologicznymi należy wprowadzić zapisy umożliwiające przeprowadzenie niezbędnych badań archeologicznych zagrożonych zniszczeniem, na które należy uzyskać pozwolenie od wojewódzkiego konserwatora zabytków.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego miasta – analiza SWOT

Analiza SWOT stanowi jedną z najpopularniejszych technik analitycznych, pozwalających na porządkowanie informacji oraz diagnozowanie sytuacji wspólnoty samorządowej w konkretnym aspekcie. Stanowi użyteczną pomoc przy dokonywaniu oceny zasobów i otoczenia danej jednostki samorządu terytorialnego, ułatwia też identyfikację problemów i określenie priorytetów rozwoju. Jej nazwa to skrót od pierwszych liter angielskich słów, stanowiących jednocześnie pola przyporządkowania czynników mogących mieć wpływ na powodzenie planu strategicznego – silne strony, słabe strony, szanse i zagrożenia.

Czynniki rozwoju podzielić można – ze względu na ich pochodzenie – na wewnętrzne, na które społeczność lokalna ma wpływ (silne i słabe strony), oraz na czynniki zewnętrzne – umiejscowione w bliższym i dalszym otoczeniu jednostki (szanse i zagrożenia), na które społeczność lokalna nie ma bezpośredniego wpływu. Jednocześnie czynniki te można podzielić według kryterium charakteru wpływu na społeczność lokalną, dzięki czemu wyróżnić można czynniki: pozytywne, czyli atuty i szanse, oraz negatywne, czyli słabości i zagrożenia.

W Tabeli nr 5 zostały przedstawione silne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia dotyczące zasobu zabytkowego, warunków dla realizacji działań w zakresie inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac budowlanych w odniesieniu do nieruchomości zabytkowych, jak również upowszechniania i promowania dziedzictwa materialnego i niematerialnego dla rozwoju miasta Nowy Dwór Mazowiecki.

Tabela nr 5. Analiza SWOT

CZYNNIKI WEWNĘTRZNE I ZEWNĘTRZNE MAJĄCE WPLYW NA DZIEDZICTWO KULTUROWE MIASTA NOWY DWÓR MAZOWIECKI	
SILNE STRONY	SŁABE STRONY
• miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego obejmujące ochroną obiekty zabytkowe na terenie miasta; • opracowana gminna ewidencja zabytków; • nagrody za zasługi na rzecz rozwoju turystyki przyznawane przez Burmistrza; • walory turystyczne – zachowanie licznych obiektów zabytkowych w mieście; • oznakowane szlaki turystyczne przebiegające przez teren miast: trasy spacerowe – po Twierdzy Modlin, po centrum Nowego Dworu Mazowieckiego, trasy tematyczne prowadzącej po Twierdzy Modlin; • aktywnie działające Muzeum Kampanii Wrześniowej i Twierdzy Modlin; • instytucje szerzące kulturę: Nowodworski Ośrodek Kultury, Lokalna Organizacja Turystyczna Trzech Rzek, Centrum Informacji Turystycznej, Stowarzyszenie Przyjaciół MKWiTM; • organizowanie imprez kulturalnych, wystaw, mających na celu promocję miasta; • podtrzymywanie regionalnych tradycji; • środowisko przyrodnicze sprzyjające rekreacji i wypoczynkowi – położenie w widłach dwóch rzek – Narwi i Wisły.	• stan zachowania obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków; • niewystarczająca popularyzacja wiedzy o wartości chronionych obiektów oraz idei ochrony zabytków; • niewystarczające środki finansowe w budżecie miasta na wsparcie działań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego; • brak wykonanych kart stanowisk archeologicznych gminnej ewidencji zabytków; • zbyt mała liczba miejsc i obiektów noclegowych o odpowiednim standardzie technicznym i standardzie oferowanych usług hotelowych; • brak uchwały w sprawie zasad i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

SZANSE	ZAGROŻENIA
• wzrastająca liczba właściwie przeprowadzanych prac remontowo-budowlanych przez prywatnych właścicieli obiektów zabytkowych; • występowanie obiektów i zespołów zabytkowych mogących zainteresować potencjalnych turystów; • dynamicznie rozwijającą się działalność kulturalna; • rozbudowa ścieżek i tras rowerowych; • korzystne położenie miasta, bliskość Puszczy Kampinoskiej; • zasoby wojskowe po jednostkach wojskowych; • lotnisko Modlin; • modernizacja zabytkowych obiektów na terenie miasta z wykorzystaniem dotacji krajowych i unijnych; • opracowania strategiczne zmierzające do zrównoważenia rozwoju kultury w regionach wiejskich i realizacja wytyczonych zadań; • wspomaganie przedsięwzięć zmierzających do zachowania i kształtowania ładu przestrzennego z utrzymaniem właściwej ekspozycji obiektów zabytkowych i dostosowywaniem nowej zabudowy do wartości historycznych miejsc; • rozwój ruchu turystycznego z wykorzystaniem systemu NEFAR; • rozwój szlaków turystycznych opartych na dziedzictwie kulturowym; • kreowanie nowych obszarów i produktów turystycznych w oparciu o atrakcyjny sposób zagospodarowania obiektów zabytkowych; • systematyczne opracowywanie aktualizacji dokumentów na poziomie miasta; • rosnąca rola samorządu włączającego się w sferę ochrony dziedzictwa; • wprowadzenie i egzekwowanie polityki ochrony walorów środowiska naturalnego i kształtowania przestrzennego; • możliwość wsparcia finansowego z różnych źródeł, w tym ze środków Unii Europejskiej; • wzrost dotacji na prace z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, w tym na prace konserwatorskie i obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków.	• brak realnych systematycznych zachęt dla prywatnych inwestycji w zabytki; • pogarszający się stan techniczny niektórych obiektów zabytkowych na terenie miasta; • sezonowość turystyki; • rozwój budownictwa mieszkalnego dewaloryzujący historyczny układ przestrzenny; • bardzo wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych; • spadek zainteresowania turystyką lokalną, w tym agroturystyką na rzecz preferowania turystyki zagranicznej; • zanik tradycji i tożsamości lokalnej, związany ze zmianą stylu życia; • działania inwestycyjne prowadzone m.in. przez prywatnych właścicieli obiektów, w których interes indywidualny inwestora jest przedkładany nad dobro społeczne, tj. dobro zabytku; • samowola budowlana – wprowadzanie elementów obcych, nowej zabudowy, np. nieprzemysłanej, niezgodnej z historyczną kolorystyką; • niedostosowanie sposobu użytkowania niektórych obiektów zabytkowych do ich charakteru; • odpływ wysoko wykwalifikowanej kadry z terenu miasta, migracja zarobkowa młodszych pokoleń i związane z tym zatrącanie więzi z regionem; • sprzedaż fragmentów twierdzy Modlin prywatnym właścicielom przez AMW bez uchwalonej koncepcji zagospodarowania.

7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa główne cele GPOnZ, do których należą:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy w właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Niniejszy GPOnZ jest programem kierunkowym, uwzględniającym także założenia ogólnych planów i opracowań strategicznych, dotyczących rozwoju społeczno-gospodarczego miasta Nowy Dwór Mazowiecki. Z drugiej strony ideą nadrzędną GPOnZ jest budowanie tożsamości kulturowej regionu i silnych związków mieszkańców z zamieszkałym przez nich terenem i jego przeszłością. Priorytety i kierunki działań sformułowane są w perspektywie wieloletniej i wykraczają często poza 4-letni okres obowiązywania GPOnZ.

W GPOnZ wyznaczono priorytety, kierunki działań wraz z zadaniami, które są kontynuacją działań określonych w Gminnym programie opieki nad zabytkami miasta Nowy Dwór Mazowiecki na lata 2018-2021. Zostały one sformułowane w perspektywie wieloletniej i wykraczają często poza czteroletni okres obowiązywania GPOnZ. Możliwy jest podział realizacji zadań na podokresy w powiązaniu z ustawowym obowiązkiem złożenia po 2 latach przez władze miasta sprawozdania z częściowego wykonania GPOnZ. Wykonanie takiego sprawozdania, powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji GPOnZ, która powinna uwzględniać: wykonanie zadań, które zostały przyjęte do realizacji w czteroletnim okresie obowiązywania GPOnZ oraz efektywność ich wykonania. Sposób weryfikacji zadań został ujęty w ostatniej kolumnie w Tabeli nr 6.

Priorytety Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami:

Priorytet I. Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego miasta, jako element rozwoju gospodarczo-społecznego.

Priorytet II. Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców miasta.

W ramach powyższych priorytetów określono kierunki działań, które mają być uzyskane przez konkretne, przypisane do nich szczegółowe zadania.

Tabela nr 6. Zakres działań w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym miasta Nowy Dwór Mazowiecki

KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA	SPOSÓB WERYFIKACJI
PRIORYTET I. OCHRONA I ŚWIADOME KSZTAŁTOWANIE KRAJOBRAZU KULTUROWEGO MIASTA, JAKO ELEMENT ROZWOJU GOSPODARSTWA SPOŁECZNEGO		
Zahamowanie procesu degradacji obiektów zabytkowych i poprawa ich stanu zachowania.	Podejmowanie starań o uzyskanie funduszy zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością miasta.	Czy pozyskano środki, z jakich środków, na jakie obiekty, zakres prac
	Realizacja zadań własnych miasta Nowy Dwór Mazowiecki w kwestii poprawy stanu i utrzymania obiektów zabytkowych, będących jej własnością (Tabela nr 3). Planowane wydatki na remonty bieżące 100 000,00 zł	Jakie obiekty wyznaczono do remontu, co zrealizowano, zakres działań, wartość inwestycji, czy pozyskano dofinansowanie/dotacje
	Stworzenie uchwały w sprawie przyznawania dotacji na prace restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków i obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków.	Czy stworzono uchwałę
	Opracowywanie sprawozdań z realizacji zadań GPOnZ zgodnie z przepisami co dwa lata, następnie przedstawienie sprawozdania na sesji Rady Miejskiej.	Czy opracowano sprawozdania, czy były prezentowane na sesji
	Ustalenie terenów, dla których niezbędne jest opracowanie nowych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, istotnych dla ochrony dziedzictwa kulturowego.	Czy ustalono/wyznaczono tereny
	Określenie zasad (lokalizacja, forma, treść i typ) dotyczących umieszczania szyldów i reklam na obiektach zabytkowych, ujętych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków	Czy określono zasady, jeżeli tak, to jakie, czy określono zasady dla konkretnych obiektów
Rozszerzenie zasobu i ochrony dziedzictwa kulturowego miasta.	Zadania dla gminnej ewidencji zabytków: 1. Zakładanie nowych kart adresowych dla zabytków dotychczas nierozpoznanych i nie uwzględnionych w ewidencji, a istotnych dla obrazu dziedzictwa kulturowego na terenie miasta; 2. Systematyczne uzupełnianie kart adresowych o uzyskane nowe dane i aktualizowaną w przypadku zmian w wyniku rozbiórek i remontów dokumentację fotograficzną. Wszelkie działania przy obiektach ujętych w gminnej ewidencji zabytków wymagają opiniowania, uzgodnienia lub pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (art. 39 ust. 3 ustawy prawo budowlane). Działania przy obiektach ujętych w gminnej ewidencji zabytków nie mogą wpłynąć na utratę wartości artystycznych i historycznych zabytku.	Ilość przeprowadzonych aktualizacji, czy dodano/usunięto obiekt z ewidencji, czy przyjęto zmianę Zarządzeniem dla gminnej ewidencji zabytków
	Przy aktualizacji gminnej ewidencji zabytków ujednolicenie nazewnictwa obiektów wpisanych do rejestru zabytków zgodnie z nazwami obiektów w decyzjach o wpisie do rejestru zabytków.	Czy wykonano aktualizację
	Wykonanie aktualizacji gminnej ewidencji zabytków zgodnie ze zmianą Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa	Czy wykonano aktualizację

KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA	SPOSÓB WERYFIKACJI
	Narodowego z dnia 10 września 2019 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem.	
	Opracowanie kart gminnej ewidencji zabytków dla stanowisk archeologicznych.	Czy opracowano karty
	Coroczna aktualizacja Planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.	Czy opracowano Plan, czy aktualizowano
	Prowadzenie monitoringu możliwości pozyskiwania zewnętrznych środków finansowych, w tym również z różnych programów i inicjatyw europejskich, przeznaczonych na działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego.	W jakiej formie monitorowano, czy z kimś współpracowano, ilość złożonych wniosków, wartość pozyskanych funduszy
PRIORYTET II. PROMOCJA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO I EDUKACJA SŁUŻĄCA BUDOWANIU TOŻSAMOŚCI KULTUROWEJ MIESZKAŃCÓW MIASTA		
Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym miasta.	Pomoc przy organizacji konkursów historycznych w oparciu o lokalne dziedzictwo kulturowe w ścisłej współpracy z m.in. Nowodworskim Ośrodkiem Kultury, Muzeum Kampanii Wrześniowej i Twierdzy Modlin.	Ilość zorganizowanych konkursów, ich tematyka, z kim współpracowano
	W celu podniesienia świadomości społecznej dot. dziedzictwa kulturowego powinny być realizowane w ramach zajęć szkolnych w oparciu o Program Patriotyczno-Wychowawczy, wycieczki krajoznawcze połączone z prezentacją najcenniejszych obiektów zabytkowych odznaczających się wyjątkową powszechną wartością z perspektywy historii, sztuki i nauki.	Jakie działania zaplanowano, jakie zrealizowano, z kim współpracowano
	Organizacja wycieczek krajoznawczych, rowerowych po najciekawszych miejscach miasta dla uczniów szkół podstawowych w ramach zajęć lekcyjnych.	
Tworzenie odpowiedniej infrastruktury turystycznej miasta.	Wsparcie merytoryczne w celu opracowania tablic informacyjnych zawierających podstawowe informacje na temat najbardziej wartościowych zabytków rejestrowych, które zamieszczone zostaną na zewnątrz obiektów.	Ile tablic umieszczono, gdzie, wartość przeznaczonych środków
	Wyznaczenie szlaku turystycznego promującego zabytki.	Czy wyznaczono szlak, jakie obiekty zostały w nim ujęte, z kim współpracowano
	Wspieranie opracowania pozycji literackiej o lokalnym dziedzictwie Nowego Dworu Mazowieckiego.	Czy opracowano, ilość wydanych pozycji, z kim współpracowano, wartość przeznaczonych środków
	Opracowanie ulotek promujących zabytki miasta (również w formie edukacyjnej).	

8. Instrumentarium realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami

GPOnZ realizowany będzie poprzez wykonanie wskazanych zadań, na rzecz osiągnięcia przyjętych kierunków działań. Podstawę instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawa oraz zawarte w nich regulacje. Regulacje te dotyczą instrumentów ekonomiczno-prawnych, społecznych oraz finansów publicznych. Zakłada się, że zadania określone w niniejszym GPOnZ będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

- **instrumenty prawne**, wynikające z obowiązujących przepisów prawnych:

- wpis do rejestru zabytków,
- decyzje administracyjne z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
- ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym,
- ustawa Prawo budowlane,
- ustawa Prawo ochrony środowiska,
- ustawa o ochronie przyrody,
- ustawa o gospodarce nieruchomościami,
- ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej,
- ustawa o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu.

- **instrumenty finansowe:**

- korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje,
- współpraca pomiędzy podmiotami publicznymi a sektorem prywatnym w ramach „Partnerstwa publiczno-prywatnego” (PPP).

- **instrumenty społeczne:**

- prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi), a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego miasta Nowy Dwór Mazowiecki),
- edukacja kulturowa,
- pozyskanie poparcia społecznego na rzecz ochrony środowiska kulturowego,
- współdziałanie z organizacjami społecznymi.

- **instrumenty koordynacji:**

- realizacja projektów i programów miasta Nowy Dwór Mazowiecki dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego miasta (np. strategia rozwoju miasta, plany rozwoju lokalnego, programy ochrony środowiska przyrodniczego, koncepcje, plany rewitalizacji),
- współpraca z wojewódzkim konserwatorem zabytków,
- współpraca z sąsiednimi samorządami w celu wypracowania wspólnej polityki ochrony środowiska kulturowego i przyrodniczego.

- **instrumenty kontrolne:**

- aktualizacja i weryfikacja gminnej ewidencji zabytków,
- oceny zmian w zagospodarowaniu przestrzennym miasta Nowy Dwór Mazowiecki,
- sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji GPOnZ oraz aktualizacja GPOnZ związana z ustawowym czteroletnim okresem obowiązywania,
- monitorowanie stanu zachowania i funkcjonowania środowiska kulturowego,
- prowadzenie stałej obserwacji procesów i zjawisk istotnych z punktu widzenia realizacji GPOnZ.

9. Źródła finansowania Gminnego programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z obowiązującą ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dbałość o zabytek polega między innymi na zapewnieniu warunków do dokumentowania zabytku, popularyzacji wiedzy o nim, prowadzeniu prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych oraz utrzymaniu zabytku i jego otoczenia w jak najlepszym stanie. Finansowanie tych działań jest obowiązkiem nie tylko właściciela zabytku, lecz także każdego podmiotu mającego tytuł prawny do zabytku, a więc trwałych zarządców, użytkowników wieczystych. Dla jednostki samorządu terytorialnego posiadającej tego rodzaju tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest zadaniem własnym. Ochrona zabytków i opieka nad nimi, a także wszelkie działania związane ze zmianą ich funkcji w przestrzeni publicznej oraz ich popularyzacją i udostępnianiem społecznym, mogą być finansowane z różnych źródeł w zależności od typu działań.

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków ze źródeł pozabudżetowych. Ważne jest, by władze miasta z własnej inicjatywy podjęły próbę wygospodarowania w budżecie środków przeznaczonych na realizację zapisów GPOnZ. Tym bardziej, że znaczna część źródeł zewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego w finansowanych przez nie projektach. Główny obowiązek związany z opieką, ochroną oraz finansowaniem wszelkich prac konserwatorskich lub robót budowlanych, spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów zabytkowych.

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

• źródła krajowe:

- dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- dotacje wojewódzkie,
- dotacje gminne,
- Fundusz Termomodernizacji i Remontów,
- Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW),
- fundusze od fundacji,
- Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków,
- Fundusz Kościelny.

• źródła pozostałe:

- źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych,
- źródła pozaunijne – Mechanizm Norweski i Mechanizm Finansowy EOG.

9.1. Dotacje

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Dotacja udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac.

Art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa szczegółowo wykaz działań, które mogą podlegać dofinansowaniu. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne poniesione na przeprowadzenie następujących działań:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,

- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego,
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych,
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków,
- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Standardowo dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem, technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

- **Dotacje Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków** – udzielane są zgodnie z Zarządzeniem nr 14/2021 Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 4 listopada 2021 r. w sprawie wprowadzenia regulaminu naboru wniosków oraz przyznawania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków ze środków budżetu państwa będących w dyspozycji Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

• **Dotacje wojewódzkie i powiatowe**

Dofinansowanie prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków odbywa się na podstawie art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz na podstawie uchwały Sejmiku Województwa/Powiatu w sprawie trybu i zasad przyznawania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy tym zabytku.

Dotacje Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego – Samorząd realizuje zadania z zakresu ochrony zabytków wynikające z ustawy o samorządzie województwa oraz ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Od ponad 10 lat stara się wspierać działania właścicieli i posiadaczy zabytków, przyznając dotacje celowe na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach. Udział w naborze wniosków jest jedyną możliwością pozyskania funduszy pozostających w dyspozycji Samorządu Województwa Mazowieckiego na działania związane z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami. Nabór ogłaszany jest przez Zarząd na podstawie uchwały nr 54/11 Sejmiku z dnia 18 kwietnia 2011 r. Uchwała określa zasady ubiegania się o dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa mazowieckiego.

• **Dotacje gminne**

Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawą o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw oraz zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym dofinansowanie na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielone przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest ponadto jej zadaniem własnym. Zasady i tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków określa odpowiednia uchwała podjęta przez radę gminy.

Miasto Nowy Dwór Mazowiecki nie posiada uchwały w sprawie udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe

• **Konkurs „Zabytek Zadbane”**

„Zabytek Zadbane” jest corocznym konkursem ogłaszanym przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Nadzór nad konkursem sprawuje Generalny Konserwator Zabytków. Od 2011 r. podmiotem realizującym procedurę konkursową jest Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Konkurs skierowany jest do właścicieli, posiadaczy i zarządców zabytkowych obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Jego celem jest promocja opieki nad zabytkami i upowszechnianie najlepszych wzorów właściwego utrzymania i zagospodarowania obiektów. Charakter edukacyjny konkursu polega na popularyzacji wiedzy dotyczącej właściwego postępowania z zabytkami architektury podczas ich użytkowania oraz w trakcie przeprowadzanych remontów.

Obiekty można zgłaszać w 6 kategoriach:

- 1) Utrwalenie wartości zabytkowej obiektu,
- 2) Rewaloryzacja przestrzeni kulturowej i krajobrazu (w tym założenia dworskie i pałacowe),
- 3) Adaptacja obiektów zabytkowych,
- 4) Architektura i budownictwo drewniane,
- 5) Architektura przemysłowa i budownictwo inżynierskie,
- 6) Kategoria specjalna: właściwe użytkowanie i stała opieka nad zabytkiem.

- **Fundusz Termomodernizacji i Remontów**

Celem rządowego programu wsparcia remontów i termomodernizacji jest poprawa stanu technicznego istniejących zasobów mieszkaniowych, ze szczególnym uwzględnieniem ich termomodernizacji. Z programu mogą skorzystać właściciele zasobów mieszkaniowych (gminy, spółdzielnie mieszkaniowe, właściciele mieszkań zakładowych i prywatni właściciele). Jego beneficjentami są także osoby mieszkające w budynkach objętych programem, gdyż poprawia się komfort zamieszkiwania z jednoczesnym zmniejszeniem opłat za energię ciepłą.

Program realizowany na podstawie ustawy o wspieraniu termomodernizacji i remontów obejmuje dwa główne moduły – wsparcie przedsięwzięć termomodernizacyjnych i wsparcie przedsięwzięć remontowych. Wprowadza on także dodatkowe wsparcie dla właścicieli budynków mieszkalnych objętych w przeszłości czynszem regulowanym. Wsparcie jest udzielane w postaci tzw. premii, czyli spłaty części kredytu wykorzystanego na realizację przedsięwzięcia. Spłata jest dokonywana ze środków Funduszu Termomodernizacji i Remontów, obsługiwanego przez Bank Gospodarstwa Krajowego i zasilanego ze środków budżetu państwa.

- **Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW)**

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW) jest głównym źródłem finansowania w Polsce inwestycji proekologicznych. Wraz z wojewódzkimi funduszami ochrony środowiska i gospodarki wodnej NFOŚiGW tworzy system funduszy ekologicznych.

W ramach NFOŚiGW realizowane są projekty termomodernizacji zabytkowych budynków. Remonty termomodernizacyjne przyczynią się do redukcji zużycia energii pierwotnej i końcowej oraz spowodują obniżenie kosztów zużycia energii elektrycznej i ciepłej. Dodatkowo prace remontowe będą miały również walor konserwatorski, gdyż zostaną przeprowadzone w obiektach zabytkowych, cennych dla kultury narodowej.

- **Program Kultura – Interwencje**

Organizatorem Programu Kultura – Interwencje jest Narodowe Centrum Kultury. Celem strategicznym Programu jest tworzenie warunków dla wzmacniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie regionalnym, lokalnym i krajowym poprzez finansowe wsparcie realizacji projektów upowszechniających dorobek kultury i zwiększających obecność kultury w życiu społecznym.

Koncepcja programu została oparta na założeniu, że uczestnictwo w kulturze sprzyja podnoszeniu kompetencji społeczeństwa, tworzeniu warunków do rozwijania aktywności twórczej i przygotowaniu obywateli do aktywnego udziału w różnych formach życia społecznego. O wsparcie w ramach programu Kultura – Interwencje mogą ubiegać się zarówno samorządowe instytucje kultury (z wyłączeniem instytucji współprowadzonych przez Ministra oraz jednostki samorządu terytorialnego), jak i organizacje pozarządowe.

- **Finansowanie z fundacji**

Kolejną możliwością pozyskiwania funduszy zewnętrznych jest finansowanie pochodzące z fundacji. Można tu wymienić np. fundacje bankowe, Fundację LOTTO Milion Marzeń, Fundację Polska Miedź – KGHM, Fundację PGNiG, Fundację Orange.

- **Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków**

Dnia 1 stycznia 2018 r. weszły w życie przepisy ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tworzące Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków jako państwowy fundusz celowy. To jest pierwsze pozabudżetowe źródło ich finansowania. Fundusz początkowo zasilony zostanie z kar administracyjnych oraz nawiązek orzekanych przez sądy za przestępstwa popełniane przeciwko zabytkom. Nowelizacja zakłada wprowadzenie administracyjnych kar pieniężnych w miejsce grzywnien wyznaczanych wskutek postępowań w sprawach o wykroczenia. Grzywny, które były zasądzone przez sądy, były rażąco niskie. Niektórym opłacało się więc niszczyć zabytek, a grzywnę wpisać np. w koszty inwestycyjne. Kary administracyjne są nakładane przez wojewódzkich konserwatorów od 1 stycznia 2018 r.

Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków pozwoli na szybkie dofinansowanie zabytków uszkodzonych, np. wskutek katastrof, jak powódzie czy pożary. Dodatkowe pieniądze pozwolą na pilne ratowanie zabytków, czyli naprawę uszkodzonego dachu, rynien czy powybijanych okien. Środkami Funduszu będzie dysponował Generalny Konserwator Zabytków, działający w imieniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

• **Fundusz dopłat z Banku Gospodarstwa Krajowego w Warszawie**

Celem rządowego programu bezzwrotnego finansowego wsparcia budownictwa jest zwiększenie zasobu lokali mieszkalnych oraz lokali i pomieszczeń z zakresu pomocy społecznej, służących zaspokajaniu potrzeb osób o niskich i przeciętnych dochodach.

• **Fundusz Kościelny**

Fundusz Kościelny został powołany na mocy art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 9, poz. 87, z późn. zm.) jako forma rekompensaty dla kościołów za przejęte przez Państwo nieruchomości ziemskie.

Kościelne osoby prawne mogą ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo.

Szczegółowe informacje dotyczące zasad postępowania przy udzielaniu dotacji z Funduszu Kościelnego ogłasza Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji na stronie internetowej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, zwanego dalej „MSWiA”, oraz w BIP MSWiA.

9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Jednym z najważniejszych źródeł finansowania zadań związanych z ochroną i opieką zabytków są środki budżetu państwa będące w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który corocznie ogłasza stosowne konkursy.

Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego:

• **Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ochrona Zabytków**

Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

W ramach Programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;
- 2) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych);
- 3) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków);
- 4) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków) dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych).

Do programu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich.

O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

- **Program „Infrastruktura kultury”**

Celem programu jest poprawa warunków funkcjonowania instytucji i obiektów kultury. Przedmiotem dofinansowania mogą być modernizacje i remonty obiektów przeznaczonych na działalność kulturalną i edukacyjną, w zakresie kultury oraz przygotowanie dokumentacji technicznej do inwestycji.

- **Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na badania archeologiczne**

Celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań służących ochronie dziedzictwa archeologicznego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, realizowanych zgodnie z obowiązującymi przepisami w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami:

- 1) niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentacja zasobów dziedzictwa archeologicznego z wykorzystaniem metod tradycyjnych i nowoczesnych, m.in. badań powierzchniowych, prospekcji podwodnej, badań geofizycznych, prospekcji lotniczej, skaningu laserowego;
- 2) opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – pozostałe

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków może odbywać się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej.

- **Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (FEnIKS)**

Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (inaczej FEnIKS) na lata 2021-2027 to następca Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko (PO IiŚ). Budżet wynosi ponad 25 miliardów euro (w formie dotacji, instrumentów finansowych i instrumentów łączących finansowanie zwrotne oraz dotacyjne) i będzie przeznaczony na kluczowe projekty środowiskowe, energetyczne oraz transportowe, a także na wsparcie w obszarze kultury i ochrony zdrowia.

Głównym celem Programu jest poprawa warunków rozwoju kraju poprzez budowę infrastruktury technicznej i społecznej zgodnie z założeniami rozwoju zrównoważonego, w tym poprzez m.in. wzmocnienie roli kultury w rozwoju społecznym i gospodarczym. Program ma przyczynić się m.in. do wzmocnienia ochrony zabytków o krajowym i światowym znaczeniu, zarówno ruchomych, jak i nieruchomych. Wsparcie ukierunkowane zostanie na tworzenie odpowiednich warunków infrastrukturalnych stymulujących do aktywnego uczestnictwa w kulturze i w życiu społecznym, w tym eliminację barier w dostępie do kultury dla grup z różnych przyczyn wykluczonych. Zastosowane rozwiązania infrastrukturalne, w tym nowoczesne technologie, umożliwią tworzenie innowacyjnej oferty kulturalnej, rozszerzanie jej o nowe formy działalności i cele lub będą przyczyniać się do zwiększenia atrakcyjności świadczonej oferty, w celu budowania przewag konkurencyjnych w aspekcie zarówno gospodarczym jak i społecznym.

Inwestycje będą wspierały procesy transformacji cyfrowej poprzez rozwój infrastruktury, zakup wyposażenia i technologii umożliwiających rozszerzenie grup odbiorców realizowanej oferty (zwiększenie dostępności kultury poprzez umożliwienie korzystania z niej grupom dotychczas wykluczonym np. niepełnosprawni; zwiększenie zasięgu oferty – upowszechnianie oferty on-line) oraz zapewnienie bezpieczeństwa funkcjonowania w warunkach różnego rodzaju kryzysów (na podstawie doświadczeń związanych z wystąpieniem pandemii Covid-19).

Wsparciem zostaną objęte państwowe i współprowadzone instytucje kultury, biblioteki przechowujące Narodowy Zespół Biblioteczny oraz publiczne szkoły i uczelnie artystyczne. Ponadto o wsparcie mogą ubiegać się jednostki samorządu terytorialnego, ngo oraz kościoły i związki wyznaniowe w zakresie prowadzonej działalności kulturalnej, zlokalizowane na obszarach wpisanych na listę UNESCO lub Pomników Historii.

Zakres wsparcia w ramach celu szczegółowego obejmuje także działania infrastrukturalne mające na celu ochronę i zachowanie otoczenia zabytkowych obiektów. Niejednokrotnie inwestycje będą realizowane w bliskim sąsiedztwie lub na terenie objętym planem rewitalizacji, co wpłynie korzystnie na ogólny rozwój większych obszarów.

Wszystkie ww. typy działań będą mogły być realizowane w formule projektów partnerskich, które przyczynią się do lepszego zarządzania dziedzictwem kulturowym i promowania dziedzictwa kulturowego, co w konsekwencji wpłynie na większą identyfikację społeczeństwa z danym miejscem.

Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury – 700 000 000 euro.

• Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy 2021-2027

Priorytet II: Zaawansowane usługi cyfrowe – jednym z celów programu jest stymulowanie rynku ponownego wykorzystywania zasobów kultury i danych naukowych. Powstałe e-usługi powinny zapewnić zdalny dostęp do unikalnych narzędzi oraz umożliwić przetwarzanie, analizę, bezpieczne gromadzenie i archiwizację dużych zbiorów danych, co będzie skutkowało przyspieszeniem rozwoju takich obszarów jak np.: kultura i rozrywka, motoryzacja, e-zdrowie, transport, bezpieczeństwo publiczne, energetyka, technologie finansowe czy rolnictwo.

2.1 Wysoka jakość i dostępność e-usług publicznych – np. tworzenie, rozwój, integracja e-usług publicznych, wykorzystanie potencjału informacji sektora publicznego (ISP) i technologii w administracji z zastosowaniem np. analiz wielkich zbiorów danych oraz metod sztucznej inteligencji.

2.3 Cyfrowa dostępność i ponowne wykorzystanie informacji – np. digitalizacja zasobów kultury, administracji i nauki (m.in. dane z badań naukowych oraz zasobów edukacyjnych finansowanych ze środków publicznych). Program zakłada podejmowanie działań zwiększających otwartość oraz poziom ponownego wykorzystania danych z zasobów kultury (w tym niebędących ISP), nauki i administracji. Wsparcie będzie udzielane również na budowę lub modernizację i udostępnianie rozwiązań informatycznych do prowadzenia zaawansowanej analityki danych z wykorzystaniem nowych technologii.

Beneficjentami Programu mogą być m.in.: instytucje kultury, przedsiębiorcy, obywatele, NGO.

• Kreatywna Europa 2021-2027

Kreatywna Europa (Creative Europe) to program Komisji Europejskiej, którego celem jest wsparcie ponadnarodowych działań europejskich sektorów kultury, audiowizualnego i kreatywnego w obszarze kultury i sztuki przyczyniających się do budowania kompetencji, profesjonalizacji i zwiększania konkurencyjności sektorów na rynku globalnym, wpływ na zwiększanie dostępu do kultury i sztuki, docieranie do nowych grup odbiorców i zwiększanie uczestnictwa w kulturze, rozwój współpracy międzynarodowej oraz wsparcia ponadnarodowego obiegu europejskich dzieł i twórców, ochrony i propagowania różnorodności kulturowej i językowej oraz europejskiego dziedzictwa kulturowego, wykorzystanie technologii i wdrażanie innowacji w sektorach oraz dostosowania sektorów do zmiany cyfrowej.

W ramach nowej edycji Programu istotne będą także wsparcie sektorów w odbudowie po kryzysie wywołanym pandemią COVID-19, zrównoważony rozwój i zielona transformacja sektorów, równość i równouprawnienie oraz włączanie społeczne poprzez kulturę i sztukę.

Program będzie wdrażany poprzez komponenty:

- komponent Media – wspierający działania sektora audiowizualnego,
- komponent Kultura – wspierający działania sektorów kultury i kreatywnego,
- komponent międzysektorowy – wspierający rozwój innowacji w projektach łączących sektory kultury, kreatywny i audiowizualny, a także sektor wysokiej jakości mediów informacyjnych i rozwój umiejętności krytycznego korzystania z mediów.

10. Bibliografia

1. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
2. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.
3. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.
4. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane.
5. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska.
6. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody.
7. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami;
8. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej.
9. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem.
10. Materiały udostępnione przez Urząd Miasta w Nowym Dworze Mazowieckim.
11. Materiały konserwatorskie udostępnione przez Miejskiego Konserwatora Zabytków.
12. Gminny program opieki nad zabytkami miasta Nowy Dwór Mazowiecki na lata 2018-2021.
13. Bochenek R., Twierdza Modlin, Warszawa 2003.
14. Katalog zabytków sztuki w Polsce t. X Dawne województwo warszawskie zeszyt 10 – Nowy Dwór Mazowiecki i okolice, pod red. I. Galicka, H. Sygietyńska, Warszawa 1987.
15. Mączyński R., Kościół parafialny w Nowym Dworze Mazowieckim, niedocenione dzieło polskiego klasycyzmu, w: Sztuka i kultura, t.1, 2013.
16. Bielecka D., Społeczność żydowska w Nowym Dworze Mazowieckim w latach 1918-1939, w: Rocznik Mazowiecki 14, 99-114, 2002.
17. Burchard P., Pamiątki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce. Warszawa: 1990, s. 87.
18. Gołąb R., Ilustrowana monografia miasta Nowego Dworu Mazowieckiego z historią Twierdzy Modlin, Nowy Dwór Mazowiecki, 2006.
19. Oleńczak P., Twierdza Modlin - przewodnik historyczny z mapą, 2012.
20. Głosik J., Nowy Dwór Mazowiecki i jego okolice na tle pradziejów ziem Polski, w: Wiadomości Archeologiczne, Tom XLIV/1, Warszawa, 1979.
21. Fijałkowski P., Mennonici na Mazowszu (od połowy XVIII w. do 1945 r.), w: Rocznik Mazowiecki, t. 13, 2001.
22. Legendy z Nowego Dworu:
http://www.3rzeki.pl/pl/przewodnik_09i <http://www.novidvor.pl/viewtopic.php?f=31&t=772>.
23. www.nid.pl.
24. www.nimoz.pl.
25. www.stat.gov.pl/gus.
26. www.isap.sejm.gov.pl.

11. Spis tabel i rysunków

1. Tabela nr 1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków miasta Nowy Dwór Mazowiecki;
2. Tabela nr 2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków miasta Nowy Dwór Mazowiecki;
3. Tabela nr 3. Wykaz obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków stanowiących własność miasta Nowy Dwór Mazowiecki;
4. Tabela nr 4. Stanowiska archeologiczne ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków z terenu miasta Nowy Dwór Mazowiecki;
5. Tabela nr 5. Analiza SWOT;

6. Tabela nr 6. Zakres działań w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym miasta Nowy Dwór Mazowiecki.

7. Rysunek nr 1. Obszar rewitalizacji, źródło: Program Rewitalizacji Miasta Nowy Dwór Mazowiecki na lata 2016-2023.

12. Załącznik

Załącznik nr 1. Spis obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków miasta Nowy Dwór Mazowiecki

LP.	OBIEKT
I. KORONA UTRACKA (FRONT PARYSOWSKI)	
1	Koszary w Dziele Schildera
2	Działobitnia z kaplicą
3	Poterna południowa skrajna
4	Poterna południowa (Brama Saperska)
5	Koszary południowe
6	Brama Utracka
7	Koszary północne
8	Poterna Północna
9	Reduta Napoleońska
II. FRONT KSIĘCIA WARSZAWSKIEGO	
10	Prochownia południowa
11	Południowa poterna z wartowniami
12	Środkowa poterna z wartowniami
13	Koszary
14	Północna poterna z wartowniami
15	Prochownia północna
16	Działobitnia czołowa lunety
17	Reduta lunety
18	Zespół lewej kaponiery lunety
19	Zespół prawej kaponiery lunety
III. KORONA ŚRODKOWA (FRONT BORODINO)	
20	Zachodnia poterna z wartowniami
21	Koszary
22	Wschodnia poterna z wartowniami
23	Prochownia
24	Kaponiera lewego rawelinu
25	Działobitnia przed lewym rawelinem
26	Działobitnia przed prawym półbastionem
IV. FRONT ŚW. JERZEGO	
27	Prochownia zachodnia
28	Zachodnia poterna z wartowniami
29	Środkowa poterna z wartowniami
30	Koszary
31	Wschodnia poterna z wartowniami
32	Prochownia wschodnia
33	Reduta lunety

34	Zespół lewej kaponiery
35	Zespół prawej kaponiery
V. KORONA MODLIŃSKA (FRONT POŁTAWSKI)	
36	Północna poterna z wartowniami
37	Koszary
38	Prochownia
39	Południowa poterna z wartowniami
VI. FRONT OSTROŁĘCKI	
40	Koszary
41	Poterna z wartowniami
42	Brama Ostrołęcka
43	Chłodnia
44	Intendentura
VII. ZESPÓŁ OBWAROWAŃ WEWNĘTRZNYCH	
45	Działobitnia Dehna
46	Brama Poniatowskiego
47	Prochownia 197
48	Brama Północy
49	Prochownia 195
50	Brama Dąbrowskiego
51	Filary mostu Bramy Dąbrowskiego
52	Prochownia 193
53	Budynek WAK
54	Stacja Gołębi Pocztowych
55	Elektrownia
VIII. ZESPÓŁ KOSZAR WEWNĘTRZNYCH	
56	Budynek koszarowo-sztabowy
57	Budynek koszarowo-sztabowy z garażami
58	Wieża ciśnień
59	Latryna 201 północna
60	Latryna 203 środkowa
61	Latryna 212 wschodnia
62	Kojec Maciszewskiego
63	Kordegarda Narewska
IX. ZESPÓŁ ZABUDOWY LAZARETU	
64	Lazaret
65	Łaźnia
66	Chałubińskiego 1
67	Szpitalna (kościół)
X. ZESPÓŁ BIAŁE BLOKI	
68	Mickiewicza 94
69	Mickiewicza 95
70	Mickiewicza 96
XI. ZESPÓŁ OSIEDLA PODOFICERSKIEGO	
71	Szpitalna 86
72	Kadetów 92
73	Kadetów 91

74	Moniuszki 89
75	Moniuszki 88
76	Moniuszki komórka
XII. ZESPÓŁ OSIEDLA OFICERSKIEGO	
77	Malewicza 120
78	Poniatowskiego 124
79	Budynek gospodarczy 139
80	Budynek gospodarczy 140
81	Budynek gospodarczy 141
82	Budynek gospodarczy 138
83	Malewicza 119
84	Poniatowskiego 123
85	Budynek gospodarczy 137
86	Budynek gospodarczy 136
87	Budynek gospodarczy 135
88	Budynek gospodarczy 134
89	Malewicza 118
90	Poniatowskiego 122
91	Budynek gospodarczy 133
92	Budynek gospodarczy 132
93	Budynek gospodarczy 131
94	Budynek gospodarczy 130
95	Malewicza 117
96	Poniatowskiego 121
97	Budynek gospodarczy 129
98	Budynek gospodarczy 127
99	Budynek gospodarczy 126
XIII ZESPÓŁ ZABUDOWY CIĄGU APROWIZACYJNEGO	
100	Działobitnia Elewator
101	Młyn
102	Magazyn mąki
103	Piekarnia
SAMODZIELNA ZABUDOWA WEWNĄTRZ TWIERDZY	
104	Pralnia
105	Budynek pomocniczy 74
106	Prochownia ul. Szpitalna 85
107	Obrońców Modlina 83
108	Moniuszki budynek pomocniczy
109	29 Listopada/Moniuszki 105
110	29 Listopada 107
111	29 Listopada 112
112	29 Listopada 112 komórka 1
113	29 Listopada 112 komórka 2
114	29 Listopada 114 carski
115	29 Listopada 114 carski komórka
116	Prochownia ul. Chrzanowskiego 142

117	Stajnia
118	Kuźnia
119	Budynek magazynowy 145
120	Budynek pomocniczy 146
121	Poniatowskiego 125
122	Ledóchowskiego/Kościuszki 153
123	Ledóchowskiego 156
124	Ledóchowskiego 5[157]
125	Ledóchowskiego 160 Kasyno Oficerskie
126	Ledóchowskiego 164 zmiana adresu: Bałki Murmańskiej 164
127	Ledóchowskiego 165
128	Budynek pomocniczy 166
129	Budynek warsztatowy 169
130	Budynek pomocniczy 173
131	Prochownia Dąbrowskiego
132	Domek Ogrodnika
XIV. ZESPÓŁ ZABUDOWY LOTNISKA	
133	Hangar 1
134	Hangar 2
135	Prochownia Malewicza
136	Prochownia Mała
137	Prochownia Myza
XV. ZESPÓŁ ZABUDOWY STOCZNI	
138	Koszary
139	Wieża ciśnień
140	Budynek klubu wojskowego
141	Budynek wodniaków
142	Budynek warsztatowy
143	SPICHLERZ
XVI. ZESPÓŁ FORTU NAREW	
144	Działobitnia Michałowska
145	Prochownia skażona matowana
XVII. ZESPÓŁ ZABUDOWY DWORCA KOLEJOWEGO	
146	Dworzec kolejowy (wpis do rejestru zabytków w trakcie postępowania)
147	Budynek pomocniczy (wpis do rejestru zabytków w trakcie postępowania)
148	Wieża ciśnień (wpis do rejestru zabytków w trakcie postępowania)
149	Przepompownia (wpis do rejestru zabytków w trakcie postępowania)
150	FORT OSTROŁĘCKI
151	FORT „NAD WISŁĄ” uwaga: tylko na dz. 37/2 i 41/2
XVIII. ZESPÓŁ KOSZAROWY UL. PADEREWSKIEGO	
152	Budynek koszarowy Paderewskiego 3
153	Budynek koszarowy Paderewskiego 3b
154	Budynek koszarowy Paderewskiego 10
155	Budynek warsztatowy
156	Budynek NOK
157	Remiza 1 (Policji)

158	Remiza 2 (NOK)
159	Prochownia
160	Stanowisko wartownicze 1
161	Stanowisko wartownicze 2
XIX. UKŁAD URBANISTYCZNY NDM	
NOWY DWÓR MAZOWIECKI - obiekty samodzielne	
162	Przytorowa 1
163	Zespół Dębinka i Księża Góra
164	Prochownia Dębinka 1
165	Prochownia Dębinka 2
166	Nowołężna 3
167	Paderewskiego 9
168	Bohaterów Modlina 79
169	Warszawska 1 Kościół parafialny
170	Nałęcz 37
171	Warszawska 6
172	Kościuszki 2
173	Wybickiego 4
174	Focha 9
175	Lotników 24
176	Kościuszki 5
177	Kościuszki 9
178	Lotników 31
179	Daszyńskiego 18
180	Sukienna 48
181	Mieszka I 9
182	Mieszka I 13
183	Most na Wiśle
184	Cmentarz parafialny Nowy Dwór Mazowiecki
185	Cmentarz żydowski
186	Cmentarz wojenny w Modlinie

*Obiekty zaznaczone na niebiesko wpisane są do rejestru zabytków